

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De psychochiroloog Julius Spier en de handleeskunde in het interbellum Nagel, A.H.M.

Citation

Nagel, A. H. M. (2020, January 29). *De psychochiroloog Julius Spier en de handleeskunde in het interbellum*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/83482>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/83482>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/83482> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Nagel, A.H.M.

Title: De psychochiroloog Julius Spier en de handleeskunde in het interbellum

Issue Date: 2020-01-29

Bijlage 1 Handafdrukken en -analyseverslagen uit de school van Julius Spier

Julius Spier heeft van duizenden de handen gelezen. Van zijn lessen en privéconsulten zullen talloze aantekeningen zijn gemaakt. Slechts een fractie is hiervan bekend, nog minder is bewaard gebleven. Etty Hillesum refereert bijvoorbeeld in haar dagboeken aan de handanalyses van haar broers Jaap en Mischa,¹ Hetty E.,² Stella,³ Jeanne Liedmeijer⁴ en Johan Spiegelberg.⁵ Vermoedelijk zijn ook “Löwenstein en Wissbrun” voor een consult geweest en werkte Hillesum beide protocollen uit.⁶ De namen Johanna Smelik,⁷ Willy Broekhuysen,⁸ Dinie Glaser,⁹ Elly Heller en Ruth Hirsch¹⁰ zijn elders aangetroffen. Maar ook van deze handleessessies resteren geen handafdrukken of analyseverslagen.

¹ Hillesum, *Het Werk*, 145, 149 (24 & 30 oktober 1941), 244 (23 januari 1942); Regenhardt, *Mischa's spel*, 139-145. A

² Hillesum, *Het Werk*, 300 (17 maart 1942); Nagel & de Costa, “Bij jou voor anker gaan”, 112-113, 117. Hetty E. is misschien Hetty Elisabeth Erdsieck (g. 1924). Zij is de enige persoon in de databank van het Stadsarchief Amsterdam die past bij de randvoorwaarde ‘Hetty E. geboren ca. 1924’. Indien Hetty een afkorting is van Henriëtte, zijn er meerderen die voor Hetty E. in aanmerking komen.

³ De “kleine zwarte Stella” was een leerling Russisch van Hillesum (Hillesum, *Het Werk*, 285 (8 maart 1942)). Uit Hillesums opmerkingen “Stella uitwerken”, “vandaag Stella uitwerken” en “Morgenochtend Stella, dat zal nog opwindend genoeg zijn met die aktueel geworden vader-oppositie” kan worden afgeleid dat Hillesum Stella, net als Hetty E., naar Spier had meegenomen voor een handanalyse (Hillesum, *Het Werk*, 333 (2 april 1942), 335 (3 april 1942), 339 (4 april 1942)).

⁴ Hillesum, *Het Werk*, 368 (26 april 1942).

⁵ Hillesum, *Het Werk*, 460 (21 juni 1942). De econoom Johan Hendrik Spiegelberg (Zutphen, 9 juni 1916 – overleden na 1980) was een vriend en studiegenoot van Leonie Snatager. Hij was begin juni 1942 Object (brief van Leonie Snatager aan Julius Spier, 10 juni 1942; archief Bernard Penney).

⁶ *Ibidem* (deze twee namen staan direct onder ‘Spiegelberg’). Vermoedelijk gaat het om Fritz Wissbrun (g. Keulen, 16 december 1909; in juli 1951 met vrouw en kind naar New York geëmigreerd) en Ernst Löwenstein (Keulen, 22 september 1908 – Auschwitz, 7 juli 1944). Beiden zaten in de bonthandel en woonden met hun moeder in de Rivierenbuurt (vergelijk tabel 1, nr. 7). Van allebei was de vader in 1940 overleden. Over de familie Wissbrun zie dossier 2017.624.1, US Holocaust Memorial Museum Archives, Washington DC.

⁷ Onder druk van Hillesum had Johanna Franciska Smelik (Den Haag, 16 november 1916 – Voorburg, 14 april 2008) haar handen aan Spier laten zien (zie § 11.4.3).

⁸ Wilhelmina Henriëtte Broekhuysen (Weltevreden, 26 oktober 1910 – Amsterdam, 6 oktober 1992), kooklerares en vriendin van Leonie Snatager, kwam als proefpersoon naar de cursus (brieven van Leonie Snatager aan Julius Spier, 11, 21 en 27 juni 1942 (archief Bernard Penney); vergelijk Nagel, ‘Vriendschap en therapie’, 191-193).

⁹ Bernardina Elisabeth Glaser (Nijmegen, 16 maart 1919 – Jerusalem, 22 februari 2000) was een vriendin van Leonie Snatager en kwam begin juni 1942 als proefpersoon naar de cursus (brieven van Leonie Snatager aan Julius Spier, 20 maart en 11 juni 1942 (archief Bernard Penney); vergelijk Nagel, ‘Leonie Snatager en het Joodse vraagstuk’, 71-78).

¹⁰ Uit een aantekening van Henny Tideman (archief Pim en Pia Tideman): “In Jul’s map zoeken naar Hand van Frau Elli Heller en Ruth Hirsch”, waaraan ze toevoegde “± Oct ’42” en “+ Oct Sep ’42”. De data zullen naar de maand van deportatie verwijzen. De weduwe Elly Julia Heller-Friedmann (Berlijn, 17 oktober 1885 – Auschwitz, 7 oktober 1942) woonde vanaf mei 1941 aan de Stadionkade 42^{II} in Amsterdam. Ruth Johanna Hirsch (Berlijn, 9

Tabel 1 biedt het overzicht van de handafdrukken en uitwerkingen van handanalysen die in Amsterdam door leerlingen van Spier zijn gemaakt en die wel zijn bewaard.¹¹ De meeste van deze verslagen zijn tot stand gekomen in het kader van Spiers cursus psychochirologie. Van de veelal anonieme proefpersonen is van enkelen achterhaald wie schuilgaat achter de beschrijving man/vrouw, leeftijd op het moment van de analyse en de huwelijks staat (getrouwd/ongetrouwd/gescheiden).

Al het materiaal uit tabel 1 is in het bezit van Dicky van de Heuvel-de Jonge, uitgezonderd nrs. 4, 35, 48 en 49. De tweede verzameling handafdrukken en verslagen is bewaard door Spiers vriendin Jet Rümke-Everts (tabel 2).

Tabel 1. Beschrijving van de protocollen en handafdrukken gemaakt onder supervisie van Julius Spier, 1940-1942.

Nr.	Datum, (leeftijd), geslacht huwelijks staat	Beschrijving, opmerkingen (afkortingen: NL Nederlands, D Duits)
1	[1940?] en ma. 22 september 1941, Dicky de Jonge ¹² (21)	Handafdrukken genummerd 6; getypt verslag (NL) in tweevoud, plus een velletje handgeschreven aantekeningen (D) van Henny Tideman, ook overgetypt en in tweevoud aanwezig, gedateerd 22 september 1941. De eerste sessie vond plaats in het huis van Alice Krijn-Spier.
2	[ca. 1941], Mann [ouder dan 50], gehuwd	Handafdrukken met aantekeningen (D). Vader overleed toen de man 4 à 7 jaar was; man heeft een andere baan dan hij zich wenst; met 32 jaar getrouwd.
3	[ca. 1941], Mann (32), ongehuwd	Handafdrukken met aantekeningen (D). De moeder van de man had op jonge leeftijd haar moeder verloren.
4	za. 18 januari 1941, man	Handgeschreven aantekeningen (NL) gemaakt door Marietje Meijlink. ¹³ "Door gebrek aan lichamelijke prestaties, extra inspanning [aan] geestelijk krachten"; hij "kan goed logisch redeneren"; er is sprake van een sterke milieubinding.
5	[ca. 1941], Mädchen (26)	Handafdrukken met aantekeningen (D). De ouders zijn familie van elkaar.
6	[ma. 3 februari 1941], Fräulein (27) [Etty Hillesum ¹⁴]	Handafdrukken met aantekeningen (D); getypt verslag (D) geschreven door Adri Holm (zie § 3.1, afb. 1-2).

juli 1904 – Auschwitz, 29 oktober 1942) verdiende de kost als dienstbode en woonde van 6 januari 1940 tot 17 november 1941 aan de Courbetstraat 38¹.

¹¹ Vergelijk Nagel, 'Protocollen en vellen boterhampapier', 73-75.

¹² Dirkje (Dicky) de Jonge (g. Rotterdam, 6 november 1918).

¹³ Maria Amelia (Marietje) Meijlink (Zierikzee, 16 augustus 1913 – Hilversum, 25 april 1999) was een Montessorileidster in Hilversum. Zij was de jongere zus van Bernard Meijlink (1911–1952), de huisgenoot van Etty Hillesum.

¹⁴ Esther (Etty) Hillesum (Middelburg, 15 januari 1914 – Auschwitz, ca. 30 november 1943).

7	di. 24 februari [ca. 1941], <i>Fräulein</i> (31), ongehuwd	Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (D). De vrouw is de achtste van elf kinderen; werkt in een <i>Pelzgeschäft</i> ; moeder heeft de broek aan en bezit een <i>Konfektionsgeschäft</i> .
8	[ca. 1941], <i>Mann</i> (31), ongehuwd	Handafdrukken in tweevoud, op één hiervan staan aantekeningen (D); getypt verslag (D). De man woont nog thuis; ouders zijn verwant; vader is overleden; sterk gebonden aan de moeder.
9	[ca. 1941], <i>Mann</i> (29), ongehuwd	Handafdrukken en getypt verslag (D). Onzeker van zichzelf; ging zich pas laat ontwikkelen; ouders traditioneel ingesteld; in de rechterhand is <i>luna</i> (maanberg) leeg: sterk op het materiële gericht.
10	ma. 26 mei 1941, Zwitserse vrouw (36)	Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (D). Grootmoeder was boerin; vader had kanker; ze was gouvernante in Engeland en Italië geweest; moeder had zes kinderen en een miskraam gehad.
11	ma. 2 juni [1941], <i>Frau</i> (57), gehuwd	Handafdrukken met aantekeningen (D). Vader had beroep (bankier) op veertigjarige leeftijd opgegeven.
12	ma. 9 juni 1941, <i>Mann</i> (19)	Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (D). Veelzijdig begaafde hand; de jongeman kon zich ontwikkelen mits hij de gelegenheid pakte en inspanningen zou leveren.
13	ma. 16 juni 1941, <i>Mann</i> (24)	Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (D). Beroep: <i>Volksschullehrer</i> , dit was besloten door zijn vader, die ook leraar was; zus was veel ziek (astma).
14	ma. 23 juni 1941, <i>Mädchen</i> (24)	Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (D). De vrouw is de oudste van de kinderen; vader tweemaal ernstig ziek (longen); ze was als tiener bij de Oxford Groep gegaan; met 20 jaar verloofd, hetgeen thuis veel moeilijkheden veroorzaakte.
15	ma. 30 juni 1941, <i>Fräulein</i> (49)	Handafdrukken met aantekening (D), getypt verslag (D). Ze is de oudste van negen kinderen; kan goed koken en naaien; één broer/zus is naar Amerika getrokken; moeder, overleden, was erg religieus (rooms-katholiek) en had, toen ze 34 was, een tweejarig kind verloren; vader was <i>Bergwerker</i> en streng.
16	ma. 7 juli 1941, <i>Mann</i> (50), gehuwd	Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (D). "Eine lustige Hand"; hij is de zevende van acht kinderen; is "Volksschullehrer daneben bastelt er"; vader was timmerman.
17	ma. 14 juli 1941, <i>Mann</i> (41), gehuwd	Getypt verslag (D). Moeder is fysiek groter dan de vader en komt uit een streng orthodox joods gezin; de man is enig kind; moeder was door een waarzegster voorspeld dat ze bij het tweede kind zou overlijden en wilde daarom geen tweede kind; de man is in Zwitserland en Frankrijk geweest en later naar Nederland gekomen.
18	wo. 10 september 1941, <i>Fräulein</i> (32), ongehuwd	Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (D). Moeder komt uit "eigenartigem Milieu"; "Obj. verwechselt die innere Passivität mit Lassigkeit"; rond 26 jaar een verkeerd gelopen <i>Erlebnis</i> (relatie).

- 19 wo. 17 september 1941, *Frau* (38), gehuwd Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (D). De vrouw vond het tussen 1933-1935 bijzonder pijnlijk geen kinderen te hebben. Protocol eindigt met een *Zusammenfassung* (niet bij eerdere verslagen gezien).
- 20 wo. 24 september 1941, *Mann* (28) [Alfred Kropveld¹⁵], gehuwd Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (D) van Etty Hillesum. Gecomplceerde handen; beroep: arts, net als zijn vader die indertijd een bekende arts was.¹⁶
- 21 wo. 15 oktober 1941, *Frau* (40), ongehuwd Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (D) van Etty Hillesum. De vader was koopman en had "Frauen gern gehabt"; moeder had veel doorgemaakt doordat vader zich het gezin weinig aangelegen liet. De vrouw trok oorspronkelijk naar de vader, maar stelt zich nu beschermend voor de moeder op.
- 22 ma. 20 oktober 1941, *Mädchen* (22) Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (D). Vader is Joods, moeder niet-Joods; heeft een 8 jaar oudere broer; ze danst graag en tekent.
- 23 ma. 27 oktober 1941, *Frau* (43), gehuwd Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (D). De vrouw heeft tbc en onderging een baarmoederoperatie; als gevolg van de 'vaderoppositie' ziet ze in oudere mannen snel een ideaalbeeld.
- 24 wo. 29 oktober 1941, *Frau* (28), ongehuwd Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (D). Vader was een Portugese Jood, moeder een Duitse Jodin; enig kind; beroep: secretaresse, "war früher beim Film Scribgirl".
- 25 ma. 3 november 1941, *Frau* (43), *verheiratet gewesen* Incompleet, lang getypt verslag (D), vervaardigd door Etty Hillesum. De ouders hebben een moeilijk huwelijk; vader, arts, christelijk; moeder joodse. De vrouw was getrouwd met een Joodse man; heeft veel talenten maar niets springt eruit (ze heeft geen enkel talent ontwikkeld).
- 26 ma. 10 november 1941, Jetje Tideman¹⁷ (23), ongehuwd Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (D), vermoedelijk gemaakt door Etty Hillesum. De vader was 24 jaar in Nederlands-Indië; sterke milieulijn en kwadraat rond haar zeventiende (moeder overleden); beroep: verpleegster.
- 27 ma. 17 november 1941, *Mann* (36), gehuwd Getypt verslag (D), gemaakt door Etty Hillesum. De man heeft een 'geestige humor' die hij op een goede manier inzet en waarmee hij vrouwen voor zich weet te winnen.

¹⁵ Alfred Kropveld (Amsterdam, 28 maart 1913 – Auschwitz, 31 december 1942).

¹⁶ Alexandra Nagel, *Etty Hillesums 'beestachtig interessante object', Alfred Kropveld*, ongepubliceerd essay, juli 2013, (12 pp.). Over de vader van Alfred Kropveld zie Alexandra Nagel, 'Aron Izak Kropveld (1881–1932), huisarts in Amsterdam en pleitbezorger van rein leven', in: Bob Van Hee & Cornelis van Tilburg (redactie), *Heel-meesters: Befaamde artsen en figuren uit de geschiedenis van de geneeskunde* (Cahiers Geschiedenis van de Geneeskunde en Gezondheidszorg 2), Antwerpen: Garant, 2014, 63-72.

¹⁷ Henriëtte Maria (Jetje) Tideman (Medan, Sumatra, 7 september 1918 – St. Hythe, Canada, 15 februari 2016) was een nicht van Henny Tideman.

- 28 [1941], Fem van den Hoed¹⁸ (37) ongehuwd Handafdrukken en getypt verslag (NL), genummerd 81, vermoedelijk vervaardigd door Dicky de Jonge of Henny Tideman.
- 29 ma. 24 november 1941, *Mann* (36), gehuwd Handafdrukken met aantekeningen (D), incompleet getypt verslag (D), vermoedelijk vervaardigd door Etty Hillesum. "Psychologisch interessanter Fall: groszer Teil des Wesens verschüttet, daher resultiert schlechtes Gedächtnis", "Eltern vom Land"; oefent een beroep uit waaraan hij weinig plezier beleeft (produceert bakeliet weerstanden), verkocht voorheen verfstoffen; in 1938 of 1939 getrouwd.
- 30 ma. 15 december 1941, *Frau* (21), gehuwd Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (D). Sinds drie jaar getrouwd; ouders gescheiden; ze heeft haar vader amper gekend (zijn moeder overleed tijdens zijn geboorte en hij pleegde op 57-jarige leeftijd zelfmoord); beroep: kledingontwerpster.
- 31 ma. 29 december 1941, *Mädchen* (20) Handafdrukken in tweevoud, getypt verslag (D), mogelijk door Henny Tideman gemaakt. De vader, bloembollenhandelaar, heeft veel gereisd; de vrouw is het tweede kind, haar zus is 4 jaar ouder.
- 32 di. 30 december 1941, *Frau* (35), gehuwd Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (D). De vrouw is enig kind; vader was 44 toen hij trouwde, moeder 30; vader is zeer muzikaal en succesvol; zijzelf is met 23 jaar getrouwd en heeft kinderen.
- 33 di. 6 januari 1942, *Frau* (35), ongehuwd Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (D), mogelijk door Henny Tideman gemaakt. De vrouw verloor haar zus toen ze 26 was; vader was 37 toen hij trouwde, moeder 21; vader is 3 jaar geleden overleden; beroep: medisch analiste.
- 34 di. 13 januari 1942, *Mädchen* (27), ongehuwd Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (NL), genummerd 106. Beroep: secretaresse, maar zou beter geschikt zijn als kinderverpleegster. Volgens Tideman was Hillesum die avond "te scherp en te ironiserend" tegen het meisje.¹⁹
- 35 [ma. 19 & di. 20 januari 1942, Aimé van Santen²⁰ (24), ongehuwd] Géén cursusverslag. Afdruk van de linkerhand, incompleet getypt verslag (D) van Etty Hillesum, die het verslag "etwas chaotisch" noemde omdat het in drie etappen tot stand was gekomen.²¹
- 36 di. 20 januari 1942, *Mann* (30), ongehuwd Slechte afdruk van de linkerhand (de rechterhand is verlamd), getypt verslag (D), mogelijk geschreven door Etty Hillesum, die het verslag

¹⁸ De onderwijzeres Femmina Louiza (Fem) van den Hoed (Amsterdam, 1 december 1903 – Apeldoorn, 5 maart 1968) was lange tijd de beste, wat moederlijke, vriendin van Dicky de Jonge.

¹⁹ Hillesum, *Het Werk*, 238 (14 januari 1942).

²⁰ Aimé van Santen (Rotterdam, 21 juli 1917 – Den Haag, 21 februari 1988) was een studiegenoot van Etty Hillesum.

²¹ Alexandra Nagel, 'Aimé van Santen en het protocol met hindernissen', ongepubliceerd essay, Eindhoven, mei 2014, 11 pp.

- ironisch afsluit met “Herr Spier meint...”. De man, voorheen werkzaam als jurist, is fotograaf en ontwerper van speelgoed.
- 37 vr. 30 januari 1942, Mimi Veerman-de Vries²² (25), gehuwd
Getypt verslag (NL) genummerd 110. Spier zag een klein vierkant in de lotslijn, waar hij niet over wil praten “daar hij denkt, dat het nog komen moet, inderdaad is dat er nu reeds, hij ziet ook, dat de lotslijn daarna doorgaat (met 26 [jaar]) en dat het daarna voor haar veel beter wordt. De moeilijkste tijd is NU voor haar”.²³
- 38 di. 10 februari 1942, -
Handafdrukken met de aantekening “Obj. für Kurs”.
- 39 za. 28 februari 1942, Mann (26), gehuwd
Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag in tweevoud (D). De man danst graag, speelt piano en orgel; grootvader van vaderszijde was boer; vader was militair, daarna leraar; vader was ruw tegen de moeder.
- 40 vr. 13 maart 1942, Fräulein von Sasse (ca. 30), ongehuwd
Handafdrukken met aantekeningen van (D), getypt verslag (NL), genummerd 116. Vader sneuvelde “in de vorige oorlog” toen zij 6 was en hij 30; hij had oude talen gestudeerd en stond op het punt om professor te worden; onbewust zoekt ze een vaderfiguur; moeder is nooit hertrouwd.
- 41 di. 17 maart 1942,²⁴ Mann (-), -
Aanvulling bij het oorspronkelijke verslag (het verslag zelf ontbreekt) (D). De vader van de man pleegde zelfmoord; idem dito een broer van de vader.²⁵
- 42 di. 24 maart 1942, Frau Trierenberg (45), gescheiden
Handafdrukken met aantekeningen van (D), getypt verslag in drievoud (D). Ze is jong gaan werken; met 24 jaar getrouwd; met 28 jaar een kind gekregen; met 38 jaar officieel gescheiden; ze is kritisch ten aanzien van de vader, die nog leeft; beroep: privélerares Frans.
- 43 ma. 30 maart [1942], Mann (34), gehuwd
Handafdrukken met aantekeningen (D).
- 44 di. 7 april 1942, Mann (26), gehuwd
Handafdrukken met aantekeningen (D). Milieulijn houdt met 24 jaar op: de man is toen getrouwd. Daarna zijn er opnieuw milieu-invloeden te zien: hij woont weer bij zijn ouders.

²² Regina Margaretha Wilhelmina (Mimi) de Vries (Amsterdam, 1 juli 1916 – Bilthoven, 3 augustus 2005) was op 7 mei 1940 in Amsterdam getrouwd met Alfred Philip Veerman (1916–1943).

²³ Mimi Veerman-de Vries wist op het moment van de sessie niet waar haar man zat. Alfred Veerman was een veelbelovende jurist, die actief betrokken was bij het verzet. Het paar was samen met twee anderen gepakt tijdens hun vlucht naar Engeland en vastgezet in het Oranje Hotel in Scheveningen. In deze strafgevangenis hebben de getrouwden elkaar nog eenmaal een kwartier gezien. Alfred Veerman is op 24 september 1941 naar Wuppertal-Elberfeld gedeporteerd en in januari 1943 in Auschwitz gestorven. Een wonderlijke bepaling van het lot zorgde ervoor dat Mimi Veerman uit het Oranje Hotel werd vrijgelaten (gesprekken van AN met Chaja Kruijsen, 13 december 2008 en 5 oktober 2015; vergelijk Jorna & Marijn, *Altijd Etty*, 19-20, 112-113; § 11.4.2).

²⁴ Die middag was Hillesums pupil Hetty E. Object, zie noot 2.

²⁵ Vergelijk Nagel, ‘Protocollen en vellen boterhampapier’, 70.

- di. 14 april 1942, Handafdrukken met aantekeningen (D). Bij de lotslijn links: “± 27 J. aus
45 [man] (31), onge- Deutschl. nach Holland gekommen”; broer van de moeder kwam in de
huwd Eerste Wereldoorlog om.
- ma. 20 april 1942,
46 *Mann* (32), ge- Handafdrukken met aantekeningen (D).
huwd
- di. 21 april 1942, Handafdrukken in drievoud met aantekeningen (D), handgeschreven
47 Daan Smits (21), aantekeningen (D) van Dicky de Jonge en Henny Tideman.²⁶ Grootvader
verloofd was steenbakker; beide ouders waren op het moment van de analyse 50
jaar.
- wo. 22 april 1942, Incompleet getypt verslag (D), gemaakt door Etty Hillesum. In vergelij-
48 Pieter Starreveld²⁷ king met de andere verslagen is het beschrijvend van aard: het heeft een
(31), gehuwd minder strakke opsomming van de handonderdelen. Hetzelfde geldt
voor verslag nr. 49. Het verslag is anders van structuur: Hillesum werkte
beide niet uit als cursusverslagen.
- ma. 27 april 1942, Getypt verslag (D), gemaakt door Etty Hillesum. In november 1984 re-
49 Hanneke Starre- flecteerde Starreveld-Stolte: “Die protocols heb ik bewaard omdat het
veld-Stolte²⁸ (32), ongelooft is. Om in zo’n korte tijd – het duurde drie kwartier, een uur
gehuwd – gegevens te krijgen over je ouders, jezelf, je handelwijze die je nog nau-
welijks onderkent.”²⁹
- ma. 27 april 1942, Handafdrukken, getypt verslag (NL), mogelijk vervaardigd door Adri
50 Julius Spier (55), Holm, Henny Tideman of Gera Bongers; genummerd 127 (Bijlage 3). Er is
[gescheiden] ook een afdruk bewaard van Spiers linkerhand, die is gemaakt op 26 april
1938.
- di. 19 mei 1942, Getypt verslag (D). De man is bankier; hij woont bij zijn moeder; vader
51 *Mann* (39), ge- overleed toen hij 12 was; al lijken de vingers ‘geestelijk’, hij is verwend
huwd geweest en naïef en ongeschikt om dieptepsychologisch mee te werken.
- di. 26 mei 1942, Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (D). Een van de
52 *Mann* (49), ge- voorvaderen zou een *Wunderrabiner* zijn geweest; de man is met 36 jaar
huwd getrouwd en architect.

²⁶ Etty Hillesum was die cursusbijeenkomst aanwezig, maar had in een hoekje zitten lezen (Hillesum, *Het Werk*, 351-352 (22 april 1942)).

²⁷ Pieter Starreveld (Koog aan de Zaan, 5 mei 1911 – Amersfoort, 18 april 1989).

²⁸ Johanna Maria Bélia (Hanneke) Starreveld-Stolte (Dieren, 22 mei 1910 – Amsterdam, 21 juli 2002).

²⁹ JWR in gesprek met Hanneke Starreveld-Stolte; Hillesum, *Het Werk*, 354 (22 april 1942), 358 (24 april 1942), 367-368 (26 april 1942), 369 (27 april 1942); videoband Tineke Metz, *Gesprek met Hanneke Starreveld over Etty Hillesum*, 1998 (archief Etty Hillesum Centrum Deventer). Spier had Hanneke Starreveld inzicht gegeven in de wijze waarop haar man, beeldhouwer, volledig in dienst stond van zijn werk. Het verlangen om eisen te stellen aan je echtgenoot en de vader van je kinderen kon bij een figuur zoals Pieter Starreveld niet, omdat hij, zo had Spier haar laten inzien, zijn talent volgde en de rest daaraan ondergeschikt stelde.

- wo. 3 juni 1942,
53 Greet Klokman³⁰
(14) Handafdrukken, handgeschreven velletje met aantekeningen (D) van Dicky de Jonge.
- di. 9 juni 1942,
54 Mann (34), ge-
huwd Handafdrukken, getypt en handgeschreven verslag (D) van Dicky de Jonge. Tussen 26-27 jaar getrouwd; beroep: tekenaar; "Er hat einen guten Obern-Venus; macht auch Zeichnungen für Kinder. Reklamezeichnen tut er nur gezwungen."
- di. 16 juni 1942,
55 Mann (50), ge-
huwd Handafdrukken met aantekeningen, getypt verslag (D). De man is laat getrouwd; wilde niet in het bedrijf van zijn vader; is elders begonnen en rond 31 jaar naar Amerika gegaan (als boekhandelaar); nu is hij bankier.
- di. 23 juni 1942,
56 Mann (28), onge-
huwd Handafdrukken, getypt en handgeschreven verslag (D) van Dicky de Jonge. Vader een Duitser; moeder een Russische; ouders zijn gescheiden; tekenaar van beroep; "Obj. liebt keine Auseinandersetzungen, hat sich ins Künstlerische geflüchtet."
- juni 1942, Selmar
57 Witkowski³¹ (60),
[gehuwd] Handafdrukken in tweevoud, zonder aantekeningen.³²
- za. 4 juli 1942,
58 Mann (48) [Josef
Baar³³], gehuwd Handafdrukken, getypt en handgeschreven verslag (D) van Dicky de Jonge. De man is sneldichter; heeft een grimmige humor; leerde op 31-jarige leeftijd zijn vrouw kennen, die uit een theaterfamilie komt; zijn moeder was met 17 jaar getrouwd.³⁴
- za. 11 juli 1942,
59 Arie Rector³⁵ (7) Handafdrukken in tweevoud met kleine aantekening (D) van Dicky de Jonge. Het jong kwam niet als proefpersoon. Hij was een leerling op de school waar De Jonge werkte.³⁶
- do. 16 juli 1942,
60 Frau (27), onge-
huwd Handafdrukken met aantekeningen (D). De broer van de vrouw is 5 jaar geleden overleden.

³⁰ Greta Betsij (Greet) Klokman (g. 9 januari 1928) was een nicht van Dicky de Jonge. Hun moeders waren zussen.

³¹ Selmar Witkowski (g. Witkovo, 18 juli 1881).

³² Dr. Selmar Witkowski was een homeopathische arts met een praktijk aan de Beethovenstraat 160 in Amsterdam. Eind februari 1951 is hij met zijn vrouw naar Aken verhuisd. Vergelijk Nagel, 'Protocolen en vellen boterhampapier', 71, 164 (afb. 8).

³³ Josef Baar/Bahr (Wenen, 20 november 1894 – Andernach, 8 oktober 1951).

³⁴ Josef Baar was een conferencier en sneldichter. Hij maakte deel uit van de Rudolf Nelson-revue. Zijn moeder was Julie Baar/Bahr-Stromek (1875–overleden na 1951). Baar was 16 november 1927 in Wenen getrouwd met Helene Loewenheim (1903–1996), dochter van een kermisondernemer. Vergelijk Nagel, 'Etty Hillesum en de Joods-Amsterdamse toneelwereld', 184-185.

³⁵ Arie Rector (g. Amsterdam, 5 juni 1935).

³⁶ Arie Rector was de zoon van een zeeman/arbeider en diens tweede vrouw. Arie's moeder was eind 1940 overleden en in mei 1942 overleed zijn halfbroer, Johannes C. Rector (1932–1942). Deze halfbroer woonde sinds september 1941 in het Burgerweeshuis aan de Sint Luciensteeg 27 te Amsterdam.

- 61 do. 30 juli 1942, D. van den Hoed³⁷ (16) Handafdrukken met aantekeningen (D) en handgeschreven aantekeningen (D) van Dicky de Jonge. "Vater wurde von Angestellter Geschäftsführer" en moeder heeft "viele Freunde bevor sie sich verheiratete mit 35 J."³⁸
- 62 [1941/2], *Mädchen* (22), ongehuwd Handgeschreven aantekeningen van Henny Tideman (NL).³⁹ De vrouw heeft aanleg voor toneelspelen (heeft op de HBS tweemaal een hoofdrol gespeeld); beroep: verpleegster.
- 63 -, *Mann* (29), ongehuwd Handafdrukken met aantekeningen (D). Een dagdromer (veel kwadraten op *luna*); de vader overleed aan een hartprobleem; sterke milieubinding.
- 64 -, *Mann* (33), gehuwd Handafdrukken met aantekeningen (D). Als vijfjarige veel alleen gelaten; moeder deed zelfmoordpoging toen hij ca. 11 jaar was.
- 65 -, *Mann* (50), gehuwd Handafdrukken met aantekeningen (D). Zeer sterke ervaringslijn op de linkerhand: de man zijn jeugd was op jonge leeftijd abrupt tot een eind gekomen.
- 66 -, *Frau* (31), gehuwd Handafdrukken met aantekeningen (D), getypt verslag (D). Zij is de oudste in het gezin; getrouwd met 25 jaar, gescheiden met 26, met 29 hertrouwd.
- 67 -, *neger* (35), gehuwd Handafdrukken met aantekeningen (D). Opvallend grote handen.⁴⁰
- 68 -, *Mann* (23), ongehuwd Handafdrukken met aantekeningen, getypt verslag (D). De man is de jongste van zeven kinderen; "An der quadratischen Form der Finger und dem Ausdruck, kann man auf einen selten auftretenden Humor schliessen, welcher sich äussert, wenn er sich mal ganz wohl in seiner Haut fühlt."
- 69 -, *Mann* (52), gehuwd Handafdrukken met aantekeningen (D), handgeschreven verslag van Henny Tideman (D). Met 12 jaar op zijn hoofd gevallen; diverse beroepen, nu kunsthandelaar; vader had magnetische gaven; met 26 jaar getrouwd en heeft een dochter.
- 70 - Handafdrukken. De handen zijn erg verschillend.
- 71 - Handafdrukken met alleen de aantekening "voor Spier". Opvallend verdikte onderste kootjes.
- 72 - Handafdrukken in tweevoud.

³⁷ Dieuwertje van den Hoed (g. Amsterdam, 26 augustus 1925).

³⁸ Dieuwertje was de oudste van de vier kinderen van Dirk van den Hoed (1884–1943) en Anna van den Hoed-Kossen (1891–overleden na 1973). Op het moment van de huwelijksvoltrekking, 27 november 1924, was Anna Kossen niet vijfendertig maar drieëndertig jaar. Dirk van den Hoed was toen karrijder. Later werd hij handelaar in aardappelen.

³⁹ Een kopie van deze aantekeningen ligt het archief van het Joods Historisch Museum, Amsterdam onder signatuur F900239.

⁴⁰ Vergelijk Nagel, 'Protocollen en vellen boterhampapier', 164 (afb. 7).

Tabel 2. Overzicht van de handafdrukken en verslagen die zijn bewaard door Jet Rümke-Everts.⁴¹ Alle personen zijn bij Julius Spier geweest voor een handanalyse; alle verslagen zijn geschreven door Rümke-Everts.

Nr.	Datum handanalyse, naam	Document(en)
1	9 oktober 1934, 17 december 1934, eind 1935, 2 juni 1940, Jet Rümke-Everts	Handafdrukken, verslag 9 oktober 1934.
2	16 oktober 1934, Hector Rümke ⁴²	Verslag, en een korte toevoeging geschreven op 1 februari 1935.
3	12 december 1934, 29 december 1935, 2 juni 1940, Ben Rümke ⁴³	Handafdrukken; verslagje 12 december 1934 en juni 1936.
4	29 december 1935, 2 juni 1940, Philip Rümke ⁴⁴	Handafdrukken; verslagje 12 oktober 1934 en juli [sic, juni] 1936.
5	29 december 1935, 2 juni 1940, Coen Rümke ⁴⁵	Handafdrukken; verslagje 12 oktober 1934 en juni 1936.
6	1935, H. van Fenema ⁴⁶	Afdruk van de rechterhand.
7	14 januari 1935, Lex Bos ⁴⁷	Handafdrukken, verslag.
8	15 januari 1935, Lien Bos-Everts ⁴⁸	Handafdrukken, verslag.
9	15 januari 1935, Joost Andriessen ⁴⁹	Handafdrukken.
10	15 januari 1935, Marie Andriessen ⁵⁰	Handafdrukken.
11	17 januari 1935, Bram Ricardo ⁵¹	Handafdrukken, verslag.
12	18 januari 1935, Zus Ricardo ⁵²	Handafdrukken, verslag.
13	19 januari 1935, Chris de Moor ⁵³	Handafdrukken, verslag.

⁴¹ Henriëtte Wilhelmina Johanna Rümke-Everts (Amsterdam, 22 april 1893 – Zeist, 29 maart 1995), getrouwd met Hector Rümke en moeder van hun drie zoons Philip, Ben en Coen.

⁴² Hector Rümke (1896–1961).

⁴³ Bernardus Hendricus Rümke (g. 1924).

⁴⁴ Philip Rümke (g. 1923).

⁴⁵ August Conrad (Coen) Rümke (1924–2010).

⁴⁶ Hector Marius van Fenema (1901–1983).

⁴⁷ Alexander Bos (1894–1984), een zwager van Jet Rümke-Everts.

⁴⁸ Caroline Henriëtte Bos-Everts (1896–1996), een zus van Jet Rümke-Everts. Uit de brief van Jet Rümke-Everts aan haar zus, 18 januari 1935: “Ik probeer het protocol van jullie vanavond uit te werken, maar betwijfel of het lukt” (archief Philip Rümke).

⁴⁹ Joseph Nicolaas Andriessen (g. 1920), patiënt van Hector Rümke en de zoon van de pianist Willem C.N. Andriessen (1887–1964).

⁵⁰ Maria Cecilia Andriessen (g. 1922), de dochter van de pianist Willem C.N. Andriessen.

⁵¹ Abraham Ricardo (1882–1945).

⁵² Vermoedelijk Jeannetta Margaretha Ricardo-de Jong (1891–1945).

⁵³ Christiaan Nicolaas Everhardus de Moor (1899–1981), kunstenaar, docent, vergelijk URL <https://rkd.nl/nl/explore/artists/57501> (geraadpleegd op 23 februari 2018).

14	21 januari 1935, moeder van Chris de Moor ⁵⁴	Handafdrukken.
15	april 1935, Toon Odinot ⁵⁵	Handafdrukken, verslag.
16	april 1935, Dick Spitzen ⁵⁶	Handafdrukken, verslag.
17	april 1935, J. (Tom) Tersteeg ⁵⁷	Handafdrukken, verslag.
18	1936, Plien ⁵⁸	Handafdrukken.
19	1936, Bets	Handafdrukken.
20	30 mei 1936, Marie de Monchy ⁵⁹	Handafdrukken, verslag.
21	31 mei 1936, Kees Boeke ⁶⁰	Handafdrukken.
22	31 mei 1936, Candia Boeke ⁶¹	Handafdrukken.
23	31 mei 1936, Julia Boeke ⁶²	Handafdrukken.
24	8 juni 1936, Chy Kerdijk ⁶³	Handafdrukken, verslag.
25	9 juni 1936, Hannie Kerdijk ⁶⁴	Handafdrukken, verslag.
26	26 november 1936, Daniel Boeke ⁶⁵	Handafdrukken.
27	27 november 1936, Emma Boeke ⁶⁶	Handafdrukken, verslag.
28	2 december 1937, Maria Krabbe ⁶⁷	Verslag, en kort verslag van indrukken vooraf van Jet Rümke zelf.
29	23 april 1939, Theodora Boeke ⁶⁸	Handafdrukken.

⁵⁴ Elize Gijsbertha Charlotte de Moor-Janssen (1870–1949), gescheiden.

⁵⁵ Misschien Anthony Johannes Odinot (1897–1967).

⁵⁶ Mr. Dirk Gerard Willem Spitzen (1896–1957), zie URL <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/spitzen> (geraadpleegd op 23 februari 2018).

⁵⁷ Vermoedelijk Johan Tersteeg (1873–1953), kunsthandelaar in Den Haag en uitgever van boekwerken.

⁵⁸ Pauline Hermine Elisabeth Muller van Brakel-Everts (1880–1962), een zus van Jet Rümke-Everts.

⁵⁹ Maria Johanna de Monchy (g. 1874), muzieklerares op De Werkplaats en een adept van Kees Boeke, was een nicht van Chy Kerdijk-de Monchy.

⁶⁰ Cornelis Boeke (1884–1966), onderwijsvernieuwer, oprichter van De Werkplaats, getrouwd met Beatrice (Betty) Boeke-Cadbury (1884–1976) en vader van Helen, Emma, Paula, Julia, Candia, Daniël en Theodora Boeke. Uit een ongedateerde aantekening van Jet Rümke, mogelijk niet gerelateerd aan de handanalyse (archief Paulien Bom-Bos): "Spier over Kees: Ausserordentlich begabt. Egocentrisch. Herschsüchtig. Denkt seine Kinder frei zu lassen, tut's innerlich aber nicht. – Ganz unbewust; das ist aber das Gefährliche."

⁶¹ Candia Boeke (1920–2011).

⁶² Julia Boeke (1917–2013).

⁶³ Henriëtte (Chy) Kerdijk-de Monchy (1877–1942), de moeder van Anna Kerdijk.

⁶⁴ Anna (Hannie) Kerdijk (g. 1910), wiskundelerares op De Werkplaats en de oudste dochter van Chy Kerdijk-de Monchy.

⁶⁵ Daniël Boeke (1921–2002).

⁶⁶ Emma Boeke (1914–1980).

⁶⁷ Vermoedelijk de psychologe Maria J. Krabbe (1889–1965).

⁶⁸ Theodora Boeke (1923–1976).

Bijlage 2 Het handanalyseverslag van Etty Hillesum bewerkt en vertaald

Alhoewel het oorspronkelijke verslag van Object Etty Hillesum een goed te lezen typoscript is (§ 3.1.1), volgt hieronder een nieuwe versie. In deze versie zijn alle afkortingen voluit geschreven, zijn typefouten gecorrigeerd en spellingswijzen gemoderniseerd. Daarnaast is de tekst vertaald en, tezamen met de opmerkingen bij de handenafdruk, opgesplitst in vijftientig fragmenten: tachtig van het protocol en vijf van de handafdrukken.

Spiers denken over handen, oftewel zijn psychochirologische zienswijze, krijgt in dit protocol gestalte door het psychochirologisch taalgebruik, waarbij descripties en interpretaties elkaar afwisselen en nauw met elkaar verbonden zijn. Alle fragmenten bestaan enerzijds uit beschrijvingen van de verschillende onderdelen van Hillesums handen (duim, pink, linkerhand, maag/darmlijn, maanberg), al dan niet aangevuld met meer specifieke beschrijvingen (stijve duim, alle vingers verschillend, afvallende lijntjes op de maanberg), die soms al een duiding bevatten (de *wat vermoeide uitdrukking* van de vingers, in de val verschijnt de hand *veel sterker geconcentreerd*). Anderzijds bestaan alle fragmenten uit interpretaties. Deze reiken soms niet verder dan een eerste psychologische of lichamelijke dispositie, maar kunnen ook uitmonden in expliciete psychologische kenmerken van Object.

Wat betreft de interpretaties kunnen globaal drie typen worden onderscheiden. Het eerste type omvat de voor Spier algemeen geldende psychochirologische correspondenties, zoals: twee verschillende handen betekent dat de ouders verschillend van elkaar zijn. Zulke ‘wetmatigheden’ heeft Spier vastgelegd in *Worden wie je bent* (1982) of zijn geregistreerd in cursusaantekeningen (§ 3.2; Bijlage 5). Het tweede type interpretatie berust op door Hillesum verstrekte informatie: de antwoorden die zij op vragen heeft gegeven. Het derde type omvat de zogezegde unieke interpretaties. In die gevallen heeft een waarneming – die op meer gebaseerd kan zijn dan alleen de handen – geleid tot een specifiek op Hillesum van toepassing zijnde duiding. (Zie over dit duidingsproces § 4.1.) Alle interpretaties in onderstaand protocol hebben betrekking op Hillesums aanleg, gezondheid, de verhouding met en vorming door haar ouders, relaties en ‘levensopdracht’.

De structuur van het protocol weerspiegelt Spiers stapsgewijze werkwijze. De fragmenten zijn achtereenvolgens gerelateerd aan de drie handhoudingen: 1. de ellebogen op tafel, de handen losjes omhoog gericht, waarbij Object zelf de palmen kan zien; 2. de handen liggen ontspannen doch vlak op tafel, de handruggen zijn zichtbaar; 3. de handen liggen open op tafel, de palmen zijn zichtbaar (zie § 3.3.1).

Mädchen [Etty Hillesum], 27 Jahr, [3 februari 1941]

[Handhouding 1]

- 1 *Enorm verschiedene Hände: Eltern sehr verschieden.*

Enorm verschillende handen: de ouders zijn zeer verschillend [van elkaar].

- 2 *Rechte Hand: übernervös, übererregbar, sehr sensibel, verkehrt immer in großer Anspannung.*
Rechterhand: [Object is] bovenmatig nerveus, zeer prikkelbaar, zeer gevoelig en verkeert steeds in grote spanning.
- 3 *Alle Finger verschieden. Die Hand ist so kompliziert, dass sie sich auf beide Eltern beziehen muss.*
Alle vingers zijn verschillend. De hand is zo gecompliceerd dat hij zich op beide ouders moet betrekken.
- 4 *Musikalische Hand.*
Muzikale hand.¹
- 5 *Viele Begabungen, aber auf keinem Gebiet etwas fertig geschafft. Ungeheure Unruhe.*
Veel talenten, maar op geen enkel gebied iets bereikt. Enorme onrust.
- 6 *Rechts ist der Handrücken ausgeprägter, kräftiger wie der kleine linke Handrücken.*
De handrug van de rechterhand is uitgesprokener (geprononceerder), krachtiger dan de kleine linker handrug.²
- 7 *Der linke Handrücken hat etwas bestimmtes, praktisches in der Haltung.*
De linker handrug heeft iets specifiek, praktisch in de houding.
- 8 *An den etwas müden Ausdruck der Finger in beiden Händen sieht man eine Passivität die die Aktivität immer wieder durchkreuzt.*
Aan de wat vermoeide uitdrukking van de vingers van beide handen ziet men een passiviteit die steeds weer de activiteit doorkruist.
- 9 *Die Finger haben Gefühl für Rhythmus.*
De vingers hebben gevoel voor ritme. [Vergelijk nr. 4.]
- 10 *Im Seelischen ist die Linke weniger ausgeglichen wie im Handrücken, im Praktischen.*
In het geestelijke [de vingers] is de linker [hand] minder uitgebalanceerd dan de handrug, in het praktische.³

¹ Vergelijk Hillesum, *Het Werk*, 34 (19 maart 1941): "Ik betrap mezelf op een behoefte aan muziek. Ik schijn niet onmuzikaal te zijn, ben altijd zeer gegrepen als ik eenmaal muziek hoor[.]" Spier, *Methode der Handanalyse*, 18: "In einer musikalischen Hand: lange geknotete, konische Finger, gute Intuitionslinien, geschwungener Daumen verstärkt sie die Musikalität." Uit cursusaantekeningen (Bijlage 5, nr. 7): "Musiker müssen bewegliche Daumen und einen guten kleinen Finger haben."

² Spier, *Worden wie je bent*, 61: "Is daarentegen de handrug klein en zijn de vingers veel langer en krachtiger en is bovendien de overgang van vingers naar handrug niet vloeiend, dan berust de discrepantie eerder hierop dat de desbetreffende mens in alles wat het verstandelijke en geestelijke aangaat, veel doelbewuster is dan in praktische en op de werkelijkheid geënte zaken."

³ Spier, *Worden wie je bent*, 30: "De handrug is dat deel van de hand dat de praktische vermogens van de mens, zijn nuchtere verstand en zijn verhouding tot de werkelijkheid toont. Met andere woorden: de materie, de moeder, de aarde (in de mythologie: de aardse moeder). (...) De vingers daarentegen stralen het intellect uit, de geest, de fantasie, de hemel, de vader (in de mythologie: de hemelsvader). (...) Daarom is het van belang erop te letten in welke onderlinge verhouding handrug en vingers tot elkaar staan. Er is sprake van een zeker evenwicht wanneer zij even groot en even lang zijn." Levie (Louis) Hillesum (1880–1943) was leraar klassieke talen en van 1928 tot eind 1940 rector van het gymnasium in Deventer.

11 *Die Linke ist eine geistig betonte Hand; die Finger sind ausdrucksvoll, sensibel, aber etwas steif im Ausdruck, nicht geschickt.*

De linker is een geestelijk geaccentueerde hand; de vingers zijn expressief, gevoelig, maar wat stijf in uitdrukking, niet handig.⁴

12 *Die etwas knöchigen Finger welche Ausdruck haben, deuten auf Leidenschaft und ausgesprochene Konzentriertheit.*

De ietwat knokige vingers die uitdrukking hebben, duiden op passie en uitgesproken concentratie.

13 *Rechts kräftiger Handrücken: Vater sehr gesund und körperlich stark, aber unerhört nervös.*

Rechts een krachtige handrug: vader zeer gezond en fysiek sterk, maar ongekend nerveus.⁵

14 *Linke Daumen: Vitalität. Objekt nützt sie aber nicht aus.*

Linkerduim: Vitaliteit. Object maakt daar geen gebruik van.⁶

15 *Finger eng zusammen gehalten: gehemmt, gewisse Ängstlichkeit. Dadurch immer wieder nachlassen aus mangelndem Selbstvertrauen.*

Vingers [worden] dicht bij elkaar gehouden: [Object is] geremd, bepaalde angstigheid. Daardoor steeds weer nalatigheid uit een gebrek aan zelfvertrouwen. [Zie afb. 3.]

16 *Merkur: anregbar, anlehnungsbedürftig, leicht irritiert und scheu. Merkur steht ab und nach innen. Dort ist der Übergang am Schlechtesten.*

Mercurius [pink]: [Object is] prikkelbaar, heeft behoefte aan steun, [is] snel geïrriteerd en verlegen. Mercurius staat af [van de andere vingers] en neigt naar binnen. Daar is de overgang het slechtste.⁷

17 *Starrer Daumen: Eigensinn; ziemlich stark auf gewisse innere Gefühlsvorstellungen fixiert.*

Stijve duim: koppigheid; vrij sterk gefixeerd op bepaalde innerlijke gevoelsvoorstellingen.

18 *Gerechtigkeitssinn. (Objekt hat zuerst Jura studiert, dies geht aber gar nicht aus der Hand hervor.)*

Rechtvaardigheidsgevoel. (Object heeft eerst rechten gestudeerd, maar dit komt geheel niet uit de hand naar voren.) [Vergelijk nr. 21.]⁸

19 *Sie hätte, wenn sie frei von Hemmungen wäre, viel Sinn für Kinder (Obere Venus).*

Zij zou, indien zij vrij zou zijn van remmingen, veel gevoel voor kinderen hebben (boven-venusberg).⁹

⁴ Volgens Dicky van de Heuvel-de Jonge betekent *nicht geschickt* 'niet handig'. Er schuilt niets diepzinnigs achter (email van Dicky van de Heuvel aan AN, 1 juli 2015).

⁵ Vermoedelijk is tijdens de sessie de vraag gesteld wie de gezonde, fysiek sterke maar nerveuze ouder was – de vader of de moeder? – en heeft Hillesum hier uitsluitel over gegeven.

⁶ Spier, *Worden wie je bent*, 38: "Heeft iemand een zeer lange duim maar met een smal toelopend nagellid, dat ook wel wilslid wordt genoemd, dan betekent dit dat hij wel vitaal is, maar zijn doelstellingen met weinig energie en volharding probeert te verwezenlijken."

⁷ Op de afdruk van de linkerhand is de pink dubbel afgedrukt. Wellicht heeft het 'af staan' betrekking op de linkerpink. Vergelijk afb. 38a.

⁸ De informatie dat Object rechten heeft gestudeerd, moet door Hillesum zelf zijn verstrekt.

⁹ Een klasgenootje van de lagere school herinnerde zich dat Etty Hillesum later kinderrechtster wilde worden (JWR in gesprek met Betty Cordes-Deeg). Zie ook JWR in gesprek met Johanna Smelik (deel 1): "Etty studeerde rechten

20 *Daumen: Selbständigkeit als Kompensation für innere Unsicherheit.*

Duim(en): zelfstandigheid als compensatie voor innerlijke onzekerheid.

[Handhouding 2]

21 *Linke Hand im Fall: Gerechtigkeitsgefühl.*

Linkerhand in de vallende positie: rechtvaardigheidsgevoel.

22 *Alle Finger zum Denken hingerichtet. Das Gefühl wird vom Denken unterbrochen. Objekt ist zunächst ganz impulsiv, dann setzt das Denken so kritisch ein, dass es das ursprüngliche Gefühl zurückdringt. Dies hängt mit den angeworbenen Hemmungen zusammen.*

Alle vingers zijn naar het denken [de middelvinger] gericht. Het gevoel wordt onderbroken door het denken. Object is in eerste instantie heel impulsief, [maar] dan zet het denken zo kritisch in, dat het het oorspronkelijke gevoel terugdringt. Dit hangt met de verworven remmingen samen.

23 *Im Fall erscheint die Hand viel konzentrierter wie in der Haltung: innerlich viel selbständiger und freier als sie es nach außen lebt.*

In de vallende positie verschijnt de hand meer geconcentreerd dan in de houding: innerlijk veel zelfstandiger en vrijer dan zij het naar buiten toe toont.

24 *Die übersensibele Reaktionsfähigkeit in den Fingern, die äußerlich so übermäßig gelockert, so wechselnd in der Haltung sind, zeigt, dass die Außenwelt sie mehr anstrengt, aufregt, als entspannt. Introversion ist für Objekt sehr wichtig.*

Het overgevoelige reactievermogen van de vingers, die uiterlijk zo bovenmatig los, zo wisselend in houding zijn, laat zien dat de buitenwereld meer van haar vraagt, opwindt, dan dat het haar ontspant. Introversie is voor Object zeer belangrijk.

25 *Farbe: partiell erregbar, leichter Wechsel von Aktivität und Passivität. Plötzlich einsetzende Lust zu Passivität. Sie muss sich bewusst passiv machen, aber nicht als Reaktion der zu angespannten Aktivität in einer plötzlichen Passivität hineinfallen.*

Kleur: [Object is] ten dele prikkelbaar, [kan] gemakkelijk overschakelen van activiteit naar passiviteit. Plotseling opkomende behoefte aan passiviteit. Zij moet zich bewust passief maken, maar niet als reactie op een te inspannende activiteit in een plotselinge passiviteit terugvallen.

26 *Konsistenz: hart.*

Consistentie: hard.¹⁰

27 *Daumen rechts: hartnäckig, eigensinnig, unausgeglichen in der Energie.*

Rechterduim: hardnekkig, eigenzinnig, niet uitgebalanceerd in de energie.

want ze wilde zo vreselijk graag kinderen helpen. Dat gevoel had ze. Ze had zelf nogal een machteloos gevoel tegenover haar moeder in haar kinder- en gymnasiumjaren.”

¹⁰ De consistentie wordt niet via het kijken met de ogen maar ‘voelend’ vastgesteld (zie afb. 4). Spier, *Worden wie je bent*, 32: “Een harde consistentie van de hand wordt dikwijls aangetroffen bij mensen die gauw overdrijven of een neiging vertonen tot complexen, fixatie en storingen waarvan de oorzaak ligt in het zichzelf afsluiten en in verstarring.”

28 *Daumen links: auch unausgeglichen, eigensinnig. Der Daumen ist der ausgeglichene Finger der Linken.*

Linkerduim: ook niet uitgebalanceerd, eigensinnig. De duim is de meest uitgebalanceerde vinger van de linkerhand.

Linker buitenhand

29 *Jupiter: gute Beobachtungsgabe, konisch, gute Sinneswahrnehmungen und Fähigkeit zu guter Anpassung.*

Jupiter [wijsvinger]: goed observatievermogen, conisch, goede zintuigelijke waarnemingen en vaardigheid tot goede aanpassing.

30 *Saturn: zu lang: Die erregbare Tendenz wird plötzlich vom Denken abgeschnitten. Saturn ist logisch. Überkompensierte Denkfunktion, weil Bewusstheit des Gefühls zu gering ist. Sie überlässt sich zu wenig kontinuierlich ihrem Gefühl.*

Saturnus [middelvinger]: te lang: de neiging tot opwinding wordt plotseling door het denken afgesneden. Saturnus is logisch. [De (te) lange middelvinger duidt op een] overgecompenseerde denkfunctie, omdat Object zich te weinig bewust is van haar gevoelens. Ze verlaat zich te weinig constant op haar gevoel.¹¹

31 *Apoll: unten etwas dick, nervöses Herz. Gefühl neigt von Natur zum Unbewussten. Untere Glied ist kurz: dispositionsmäßiger geringer Bewusstseinserschlag im Gefühl. Als Kompensation für zu vieles Denken lässt sie sich im unbewussten Gefühl zurückfallen. Man kann diese schwache Funktion verbessern, indem man sie bewusster macht.*

Apollo [ringvinger]: onderaan wat dik, [hetgeen duidt op een] nerveus hart. Gevoel neigt van nature naar het onbewuste. Onderste kootje is kort: dispositioneel is er weinig bewustzijnsimpact in het gevoel. Ter compensatie voor het te vele denken laat zij zich in het onbewuste gevoel terugvallen. Men kan deze zwakke functie verbeteren door haar bewuster te maken.¹²

32 *Merkur: enorm tief angesetzt. Gut lang, quadratisch, kann sich gut schriftlich ausdrücken. Dieser Finger ist gar nicht unbewusst, ist ausdrucksvoll, weiblich, lebendig. Weil tiefangesetzt, spielt Fantasie eine große Rolle.*

Mercurius [pink]: enorm diep aangezet. Mooi lang, kwadratisch, kan zich goed schriftelijk uitdrukken. Deze vinger is totaal niet onbewust, is vol uitdrukking, vrouwelijk, levendig. Omdat [de pink] diep [is] aangezet, speelt fantasie een grote rol.

33 *Merkur ist unten starr, oben lebendig: erotisch sehr anregbar, sexuell problematischer, körperliche Abwehr gegen den Mann; seelische und körperliche Anziehung.*

¹¹ Dit is een voorbeeld waaruit blijkt dat Spier meerdere details in combinatie met elkaar wist te duiden.

¹² Hillesum, *Het Werk*, 244 (19 januari 1942): "Er schijnt een volledig evenwicht in me tot stand te zijn gekomen. Ik hoef nooit meer in een hoekje tegen de kast te kruipen om 'in mich hineinzuhören', ik luister de hele dag naar wat er binnen me is, ook wanneer ik tussen anderen ben, ik hoef me niet meer af te zonderen, put geregeld krachten uit de verborgenste en diepste bronnen in mezelf." Vergelijk Hillesum, *Het Werk*, 351 (22 april 1942).

Mercurius [pink] is onder stijf, boven levendig: erotisch zeer 'opwindbaar',¹³ seksueel problematische, lichamelijke afweer tegen de man;¹⁴ geestelijke en lichamelijke 'aangetrokkenheid'.

34 *Rechte Aussenhand: alle Finger etwas geknotet.*

Rechter buitenhand: alle vingers zijn wat knokig.¹⁵

35 *Jupiter stark geknotet, abstehtend: Vater Einzelgänger, das Philosophische ist sehr auf sich gerichtet.*

Jupiter [wijsvinger] sterk knokig, afstaand: vader [is een] *Einzelgänger*, het filosofische is sterk op zichzelf gericht.

36 *Saturn hat im Denken etwas Eigenwilliges, festhaltend an gewisse Vorstellungen. Quadratisch, aber ganz am Schluss läuft er davon: Mutter denkt logisch aber ganz zuletzt lässt sie eine bizarre Wendung in ihr Denken hineingehen.*

Saturnus [middelvinger] heeft in het denken iets eigenzinnigs, vasthoudend aan bepaalde ideeën. [De vorm van deze vinger is] kwadratisch, maar aan het eind loopt het weg: moeder denkt logisch maar staat op het laatst een bizarre wending in haar denken toe.

37 *Der Merkur ist viel unbewusster wie Links.*

De mercurius [pink] is veel onbewuster dan de linkse [pink].¹⁶

38 *Die Nägel sind etwas über halblang: Rachen, Nase. Gute Farbe.*

De nagels zijn iets meer dan halflang: keel en neus.¹⁷ Goede kleur.

39 *Weisse Flecke: etwas Verstopfung.*

Witte vlekken [op de nagels]: beetje verstopping.

40 *Seelisch ist sehr viel verstopft, es ist der seelische Stoffwechsel verstopft. Auch Rachen und Nase sind verstopft, sowie auch die vielen Kopfschmerzen durch Verstopfung verursacht werden.*

¹³ Zie het citaat in § 3.5 behorend bij noot 77.

¹⁴ Johanna Smelik herinnerde zich de keer dat ze Etty Hillesum had gevraagd naar de ongetrouwde zus van Han Wegerif (JWR in gesprek met Johanna Smelik, deel 1): "Ik zei eens: is tante Hes niet getrouwd? En ik zie Etty nog staan. Voorovergebogen over de tafel. Ze is de tafel aan het dekken en bukt zich om een couvert goed te leggen en zegt dan: 'Nee, ze heeft esthetische bezwaren tegen het huwelijk. Nou ik vind dat ze hierboven ook wel iets eleganters hadden kunnen bedenken om het nageslacht te verzekeren.' Dat vergeet ik nooit. Daar zit een hele gedachtegang achter over het onesthetische van de copulatie. Dat heeft ze toch altijd als heel onesthetisch ervaren."

¹⁵ Spier, *Worden wie je bent*, 29: De filosofische hand wordt gekenmerkt "door de in de richting van de binnenkant van de hand gebogen vingers en vooral door de zeer krachtige knokkels op de middelste en bovenste gewrichten".

¹⁶ Spier, *Worden wie je bent*, 50: "De pink duidt het gevoel aan dat uitsluitend op het partnerschap betrekking heeft en de invloed van dat deel van de libido dat met het geslachtsleven verband houdt, dus de seksuele functie. (...) [Ook] wijst de pink op: muzikaliteit, taalbegaafdheid, spreekvaardigheid, stemgebruik, een zin voor het formele en de gave van het woord."

¹⁷ Spier, *Worden wie je bent*, 71: De halflange nagel die "eerder breed dan smal toelopend [is], wijst op aanleg voor aandoeningen van de keelholte en van de keeltonsillen; meer smal toelopende nagels op neusaandoeningen".

Geestelijk is zeer veel verstopt, de geestelijke stofwisseling is verstopt.¹⁸ Ook keel en neus zijn verstopt, zoals ook de vele hoofdpijnen door (geestelijke) verstopping veroorzaakt worden.

41 *Kleiner Handrücken: Objekt tut nichts für ihren Körper.*

Kleine handrug: Object doet niets voor haar lichaam.

[Handhouding 3]

42 *Bergen*

Rechts: Jupiter, Apollo-Mercurius, Boven-Venus, Venus, Mars, Maan.

*Links: Venus, Jupiter, Maan, Boven-Venus, Apollo-Mercurius, Saturnus, Mars.*¹⁹

Binnenhand rechts

43 *Vorgeburtslinie wird zur Milieulinie.*

Voorgeboortelijn verandert in een milieulijn.²⁰

44 *Lebenslinie einer der Eltern zart in Jugend.*

Levenslijn van een van de ouders [is] broos in de jeugd.

45 *Abfallende Linie von der Lebenslinie.*

Afvallende lijn uit de levenslijn.

46 *Vorbeugungslinie.*

Preventielijn.²¹

47 *Luna braucht viel Wechsel im Leben. Es fällt mehr zu Luna hinab, als hinaufsteigt. Es fällt alles in Fantasie hinab; Fantasie ist bewegter als sie sich ausgibt (Mutter).*

¹⁸ Zie het citaat in § 3.5 behorend bij noot 76.

¹⁹ Hillesum, *Het Werk*, 144 (22 oktober 1941): "Jupiter is bij mij gelukkig toch niet het grootste, Apol. Merkur is de nog grotere berg. Beide houden elkaar in evenwicht. Ik wil dat die Jupiter helemaal bij mij verdwijnt, pruilde ik tegen hem." Vergelijk de citaatfragment in § 3.5 behorend bij noot 80-81.

²⁰ Volgens de methode van Spier betekent een prenatale lijn, ofwel voorgeboortelijn, die overloopt in een milieulijn dat de belasting die Object tijdens de zwangerschap van de moeder heeft meegekregen, zodanig sterk is dat het een blijvende milieubelasting is geworden (Spier, *Methode der Handanalyse*, 13; Vera Bern, 'Unenthüllte Rätselwelten: Psycho-Chiologie – eine neue Wissenschaft', *Hamburgischer Correspondent*, 5 oktober 1930). Rebecca (Riva) Hillesum-Bernstein (1881–1943) was na een pogrom met een kaalgeschoren hoofd in soldatenkleding in 1907 in Amsterdam gearriveerd (Hillesum, *Het Werk*, 747 noot 203). Riva's ouders en haar broer (die in Amsterdam trouwde en een dochter kreeg) volgden later en zijn verder getrokken. Elk spoor van hen ontbreekt. Het is goed mogelijk dat Riva Hillesum-Bernstein door haar vlucht uit Rusland en het verdwijnen van haar familie was getraumatiseerd. Dit kan ten grondslag hebben gelegen aan haar theatrale, complexe gedrag. Het enige wat Hillesum over de familie van haar moeder heeft geschreven, is: "die verdwenen ouders van mijn russische moeder" (Hillesum, *Het Werk*, 540 (28 juli 1942)).

²¹ *Vorbeugungslinie*, ook *Lebensverstärkungslinie* genoemd, is een lijn die parallel aan de levenslijn loopt. Deze lijn geeft aan dat Object een zwak gestel heeft, maar ter compensatie vanuit een onbewuste 'hypochondrische dispositie' preventieve maatregelen tracht te nemen (Spier, *Worden wie je bent*, 114; *Id.*, *Methode der Handanalyse*, 12).

De maanberg [het onbewuste] heeft veel afwisseling in het leven nodig. Er valt meer in de maanberg neer, dan eruit opstijgt.²² Alles valt in de fantasie [of: verbeelding]; de fantasie is meer aangedaan dan zij zich voordoet (moeder).

48 *Kopflinie: depressiv (Vater und Mutter) und aggressiv.*

Hoofdlijn: depressief (vader en moeder) en agressief.

49 *Herzlinie: warmherzig, Großzügigkeit des Gefühls. Mutter ehrgeizig. Starke Kritik und Fantasie in der Hand. Vater Wissenschaftler, Mutter gefühlsbetonter.*

Hartlijn: warmhartig, vrijgevigheid van het gevoel. Moeder [is] ambitieus. Sterke kritiek en fantasie in de hand. Vader [is een] wetenschapper, moeder meer een gevoelsmens.

50 *Lange Schicksalslinie. Mutter sehr (zu) aktiv.*

Lange lotslijn. Moeder zeer (te) actief.

51 *Aufstiegslinie mit viel Unterbrechungen.*

Succeslijn met veel onderbrekingen.²³ [Vergelijk nr. 64.]

52 *Belebter Affektraum: Mutter sehr affektiv, unbeherrscht, erregbar.*

Drukke [of: volle] 'affectieve ruimte': moeder zeer affectief, onbeheerst, snel geprikkeld.

53 *Imaginäre Intuitionslinie.*

Imaginaire intuïtief.²⁴

54 *MagenDarmlinie: (Mutter).*

Maag- en darmlijn: (moeder). [Vergelijk nr. 73.]

55 *Bindung an Mutter ist negativ, an Vater positiv. Die Begabungen sind infolge der Zerrissenheit nicht gelebt worden.*

Binding aan moeder is negatief, aan vader positief. De talenten zijn als gevolg van deze verscheurdheid niet tot uiting gebracht.

56 *Mutter kann gut formulieren (Imaginäre Intuitionslinie). Aus Opposition zur Mutter tut Objekt es nicht obgleich sie es kann.*

Moeder kan goed formuleren (imaginaire intuïtief). Uit oppositie tegen moeder doet Object het [goed formuleren] niet ofschoon zij het kan.²⁵

57 *Erlebnisl Linie mit 15 Jahre auf Mars.*

Belevingslijn met 15 jaar op marsberg.²⁶

²² Er zijn veel 'afvallende' lijntjes op de maanberg te zien (afb. 1).

²³ Uit Bijlage 5, nr. 4: "Aufstiegslinien sind fundiert in der Lebenslinie und gehen zum Saturn. Aufstiegslinien, die nicht in der Lebenslinie entspringen: Menschen, die nur vorübergehend Erfolg haben. Der Erfolg ist nicht nur in den Erfolgslinien zu sehen; gerade die Erfolgslinien sind in solchen Händen, die nach der ganzen Konstellation ihrer Anpassungsfähigkeit usw. Schwierigkeiten haben können; dann zeigt die Erfolgslinie an, dass sie trotzdem Erfolg haben können; sie ist jedoch nicht nötig, um Erfolg zu haben."

²⁴ Spier, *Worden wie je bent*, 133-134.

²⁵ Zie het citaat in § 3.5 behorend bij noot 87.

²⁶ Zo'n *Erlebnis* had vaak betrekking op een relatie. Als vijftienjarige had Hillesum haar eerste vriendje: de latere huisarts dr. Leo Zeldenrust (1914–1987) (Kroon & Spoor, "Ze was iemand die alles gaf en alles nam", 26).

Linker binnenhand

58 *Enorm milieugebunden. Schicksalslinie von außen. Die Milieugebundenheit hört äußerlich mit 25 Jahren auf.*

Enorm milieugebonden. Lotslijn [komt] van buiten. [Vergelijk nr. 82.] De milieugebondenheid houdt uiterlijk met 25 jaar op.²⁷

59 *Kopflinie: sehr bewegliche intuitive Intelligenz.*

Hoofdlijn: zeer beweeglijke, intuïtieve intelligentie.

60 *Intuitionslinie: künstlerische Begabung.*

Intuïtielijn: kunstzinnig begaafd.

61 *Spaltung in Schicksalslinie: studiert und führt Haushalt zum Erwerb.*

Splijting in lotslijn: [Object] studeert en voert huishouding ter verwerving van een inkomen.²⁸

62 *Herzlinie: warmherzig und starkes Anerkennungsbedürfnis, Ehrgeiz.*

Hartlijn: warmhartig en sterke behoefte aan erkenning, ambitie.

63 *Linie vom Mars auf Apoll: braucht Reibung. Hat oft weibliche Männer in dem Sinne, dass sie in geistiger Anregung die Aktivere ist.*

Lijn van de marsberg naar de apolloberg: [Object] heeft weerstand nodig.²⁹ Heeft vaak vrouwelijke mannen, in die zin dat zij in geestelijke stimulatie (prikkeling) de actievere is.

64 *Erfolgslinie mit Wechsel, wie rechts.*

Succeslijn met wisselingen, net als rechts [in de rechter handpalm].³⁰ [Vergelijk nr. 51.]

65 *Affektraum belebt und Venusgürtel.*

Volle 'affectieve ruimte' en gordel van venus. [Vergelijk nrs. 52 en 75.]

66 *Lebenslinie zart im Anfang: Ehrgeiz aus Überkompensation.*

Levenslijn in het begin vrij broos: ambitieus uit overcompensatie.

67 *Milieulinie hat die von außen kommende Schicksalslinie gehalten.*

De milieulijn heeft de van buiten komende lotslijn aangehouden.

68 *17-18 Jahre: schiefgegangenes Erlebnis.*

17-18 jaar: verkeerd gelopen ervaring.³¹

69 *21 Jahre: Erlebnis.*

²⁷ Hillesum rondde in 1939 de studie rechten af. Ze was toen vijftientig jaar.

²⁸ De informatie ten behoeve van de duiding van de tweespalt in de lotslijn moet Hillesum zelf hebben verstrekt, zie § 3.4.1.

²⁹ Uit cursusaantekeningen (Bijlage 5, nr. 5): "Intuitionslinie aus Marsberg kommend: (oft bei Frauen): Leute, die Reibung brauchen."

³⁰ Uit cursusaantekeningen (Bijlage 5, nr. 3): "Erfolgslinie: Es sind immer nur da Erfolgslinien, wo bei der Persönlichkeit besondere Schwierigkeiten sind. Optimist, Egoist kann sehr viel Erfolg haben, ohne dass eine Erfolgslinie da ist."

³¹ Waarschijnlijk betreft dit de relatie met de jeugdvriend Max, zie Hillesum, *Het Werk*, 288-289 (12 maart 1942); vergelijk JWR in gesprek met Klaas Smelik sr.: "Met die Max heeft ze ontzaggelijke liefdesscènes gehad... dat waren geen scènes dat waren nachten en alles. Dat was Max en Max was alles."

- 21 jaar: ervaring.³²
- 70 *Pause bis 25 Jahre.*
 Pauze tot 25 jaar.
- 71 *Dann mit 26-27 Jahre Erlebnis welches in Verbindung steht mit dem von 25 Jahre.*
 Dan met 26-27 jaar [een] ervaring die in verbinding staat met die van 25 jaar.
- 72 *Fantasie, Intuition: Schreibbegabung!*
 Fantasie, intuïtie: schrijftalent!³³
- 73 *MagenDarmlinie.*
 Maag- en darmlijn.³⁴
- 74 *Zu genaues Denken. Der Respekt fürs rationale Denken und Wissen geht aus der Milieubindung hervor. Auf sachlich-objektivem Gebiet hemmt sie ihr Gefühl durch das Rationale, und zwar durch den unbewussten Respekt vor dem Rationalen.*
 Te nauwgezet denken. Het respect voor het rationele denken en weten komt uit de milieubinding voort. Op het feitelijk-objectieve vlak belemmert zij haar gevoel door het rationele, en wel door het onbewuste respect [dat zij] voor het rationele [heeft].
- 75 *Kompensatorisch ist dagegen das subjektive Gefühlsgebiet mit diesen gehemmten Gefühlsinhalten überladen und daher oft unbeherrscht. (Affektraum belebt und Venusgürtel.)*
 Compenserend is daarentegen het subjectieve gevoelsgebied met deze geremde gevoelsinhouden overladen en daardoor vaak onbeheerst.³⁵ (De 'affectieve ruimte' [is] druk [of: vol] en venusgordel.) [Vergelijk nrs. 52 en 65.]
- 76 *Es ist eine Divergenz aber keine Spaltung da, weil die Möglichkeit zur Harmonie besteht. Ihr Ehrgeiz zeigt sich darin, dass sie aus der Bindung an den Vater ihre Intelligenz zu rational benutzt, statt sie fließen zu lassen. (Vater sehr rational.)*
 Er is een divergentie maar geen splijting [een aftakking van de hartlijn naar de hoofdlijn], omdat de mogelijkheid voor harmonie bestaat. Haar ambitie toont zich daarin, dat ze door de vaderbinding haar intelligentie te rationeel gebruikt, in plaats van deze te laten stromen. (Vader zeer rationeel.)
- 77 *Eltern haben in einer Beziehung schlecht auf einander gewirkt, sie haben sich nicht positiv beeinflusst.*
 Ouders hebben in hun relatie slecht op elkaar gewerkt, ze hebben elkaar niet positief beïnvloed.
- 78 *Mutter Russin, unrational, intuitiv; Vater rational. Bei den Eltern ist alles unbewusst geblieben.*

³² Mogelijk betreft dit Hillesums relatie met "een Poolse emigrant, een vluchteling uit Polen of uit Duitsland aan de Poolse grens" (JWR in gesprek met Gerard van der Mey).

³³ Zie citaten in § 1.1 noot 8.

³⁴ Afhankelijk van de kleur en het verloop laat de lijn iets zien over (de aanleg voor) maag- en darmziekten, en nier- en galproblemen.

³⁵ Hillesum, *Het Werk*, 358 (24 april 1942): "Ik vraag me soms af, of ik de laatste tijd niet te veel alléén maar uit m'n 'ziel' leef – en gedachten tè onverschillig behandel."

Moeder [is een] Russin,³⁶ irrationeel, intuïtief; vader [is] rationeel. Bij de ouders is alles onbewust gebelev.

79 *Links: Durch zu große Extraversion entstehen Stauungen in Fantasie (Luna zu überfüllt), in Kopfschmerzen, im Magen.*

Links: Door te extravert te zijn ontstaan verstoppingen in de fantasie (maanberg te overvol), in hoofdpijn, in de maag.³⁷

80 *Objekt braucht aber Reibung mit Außenwelt (Linie von Mars auf Apoll). Hier einen Ausgleich zu suchen ist die Aufgabe der Entwicklung.*

Object heeft echter wrijving nodig met de buitenwereld (lijn van de marsberg naar de apolloberg). [Vergelijk nr. 63.] Hier een evenwicht te zoeken is de opdracht van de ontwikkeling.

[Aantekeningen op het blad met de handafdrukken]

Fräulein 27 Jahr

Links

81 *Unterbrechungen in der Schicksalslinie: Neigung zur Entwicklung.*

Onderbrekingen in de lotslijn: Geneigdheid tot ontwikkeling.

82 *Schicksalslinie von Außen: Tendenz selbständig zu sein.*

Lotslijn [komt] van buiten: tendens om zelfstandig te zijn.

Rechts

83 *Erlebnisslinie mit ± 30 Jahr.*

Ervaringslijn rond 30 jaar.

84 *Kopflinie: depressiv und aggressiv.*

Hoofdlijn: depressief en agressief.

85 *Viele auf Luna hinabfallende Linien.*

Veel naar beneden vallende lijntjes op de maanberg.

³⁶ Vermoedelijk heeft Hillesum deze informatie zelf verstrekt.

³⁷ Zie onder meer Hillesum, *Het Werk*, 8 (10 maart 1941), 13 (12 maart 1941), 67 (15 juni 1941), 79 (5 augustus 1941), 82 (7 augustus 1941), 98 (4 september 1941), 128 (5 oktober 1941), 147 (28 oktober 1941), 217 (29 december 1941), 263 (22 februari 1942), 306 (22 maart 1942), 336 (4 april 1942), 441 (16 juni 1942), 457 (20 juni 1942), 471 (26 juni 1942), 491-92 (4 juli 1942). Zie de citaten in § 3.5 behorend bij noot 90-94.

Bijlage 3 Het handanalyseverslag van Julius Spier

Tot de door Dicky van de Heuvel-de Jonge bewaarde handleeskundige dossiers behoort het handanalyseverslag en de handafdrukken van Julius Spier (afb. 38). Henny Tideman, die ongetwijfeld een kopie van dit dossier bezat, was tevens in het bezit van een foto van een van Spiers handen (afb. 39). Deze foto is later in bezit gekomen van Jet Rümke-Everts. De notulist van de sessie, wiens naam onbekend is, heeft het verslag een nummer gegeven. Deze nummering is niet van Dicky de Jonge afkomstig; zij deed niet aan nummering.¹

In het hierna volgende is de ouderwetse spelling van het originele typoscript vervangen door hedendaagse spelling, zijn taalfouten gecorrigeerd en afkortingen voluit geschreven. Er staat dus 'vrouwelijke' in plaats van 'vrouwelike', 'filosofisch' in plaats van 'philos.', 'handrug' in plaats van 'Hr.'. Verder zijn enkele komma's weggelaten of juist toegevoegd. De woorden die zijn toegevoegd ter verheldering van de tekst zijn tussen [] gezet.

127. Julius Spier, 27 april 1942, 55 jaar

Vanaf het begin was dit object minder geïnteresseerd, dan de anderen. Hij begreep helemaal, wat er gebeuren zou, [maar] van een handafdruk scheen hij niets te begrijpen, bovendien werkte hij zeer slecht mede. Hij vond het niet nodig, dat iedereen een afdruk kreeg. In de loop van de analyse bleek, dat het object zich zelf zeer slecht kende.

[Handhouding 1]

Buitenhand. De kleine vinger [pink] staat af. Bovendien staat de Saturnus [middelvinger] van de linkerhand helemaal naar buiten. De hand heeft iets onbeholpens. Er is een filosofische inslag. De handen zijn zeer verschillend. Links is evenwichtiger dan rechts. De rechter handrug is korter, dan de linker. De duimen zijn vitaal. Er zijn wisselingen in de stemming. Hij heeft zin voor humor. Hoewel de man volkomen onbewust leeft, geeft hij hier een opmerking ten beste: dat hij zin heeft voor groteske komiek.

3 [middelvinger] en 4 [ringvinger] zijn zeer aan elkaar. De intuïtie laat zich corrigeren door het denken. Hier maakt Object de opmerking: "Wer hat gesternabend Schinken hingelegt?"

De leerlingen gaan vol moed door, hoewel hun meester niet aanwezig is. De handen hebben iets beschermends. Object: "Wo sieht man das?"

Ze hebben iets *strebendes*. Maar ook is er een 'zekere gemakzucht in de hand'. Verder een onrust. De handen worden geen ogenblik op dezelfde wijze gehouden. Dit kan zijn een onrust, of een onlust.

De handrug is zeer uitgesproken. De vingers zijn zeer vrouwelijk op 3 [ringvinger] en 5 [pink] na. Jupiter [wijsvinger] heeft iets gebiedends. Ook ziet men er een nieuwsgierigheid in. De uitdrukking is ook goedmoedig, dit zegt de kwadratische vorm ook. De houding is los – en open. Er is hier een samengaan van het aardgebundene, en het geestelijke, omdat de vingers zo goed zijn, en de

¹ In de verzameling van Dicky van de Heuvel-de Jonge hebben slechts zes verslagen een nummer, zie Bijlage 1, nrs. 1, 28, 34, 37, 40 en 50.

handrug uitgesproken. Bovendien is er een goede overgang. Het aardgebundene is geordend in het bewustzijn.

Dan bekijkt Object zijn handen en maakt zelf nog de volgende opmerkingen: "Im Gesamt Ausdruck ist etwas Zärtliches, etwas Groteskes, aber auch etwas Tüppisches." Daarmee kunnen de chirologen, die "al" twee jaar bezig zijn het eens zijn.

Nagels: schrijfnagels.

[Handhouding 2]

Val: Rechts: Zin voor gerechtigheid. De beide handen liggen goed op tafel.

Duimen: Beide zijn impulsief. Beide [hebben] een goed verdeelde energie.

Rechts iets minder goed verdeeld (Moeder). Rechts is despotisme te zien. (Vader?)

Vader was wel zeer streng, en gesloten, maar despotisch kan Object hem niet noemen. Hij was wel zeer heftig.

Links: Beheersend. Doorzettend.

Consistentie: Middelweek tot week.

Vingers:

Rechts: Jupiter [wijsvinger]: Een gedeeltelijk slecht waarnemingsvermogen. (Vader). De nagel is bleek (Vader en Moeder beide gal). (Vader en Moeder waren familie van elkaar.) Men bedenke dat uit zulke huwelijken dikwijls of idioten of hoogbegaafde kinderen voortkomen, tot welke categorie men Object moet rekenen staat nog niet vast.

Saturnus [middelvinger]: Een religieuze zin. Onder verdikt. (Moeder leed aan verstoppingen.)

Apollo [ringvinger]: Vrouwelijk denken (Zie Saturnus) (Beiden). *Riecher*. (Moeder). Een goede neus voor allerlei dingen. De Moeder had dit helemaal onbewust. Muzikaliteit. (Beiden) Moeder bromde de hele dag. Ze heeft ook piano gespeeld.

Mercurius [pink]: Iemand die goed onderhandelen kon(?). Fonetische begaafdheid voor talen. Veel fantasie. Beneden verdikt. Moeder heeft een groot gezwel gehad. (Heeft 8 kinderen gehad.)

Links: Jupiter [wijsvinger]: Een gedeeltelijk slecht waarnemingsvermogen. Wel gedifferentieerd. De reuk en smaakzin zijn goed ontwikkeld.

Saturnus [middelvinger]: *Strebt unendlich weit*. Abstract denken. Zeer gedifferentieerd. Zeer logisch denken.

Apollo [ringvinger]: Zeer spatel. Zeer veel *Einfühlung* voor mensen en voor muziek. Hij zal goed kunnen vormgeven aan de muziek.

Mercurius [pink]: Staat af. "Komischer Kerrl". Zowel mondeling als schriftelijk zal hij zich goed kunnen uitdrukken. Er is meer een formele, dan een fonetische begaafdheid voor talen. Hij ziet er verder uit, of vele mensen met hun moeilijkheden tot Object komen.

Object heeft ook hier weer een opmerking, die toch doet vermoeden, dat hij zich niet zo slecht kent, als men oppervlakkig zou denken. "Viel Einfühlung. Philosophisch mehr interessiert als sexuell. Trotzdem ist der Finger nicht unsexuell. Es ist eine Fähigkeit zu Objektivierung da, und zu dem Ausdruck im Gesamt: Es ist etwas tollpatschiges da. Im Ausdruck ist die Linker jünger als die Rechte. Die Finger haben etwas durchschauendes."

Er zijn bloedvatenstoringen: Het zal goed zijn voor Object iedere dag wat gymnastiek te doen.

Nagels: Lang en breed. Aanleg voor bronchitis. Vroeger veel verkoudheid in de luchtpijpen. Zeer kleine maantjes. Ook zijn de nagels te bleek.

[Handhouding 3]

Bergen:

Rechts: Boven-Venus. Venus. Apollo, Mercurius. Saturnus. Luna. Mars. Jupiter. Neptunus.²

Links: Boven-Venus. Venus. Apollo. Mercurius. Saturnus. Luna. Jupiter. Neptunus.

Binnenhand rechts:

Er is een zeer grote milieulijn. De ouders waren, zoals we boven reeds hoorden, familie van elkaar. Maar bovendien heeft de grootmoeder van Moederszijde van de eerste dag van het huwelijk tot aan haar sterfdag steeds bij haar dochter ingewoond.³ Men moet hierbij weten, dat er geen band bestond tussen deze twee mensen. Zelfs ging ze mee op reis. (Misschien was de huwelijksreis de enigste reis, die ze niet mee maakte.) Voor de Vader was dit heel moeilijk. En een geweldig belasting op het huwelijk. Object gelooft, dat zijn Moeder zeer infantiel is geweest, nu nog heeft hij die indruk van haar. Ze was een naïeve vrouw.

De lotslijn komt van buiten.

De hoofdlijn eindigt in een kwadraat [vierkantje⁴]. Moeder leed aan verkalking. Ze heeft een operatie in de buik gehad, welke haar naar haar hersens is geslagen.

Warmhartig (Vader). Goede intuïtielijn. Ook een imaginaire intuïtielijn (Vader). Technische intuïtielijn (Moeder wist andere mensen voor zich goed [te] laten werken). Over de imaginaire intuïtielijn van de Vader wordt gezegd: In zijn jeugd deed hij aan liefhebberij toneel. Hij kon goed declameren en had veel fantasie.

Maag-darm lijn (Moeder). Er is een zich – niet – tonende overgevoeligheid (Vader).

Vader is getrouwd met 34 [sic, 36] jaar. Kwadraat op Luna. Moeder [had] zwakke benen.

Binnenhand links:

Links geeft een bewegelijk handbeeld, maar niet nerveus. Dit komt, doordat de hoofdlijnen rustig verlopen. Er komen lijnen voor, die men nergens anders ziet.

Voorkeertlijn gaat over in de mediale lijn.⁵ Moeder heeft zich Object niet meer gewenst. (Hij was het 7^e kind⁶ en werd in een voor het gezin financieel moeilijke tijd geboren.[]) Deze negatieve beleving van de Moeder is dus positief bij Object tevoorschijn gekomen. Object is daardoor naar binnen gekeerd, en heeft daar de sterke innerlijke krachten verzameld, die hij voor zijn tegenwoordige beroep nodig heeft. Bovendien, is de mediale lijn zeer sterk. Dat Object een moeilijke jeugd gehad moet hebben, toont ook het kwadraat in het begin van de lotslijn: Er waren principieel, innerlijke moeilijkheden. Vanaf 27 jaar is er een dubbele lotslijn. Vanaf dat jaar heeft hij zeer intensief muzikaal gewerkt, een tijd lang wist hij nog niet, welke kant hij uit zou gaan. Vanaf 42 jaar staat het beroep voor hem vast: één lijn. Er is zeer veel beweging op Luna. Uit het collectief onbewuste zijn er sterke invloeden. Er is een giftlijn: Object verzet zich instinctief tegen alcohol, medicamenten enzovoort.

² Spier, *Worden wie je bent*, 102: "De neptunusberg wijst als het ware op het zesde zintuig, dat in helderziendheid, voorgevoelens en telepathische of magnetische krachten tot uiting kan komen."

³ Volgens Ludwig Spier was de inwonende grootmoeder een naïeve, geïsoleerde vrouw die door de kinderen wel werd gebruikt en "ihre Stellung in der Familie keiner ihrer würdige war, da sie sich nicht zu wehren wusste" (Spier, *Lebenserinnerungen*, 16).

⁴ Volgens Dicky van de Heuvel-de Jonge duidt een 'vierkantje' vaak op moeilijkheden.

⁵ De mediale lijn die van de neptunusberg naar de lunaberg loopt, staat voor "hellseherische, magnetische Kräfte" (uit cursusaantekeningen, zie Bijlage 5, nr. 5).

⁶ Spier was het zesde kind in het gezin Spier-Spier. Maar wellicht is er een miskraam ergens voor hem geweest, zodat hij wel als nummer zeven kan worden geteld.

Lijn A. Een eigenaardige ronde lijn, onder de hoofdlijn. Deze begint met 21 en houdt op met 50 jaar. Ze eindigt in een kwadraat. Men moet deze lijn als een afsluiting van de hoofdlijn opvatten. Vroeger hadden de zinnelijke belevingen een remmende invloed op het denken. Vanaf 50 jaar is dit anders geworden.

In de huwelijksruimte zijn veel moeilijkheden te zien.⁷

Hij is warmhartig. De beide soorten van overgevoeligheid zijn te zien.

De imaginaire intuïtiële lijn is zeer sterk. Hij heeft een, aan het helderziende grenzende intuïtie. Er is ook een deel van de andere intuïtiële lijn hierin te zien.

De lotslijn gaat meer naar Apollo. Zijn ontwikkeling gaat meer naar de innerlijke kant, het uiterlijke heeft minder invloed op hem. En toch is er een beroepslijn aanwezig. Op Jupiter is een kwadraat. Object heeft vele aanpassingsmoeilijkheden, door zijn eigen aard (onder andere zijn verveling te tonen).

Lijn C is een verbindingslijn van de imaginaire intuïtiële lijn met de lotslijn. Hij gebruikt de imaginaire intuïtie in zijn beroep. Ook ziet men zo'n soort lijn even hoger.

Er is een gehoorseiland. Dit valt samen met de bovengenoemde lijn A. De afsluiting van het gehoor heeft zijn wakkerheid beïnvloed.

Belevingen: Tussen 9 en 11 (met een dienstmeisje).

16 jaar.⁸ 29 jaar.⁹ 32.¹⁰ 35. 43 en 50. Met 43 was belangrijk, dit was de uiterlijke oorzaak van zijn scheiding.

Dat het lijnenbeeld zoveel onrust toont, en de man toch niet onrustig is, drukt zich ook nog daarin uit, dat hij wel levendig is, maar toch een lage bloeddruk heeft, en een lage polsslag.

Beroep: chiroloog.

⁷ Uit cursusaantekeningen Bijlage 5, nr. 4: "*Eheraum*: Art der Ehe lässt sich beurteilen aus dem Raum zwischen Schicksals-, Kopf- und Herzlinie. Jahre zwischen 30 und 40 sinds die entscheidenden Lebensjahre. Viele Quadrate und wenig klare Linien in dem Raum: keine gute Ehe."

⁸ In 1903 heeft Spier difterie gehad waardoor hij doof is geworden.

⁹ In 1916 was Spier verliefd op Maria Proelss en had hij kortstondig een relatie met haar.

¹⁰ In 1919 was Hedel Spier-Rocco veel ziek. Of dit voor Spier zodanig ingrijpend was, dat het ook een neerslag vond in zijn linker binnenhand, valt niet te zeggen.

Bijlage 4 Vijftig handlezers in Nederland 1900-1945

Bij het traceren van de handlezers die zijn genoemd in onderstaande vijftig advertenties en krantenberichten, is uitgebreid gebruik gemaakt van online archieven en databanken. Met behulp van familieberichten in kranten en trouw-, geboorte- en overlijdensaktes is in veel gevallen de volledige naam van de betreffende handlezer/es en een gedeelte van zijn/haar levensloop aan het licht gebracht. De bronnen van zulke informatie is in de stukjes niet vermeld; andere relevante bronnen zijn wel in de noten opgenomen.

1 JOH. C.P. ALBERTS

Het Vaderland, 2 juli 1934

Te consulteren: **JOH. C.P. ALBERTS Chiro-psycholoog**. Hand-analyse: paedag. e.a. adviezen. Dinsd., Woensd., Dond., 1-3 en volgens afspraak. van Aerssenstr. 259, den Haag.

Na een lezing op 22 mei 1934 in Apeldoorn, geeft Johannes Casper Paul Alberts (Amsterdam, 11 februari 1893 – Den Haag, 28 oktober 1967) op 7 juni 1934 een lezing over de handleeskunde in Den Haag. Aansluitend verblijft hij in de stad om voor geïnteresseerden handanalyses te doen en hen dan te adviseren. Beide voordrachten gaan voor- en achteraf gepaard met berichten in de krant.¹ Alberts is schrijver, dichter, redacteur en theosoof. Zo verschijnt er ook een advertentie voor zijn consulten in de septemberuitgave van het blad van de Theosofische Vereniging.²

In zijn voordracht in Den Haag laat Alberts zijn toehoorders weten een leerling van Julius Spier te zijn. Maar Alberts zou zijn eigenzinnige zelf niet zijn – lees het essay van Jan de Hartog over hem!³ –, indien hij geen kritiek zou hebben gehad op de man die hem op het spoor van het handlezen heeft gezet (zie § 10.6).

De nieuwbakken psychochiroloog vestigt zich in Den Haag en claimt succes te hebben.⁴ Zijn handleeskundige activiteiten zijn echter een kort leven beschoren. Verdere advertenties

¹ Anoniem, 'Moderne handleeskunde: Interessante lezing met lichtbeelden van den psychochiroloog Joh. C. Alberts', *Nieuwe Apeldoornsche Courant*, 24 mei 1934; *Id.*, 'Handleeskunde', *Het Vaderland*, 3 juni 1934; *Id.*, 'Handleeskunde: Lezing Joh. C.P. Alberts in Pulchri Studio', *Het Vaderland*, 8 juni 1934; *Id.*, 'Voordracht over handleeskunde door den heer Joh. C. Alberts', *Haagsche Courant*, 9 juni 1934.

² Advertentie in *Theosophia* 42(9), 1934, 260.

³ Jan de Hartog, 'De vogel van de dageraad', in: Johan C.P. Alberts, *Feestelijke ondergang: Leven en werk van Johan C.P. Alberts*, (Jan de Hartog, samensteller), Amsterdam / Brussel: Elsevier, 1950, 7-51. Opvallend is dat De Hartog de fase van het handlezen in Alberts' leven onvermeld liet. Zelf liet De Hartog tweemaal zijn handen analyseren door Philip Meerloo. De afdrucken hiervan, gemaakt op 8 april 1940 en 17 oktober 1942, zijn bewaard in Meerloo's archief.

⁴ Onzen redacteur in Nederland, 'Tweeërlei occultisme', *De Indische Courant*, 25 augustus 1934.

ontbreken. De ludieke, complexe, homoseksuele Alberts, getrouwd, gescheiden en vader van een zoontje keert in april 1935 terug naar Amsterdam en gaat voort op zijn wispelturig levenspad.

2 Mejuffr. AMALIA

Rotterdamsch Nieuwsblad, 7 maart 1905

Mejuffr. Amalia, Planeetkundige. Groot succes, onovertrefbaar, ziet alles wat voorkomt in 's menschen leven, wereldberoemde Gelaat-, Handlijnkundige, Helderziende Gedachtenlezeres, werkt met Boek des Levens voor alle geheimen, geeft opheldering in duistere zaken, ook p. brief met zegel voor antwoord.

Boschlaan 26, beneden, naam op de deur.

Vanaf 21 november 1904 tot en met 7 maart 1905 zijn tien advertentie van mejuffrouw Amalia geteld.

Op de Boschlaan 26 te Rotterdam woont het echtpaar Willebrordus Koekebakker (1827-1904) en de in Mechelen geboren Joanna Paulina Koekebakker-Esser (1821-1906). Zij vierden in 1901 hun vijftigjarige echtvereniging. Wellicht heeft mejuffrouw Amalia direct na het overlijden van de heer Koekebakker een kamer bij de op hoge leeftijd zijnde weduwe gehuurd.

In een vergelijkbare annonce in het *Rotterdamsch Nieuwsblad* van 8 augustus 1898, dus zes jaar eerder, gaf de planeetkundige Amalia onderricht "in alle duistere zaken" en zou ze veel roem in het buitenland hebben verworven. Toen was ze bereikbaar op de Benthemstraat 25, Rotterdam.

3 Jo van AMMERS-KÜLLER

In juni 1926 liet ZKH prins Hendrik zich tijdens een tuinfeest in Heemstede uit de hand de toekomst voorspellen door de schrijfster Jo van Ammers-Küller. Johanna (Jo) van Ammers-Küller (Noordeloos, 13 augustus 1884 – Bakel, 22 januari 1966) had het indertijd niet nodig om als handlijnkundige te adverteren. Ze was bekend en hoefde er geen inkomsten mee te genereren. Dat zij tijdens een feestelijke gelegenheid bij De Hartenkamp te Heemstede de hand van prins Hendrik las, geeft aan dat in gegoede kringen – vaak onder het mom van gezelligheid – het handlezen werd gepraktiseerd. De schrijfster gaf ook als waarzegster *acte de présence* in Den Haag tijdens een fancy-fair in maart 1927, georganiseerd door de Internationale Vrouwenraad, en in Amsterdam tijdens de Arti-voorjaarsmarkt aan het Rokin op 25 februari 1931.⁵

⁵ Anoniem, 'De fancy-fair van den Internationalen Vrouwenraad', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 23 maart 1927; *Id.*, 'Voorjaarsmarkt in Arti', *De Telegraaf*, 25 februari 1931.

Overigens zal het handlezen voor Van Ammers-Küller meer zijn geweest dan een oppervlakkige bijkomstigheid. Op 20 april 1939 had ze een consult met Philip Meerloo (zie nr. 29). Ze had “groot respect en bewondering voor de wetenschap” van “den Heer van Meerloo”.⁶ Tenminste, dat schreef ze bij afdruk van haar eigen hand. Twee weken later ging haar jongste zoon naar Meerloo toe en bracht een “interessante avond” met hem door.⁷

Begin 1942 bezocht de gevierde schrijfster Julius Spier. Etty Hillesum noteerde hierover: “Hij [Spier] vertelde toen over de analyse van Jo v. Ammers-Küller, het was een interessant uur geweest en ze komt bij hem terug om nog wat psychologisch te praten.”⁸

4 Anoniem

Haagsche Courant, 6 juli 1908

CHIROLOGIE of verklaring der handlijnen over den levensloop, goede treffende uitkomst verzekerd. Te spreken voor Dames en Heeren 10—12 en 2—7 uur. Raamstraat 57, 1e étage.

Deze ‘chirologie-advertentie’ is de eerste in een Nederlandse krant waarin het handlezen als een zelfstandige kunde wordt gebracht en *chirologie* wordt genoemd, niet chiromantie of handlijnkunde. De annonce verschijnt drie maanden lang. De hoofdbewoners van de Raamstraat 57, Den Haag, verhuurden gemeubileerde kamers à f6,00 per week (inclusief kost en inwoning).

5 Mevr. BERTHÉ

De Telegraaf, 16 november 1939

Mevr. BERTHÉ, **Astrol. Handlijnk.** 2e Helmersstr. 51 belét[.]

Van november tot en met december 1939 plaatst mevrouw Berthé een aantal keer een advertentie in *De Telegraaf*. Op 3 januari 1940 staat er een van haar in *De Courant, het nieuws van den dag*. In het eerste bericht geeft ze aan verhuisd te zijn van de Overtoom.

Op de 2e Helmersstraat 51¹ in Amsterdam staat vanaf 27 oktober 1939 de kantoorbediende Emilia van Reenen (1908–1990) ingeschreven. Zij komt van de Overtoom 155¹ in Amsterdam en vertrekt 4 januari 1940 naar Bilderdijkpark 2 huis, ook in Amsterdam. Er zijn geen vergelijkbare advertenties gevonden waar die adressen zijn opgegeven. Vermoedelijk heeft Emilia van Reenen dus slechts een korte periode als mevrouw Berthé via de krant haar diensten als

⁶ Handafdruk van Jo van Ammers-Küller in het archief van Philip Meerloo.

⁷ De handafdruk van Antonie A. van Ammers (1908–1990), een ingenieur, bevindt zich in het archief van Philip Meerloo.

⁸ Hillesum, *Het Werk*, 248 (24 januari 1942).

astrologe en handlijnkundige aangeboden. Maar het is ook mogelijk dat zij – of iemand anders op dat adres – de woonruimte onderverhuurde aan een astrologe/handlijnkundige.

6 Mevrouw BIEDEMA-ROSKO

De Telegraaf, 21 oktober 1935

Handlijnkundige – Chiromantie. **Mevrouw Biedema-Rosko / Deurloostraat 76, telefoon 28057** geeft u raad in alle voorkomende zaken. Groot succes verzekerd. Consult dagelijks 2-5 u. en 7-9 u. en volgens afspraak. Enig in Nederland. Uitsluitend wetenschappelijk.

Tussen 10 oktober en 14 november 1935 plaatst de handlijnkundige Mevrouw Biedema-Rosko negen maal een advertentie. Biedema noch Rosko zijn in het bevolkingsregister te vinden.

De Deurloostraat 76 huis in Amsterdam wordt die periode bewoond door de weduwnaar Leonardus C.H. Melai (1879–overleden na 1941), de zaalchef van een hotel. Vanaf juni 1934 tot en met september 1941 woont de klerk Hendrik Jan van Buijten (1894–overleden na 1960) en zijn echtgenote Jansje C. van Buijten-Graavendaal (1896–overleden na 1960) op de derde verdieping. Zij hebben geen kinderen, maar zijn de pleegouders van een Duits meisje. Van eind september 1935 tot de eerste week van januari 1936 is de tweede verdieping verhuurd aan de Joodse variétéartiestes Anna Kokernoot (1888–1967) en Roza Kokernoot (1895–1942).

Mogelijk biedt de heer Melai, of bieden de zussen Kokernoot of de heer en mevrouw Van Buijten de handleeskundige een maand lang onderdak. Het kan natuurlijk ook zijn dat een van de zussen zich als mevrouw Biedema-Rosko heeft voorgedaan. Misschien is Rosko een samen-trekking van Roza Kokernoot?

7 Mata BOELAN

Het Vaderland, 23 juni 1931

WIST U dat Handlijnkunde, ernstig beoefend, waarde heeft?

Mata Boelan (v.d. Eva-tentoonst.) heeft spr.u. 2–4, 7–9. Fultonstr. 32.

Het Scheveningse zomerseizoen van 1930 is in het Kurhaus geopend met de Eldorado Voor Allen (E.V.A.)-tentoonstelling. Dit evenement, georganiseerd door de Maatschappij Zeebad Scheveningen en de directie van het blad *Haagsche Vrouwenkroniek*, duurt van 30 mei tot 9 juni 1930. Standhouders presenteren hun industriële producten en de middelen voor het scheppen van een modern huiselijk milieu. Tussen de exposanten, die met hun waar uiteen lopen van een elektrische klok, radio, gloeilampen tot zelfgebakken potten en linnen voor de markt in Nederlands-Indië, heeft de waarzegster Mata Boelan een plekje toebedeeld gekregen. Met haar oosters ingerichte tent op de hoek van een galerij is ze een vreemde eend in de bijt, mede doordat ze uit de lijnen der hand heel “bemerkenwaardige dingen” over iemand

weet te vertellen.⁹ Mata Boelan zit er als attractie ter bevordering van de sfeer en voor een goed doel: de opbrengst van haar werk komt ten goede aan het Rode Kruis. De organisatoren hebben meer gedaan om een goede sfeer creëren. In het programma zijn bijvoorbeeld ook een cabaret, bloemenfeest, luchtballonwedstrijd en vuurwerkshow opgenomen.

De consulten van Mata Boelan op de E.V.A.-tentoonstelling zijn zo succesvol dat ze aansluitend anderhalf jaar lang in Den Haag te raadplegen valt. Ze adverteert bijna veertig keer in de *Haagsche Courant*. De advertentie in *Het Vaderland* is een uitzondering, evenals een advertentie in de *Arnhemsche Courant*. Drie keer vindt een wisseling van adres plaats, maar het handlezen en de verwijzing naar het evenement in het Kurhaus zijn permanent. Op 4 februari 1931 is het bijvoorbeeld: “Op veler verzoek is MATA BOELAN / de bekende handlezeres van [de] Eva-tentoonstelling / nog deze week te spreken tot Zondagmiddag 5 uur.”

Wie Mata Boelan in werkelijkheid is? De naam doet Indisch aan. Misschien is zij Constantia Amalia Weber (Bogor, ca. 1893 – Den Haag, 6 augustus 1956), wier moeder Louise Boelan heet en wier vader Johannes Leonardus Weber is. Constantia heeft een (half?)zus: Cornelia Adolphine (Corrij) Weber (ca. 1886–1954), wier vader dezelfde naam heeft, maar wier moeder als Poeng Boelan staat geregistreerd. Corrij Weber kan Mata Boelan niet zijn geweest: zij is met haar echtgenoot onderweg naar Nederlands-Indië precies in een periode dat van Mata Boelan een advertentie in de krant verschijnt.

8 Mevr. de BRUIN

Haagsche Courant, 28 april 1926

HANDLIJNKUNDE, Lijnen hebben beteekenis. Consult van 2—4, 8—10. Zaterdags v. 2—5, 7—9. Zondag niet.

Adres Mevr. de Bruin Obrechtstraat 415.

Algemeen Handelsblad, 8 augustus 1932

HANDLIJNKUNDE

Door beëdigd graphologe, 2—4, 7—9 u. Musschenbroekstraat, 21.

Mevrouw De Bruin adverteert vanaf april 1926 tot en met 19 januari 1927 in de *Haagsche Courant* als handlijnkundige. Tussentijds verandert haar adres in Obrechtstraat 411 bovenhuis. Zij is Helena Henriëtta de Bruin-Léon (Soerabaja, 19 september 1871 – Amsterdam, 29 mei 1933), geboren als dochter van een Nederlandse vader, Benjamin Léon (1842–1911), en een Indische moeder genaamd Kembang. Helena Léon is in 1893 getrouwd en moeder geworden van een dochter en een zoon. Na de scheiding in 1915 huwt ze in 1916 met de eveneens gescheiden Gijsbert J. de Bruin (1871–1927). Willem de Blécourt wijdt over mevrouw De Bruin

⁹ Anoniem, ‘Tentoonstelling E.V.A. te Scheveningen: Een Nederlandsche uitvinding’, *Haagsche Courant*, 31 mei 1930.

uit in zijn studie over de grote groep vrouwen die in Nederland aan waarzeggen deed en irreguliere geneeswijzen beoefende:

Mevrouw de Bruin was een handlijnkundige; op haar naamkaartje aan de voordeur stond ‘chiro-mantie’. Ze dreef haar zaak consciëntieus. Aan bezoekers legde ze uit dat zwendelarij zoals die in Den Haag veelvuldig voorkwam haar vreemd was. ‘Ik vraag U niets, U hoeft mij niets te zeggen. Ik bekijk slechts Uw handen, naar aanleiding daarvan deel ik U mede wat ik daaruit lees. Ben ik uitgesproken, dan mag U mij zeggen waarin ik gefaald heb.’ Het kostte drie gulden. Ze had de handlijnkunde grondig bestudeerd, de belangrijkste publicaties had ze doorgenomen. Ze was ervan overtuigd dat de chiromantie een wetenschap was die reeds in de oudheid was beoefend en ook in deze tijd nuttig kon zijn. Vorm en lijnen van de handen gaven inzicht in aanleg, ziekten en lotsveranderingen. De handpalm was ‘een landkaart in miniatuur, een gids waarop de wegen van ons bestaan zijn afgebeeld, de hoofdlijnen van ons lot zijn aangegeven’.

Mevrouw de Bruin was een ‘beschaafde, ontwikkelde vrouw van goeden huize’. Haar vader was arts en ze had zelf vijf jaar HBS gevolgd. Het handlezen deed ze uit financiële noodzaak nadat haar echtgenoot ontslagen was (hij was zelf magnetiseur geworden, wat kennelijk niet genoeg opleverde). Maar ze had er nog niet veel plezier van gehad. De klanten waren soms vrijpostig. Mannen hadden haar gevraagd of ze met hen naar bed wilde gaan en of ze voor andere vrouwen kon zorgen (ze was in de vijftig). Omdat ze in haar werk geloofde was ze er nog niet mee opgehouden.¹⁰

De rechercheur van de Haagse zedenpolitie, belast met de controle of adverterende vrouwen heimelijk geen verboden praktijken erop nahouden – denk aan prostitutie of afdrijving –, aan wiens rapport De Blécourt zijn informatie ontleent, moest vaststellen niets oneerbaars over mevrouw De Bruin te hebben kunnen vinden.

De heer De Bruin overlijdt begin maart 1927 te Haarlem, waar de dochter van De Bruin-Léon woont. De weduwe vestigt zich vervolgens in Arnhem bij haar zoon. Daar adverteert ze een paar maal als magnetiseuse en schrijft ze verhaaltjes en gedichtjes, die door het *Eindhovens Dagblad* en de *Nieuwe Apeldoornsche Courant* zijn geplaatst. In 1931 vestigt ze zich in Amsterdam, aan de Van Musschenbroekenstraat 21 en neemt ze de handlijnkunde opnieuw ter hand. Van december 1931 tot eind 1932 staan haar annonces in het *Algemeen Handelsblad*.

Interessante details: Helena de Bruin-Léon is, na de anonieme adverteerder van nr. 4, en dr. Retana van nr. 36, de derde persoon die in haar advertenties aangeeft alléén de handlijnkunde te beoefenen. De schoonzoon van mevrouw De Bruin is de kunstenaar en graficus Aart van Dobbenburgh (1899–1988), die vrij veel werk heeft gemaakt waarin handen centraal staan.

¹⁰ De Blécourt, *Het amazonenleger*, 112-113.

9 Mej. J.B.

Haarlem's Dagblad, 27 juni 1904

ATTENTIE. Mej. J.B., Plan- en Handlijnk., is voor a l l e zaken dagelijksch te consult. NIEUWE KERKS-
PLEIN 2 zwart. Let s v. p. op het Adres.

Mejuffrouw J.B. “van Amsterdam” adverteert in 1904 een paar keer in het *Haarlem's Dagblad*. Haar adres in Haarlem is het Nieuwe Kerksplein 2 zwart. Mogelijk is zij dezelfde persoon die in augustus 1918 in het *Rotterdamsch Nieuwsblad* staat. Deze mejuffrouw J.B. noemt het handlezen niet, maar lost “alle geheimen en duistere Zaken” op en woont aan de Oranjeboomstraat 34b te Rotterdam.

10 Algonda DAMASO

Rotterdamsch Nieuwsblad, 8 januari 1914

Algonda Damaso, Hugo de Grootstraat 109a, eenigste helderziende, somnambule, planeet-, gelaat- en handlijnkundige, werk met den astrologischen spiegel, geheime kunst, spiritisme en geheime zaken. ALGONDA DAMASO bezit de wonderbare macht uit aangeboren natuurlijke aard, die on-overtrefbaar is. Zij geeft u raad in alles, wat in 't menschelijk leven voorkomt. Zij is bekend wegens haar schitterende bekwaamheid, kunst en wetenschap. Spreekt Hollandsch, Duitsche en Engelsch. Raadpleeg deze Helderziende. Consult vanaf 25 cent om het bewijs te leveren.

Vanaf maart 1908 tot en met mei 1924 plaatst Algonda Damaso zo'n duizend advertenties, voornamelijk in het *Rotterdamsch Nieuwsblad*. De handlijnkunde wordt tussen 1913 en 1914 ongeveer twintig keer vermeld.

In het kader van een serie artikelen over waarzegsters heeft de journalist Bernard Canter Algonda Damaso een bezoek gebracht. Zijn lezers trakteert hij vervolgens op een mooi verslag:

Algonda Damaso is een klein, zwartharig, zwartoogig, theeroos-tintig Spaansch vrouwtje van in de veertig jaren. Onder haar neus is een vleugje zwart dons. Ik ben van daag wat laat bij haar gekomen omdat mijn horloge achter ging. Nu besef ik, dat het veel te veel achter is gegaan, ik ben minstens twintig jaren te laat bij Algonda Damaso gekomen.

Want zij moet voor dengeen, die op tijd is gekomen, een beeldschoon meisje zijn geweest. Zij moet een van die romantische jonkvrouwen zijn geweest, welke tot model dienden in den tijd toen de Muzen-Almanakken versierd werden met staalgravures van schoone jonkvrouwen gekapt met bandeaux en lichtelijk in den stijl van Ary Scheffer. Heinrich Heine werd door zulke staalgravures eens bewogen den tekst te schrijven voor de heidinnen uit Shakespeares werken. Ik stel mij Algonda voor op den aanvalligen leeftijd van twintig lentes (de andere seizoenen van hetzelfde aantal) met een roode roos tusschen de lippen en rondom den stoep van den geboeiden Don José haar

traladelala, tralalaldela zingend. Deze vrouw moet, twintig jaar geleden een fandango dansend, verrukkelijk zijn geweest.¹¹

Naast het waarzeggen voert de Spaanse dame een handeltje. Ze zou het meest solide en betrouwbare adres zijn voor hygiënische artikelen: “Irrigatoren van af 50 ct., Vrouwencouche, Buste Crème, Victoria-Tabletten (falen nooit!).” “GEHEIMHOUDING VERZEKERD” belooft ze in de advertentie in de *Goudsche Courant* van 2 mei 1914. Op 27 april 1921 “waarschuwt” Algonda Damaso de lezers van het sociaaldemocratische dagblad *Voorwaarts*: “Heden een groote partij prima Spuiten en Voorbehoedmiddelen ontvangen.” Een goed verstaander weet dat een verkoopster van zulke artikelen vrijwel zeker de volksmiddelen aanbiedt om mensen met venerische ziekten of ongewenste zwangerschappen te ‘helpen’.¹²

In 1923 verhuist Algonda Damaso naar de Delftschevaart 46, gelegen in dezelfde Rotterdamse buurt. Ze zoekt een meisje voor dag en nacht. Vanaf juni 1924 zijn er geen advertenties meer. Zij is plots spoorloos van de radar verdwenen.

11 H.C. DISSEL

De Telegraaf, 14 april 1939

H. C. DISSEL. **Wetensch. Handlijnkundige Grapholoog**. Raamstraat 2 II.

Hendrik Cornelis Dissel (Amsterdam, 26 maart 1903 – Amsterdam, 4 augustus 1944) adverteert tussen 1936 en 1939 regelmatig. Tussentijds wisselt hij twee keer van adres. In het Stadsarchief Amsterdam staat hij geregistreerd als ‘chef elektromonteur’.

Dissel is tweemaal getrouwd, in Hoensbroek. Van 1924 tot 1938 is dit met een Duitse, met wie hij een zoon heeft, en van 1938 tot eind 1943 met een Amsterdamse. Beide huwelijken lopen op een scheiding uit.

12 Johanna DRUEN

Rotterdamsch Nieuwsblad, 16 juli 1926

JUFFR. BRUN, beroemdste Duitse Ruprecht-kaarten Voorspelster, en Handlijnkundige is voor ‘t eerst in Rotterdam te consulteren, alle dagen van 10 tot 10. Gerard Scholtenstraat No. 26a. Winkel.

Rotterdamsch Nieuwsblad, 17 januari 1930

¹¹ Bernard Canter, ‘Hedendaagsche waarzeggerij: Een rondgang bij waarzegsters, kaartlegsters en “toekomstkundigen”’, *De Telegraaf*, 18 mei 1919. Ary Scheffer (1795–1858) was een Nederlands-Franse kunstschilder; Heinrich Heine (1797–1856) een Duitse dichter en schrijver.

¹² De Blécourt, *Het amazonenleger*, 122-128; *Id.*, *Trading in luck*, 10-11.

JOHANNA DRUEN, Deutsche Planeetk. en Handlijnkundige. Ammanstraat 34, hoek Kruiskade. Ook Zondags.

De naam Brun in bovenstaande advertentie is fout gespeld. Het moet Druen zijn. Johanna Druen heeft, voordat ze naar Nederland kwam, twintig jaar in Duitsland gewerkt. Ze adverteert van juli 1926 tot juni 1936 zeer regelmatig en geeft verschillende adressen in Rotterdam op, maar trekt ook door het hele land. Slechts enkele keren noemt ze het handlezen als een van haar vaardigheden.

De ‘Ruprecht-kaarten’, later gespeld ‘Roeprechtkaarten’, blijven in de advertentie staan tot april 1927. In april 1930 werkt ze met zogeheten mediumkaarten.¹³

13 Mevr. FASSBENDER

Utrechtsch Nieuwsblad, 14 november 1933

NIEUW! NIEUW! Gediplom. handlijnkundige. Dagelijks weer te consulteren van 11-1 en 3-9 Werkt precies, met succes. Mevr. Fassbender, Oudkerkhof 15bis.

Mevrouw Fassbender plaatst vanaf 7 februari 1933 tien maanden lang een advertentie in het *Utrechtsch Nieuwsblad*. Op het betreffende adres in Utrecht staat in januari 1933 en in februari 1934 een gemeubileerde zit-slaapkamer “met licht en stookgelegenheid” én een slaapkamertje te huur. Blijkbaar huurt mevrouw Fassbender deze ruimte(s). In eerdere advertenties heeft ze als adres de Nobelstraat 41bis in Utrecht opgegeven.

Mevrouw Fassbender werkt tevens met kaarten en spreekt Duits. Dit laatste, in combinatie met het ‘handleeskundig diploma’, doet vermoeden dat ze een leerling is van Ernst Issberner-Haldane.

14 Mary de GRAAF

Algemeen Handelsblad, 12 september 1939

MARY DE GRAAF CHIROLOGIE, Weteringschans 110 huis. Karakterbeschrijving – Beroepsgeschiktheid – Diagnose. Consult f 3.—. Telefoon 23576.

Van begin september 1939 tot mei 1940 verschijnt van Maria (Mary) de Graaf (Amsterdam, 28 oktober 1905 – Amsterdam, 28 februari 1995) een enkele keer een advertentie in het *Algemeen Dagblad*, *De Telegraaf* en *Het Vaderland*. De oorspronkelijke tekst “Karakterbeschrijving – Beroepsgeschiktheid – Diagnose” verandert vrij snel in “Karakter beschr. Beroepskeuze.

¹³ De speelkaartenmusea Residenzschloss Altenburg en Deutsches Spielkartenmuseum kennen geen Ruprecht-, Roeprecht- of mediumkaarten (emailcorrespondentie van AN met Renate Reinhold en Annette Köger, maart 2015).

Spec. v. kinderen boven 12 jaar". Dit betekent dat de chirologe De Graaf zich in haar praktijk op kinderen richt. Voor dit werk huurt ze een ruimte aan de Weteringschans in pension Huize De Jong. Zelf woont ze met haar man, de onderwijzer Johan B. Benner (1878–1941), en hun dochter en zoon elders in de stad.

Niet lang na de eerste advertenties wordt Mary de Graaf uitgenodigd om een lezing te verzorgen voor het Gezelschap voor Philosophie en Parapsychologie in Den Haag.¹⁴ In april publiceert ze een artikel over de betekenis en de mogelijkheden die handanalyses kunnen bieden bij de opvoeding van kinderen. Het is "een belangwekkende bijdrage" aldus een journalist, die verder vindt dat ze "[d]e taal, die handen kunnen spreken" duidelijk uiteen heeft gezet.¹⁵

Na de oorlog hertrouwt de weduwe Mary Benner-de Graaf met een jeugdvriend, die naar Nederlands-Indië is getogen en wiens vrouw in een kamp is omgekomen. Met deze tweede echtgenoot, de boekhouder van een suikerfabriek, Martin B. Igel (1901–1965), vertrekt ze als Mary Igel-de Graaf naar Nederlands-Indië. Daar houdt ze in 1954 een lezing voor de Vereniging van Huisvrouwen over de nieuwe mogelijkheden die de handleeskunde onder meer biedt bij de opvoeding van kinderen.¹⁶

Terug in Nederland richt Igel-de Graaf in 1955 in Amsterdam het Bureau voor Chirologisch Onderzoek op en adverteert ze als "chirologe en psychologe", woorden die ze ook op haar briefpapier opneemt.¹⁷ Ze correspondeert met Ernst Issberger-Haldane en brengt hem elk jaar in Duitsland een bezoek. Naast de handleeskunde ontwikkelt Igel-de Graaf een sterke interesse voor alternatieve en complementaire geneeskunde. Ze wordt bestuurslid van de Nederlandse Werkgroep Praktizijns in de Natuurlijke Geneeskunst. Tot op hoge leeftijd is ze voor deze organisatie maandelijks een les blijven verzorgen. Tijdens zulke bijeenkomsten behandelt ze onder meer de handleeskunde.¹⁸

15 Mevr. GROTHUIS HICKMANN

Algemeen Handelsblad, 26 maart 1936

Handlijk kundige Zeker en overtuigd inlichtingen over heel Uw leven. Mevr. GROTHUIS HICKMANN, Amsterdam – Leidscheplein 8 I. Cons. 75 ct. tot f 1.—.

¹⁴ Anoniem, 'Over handvormenkunde en haar wetenschappelijke beteekenis: Gezelschap voor filosofie en parapsychologie', *Het Vaderland*, 28 februari 1940.

¹⁵ Anoniem, 'Het kind', *Arnhemsche Courant*, 21 juni 1940. Vergelijk De Graaf, 'De handen van onze kinderen', 221–225.

¹⁶ Anoniem, 'Vereniging van Huisvrouwen', *Het Nieuwsblad van Sumatra*, 15 september 1954.

¹⁷ Zie de advertenties van Mary Igel-de Graaf in *Het Parool*, 1 juni 1957, 22 november 1958, 10 & 27 december 1958; *Algemeen Handelsblad*, 3 & 12 februari 1959, 28 maart 1959 en 25 april 1959. Vergelijk Anoniem, 'Handen, de spiegel van de ziel: Chirologie, een wetenschappelijke methode voor karakteronderzoek', *De Vrije Zeeuw*, 31 oktober 1962.

¹⁸ Anoniem, 'Karakterologie: Mens achter masker. Gezichten liegen, handen niet', *Haagse Post*, 31 december 1960; *Id.*, 'Psychologe-chirologe verdiept zich in de vele lijnen van de handen...', *Het Vaderland*, 4 april 1964; persoonlijke communicatie met Angelica R. Hammer, Marjolein Goedkoop en Tim Igel, januari-februari 2015.

Maria Elisabeth Gertrud Grotthaus-Hickmann (Dresden, 22 september 1902 – Amsterdam, 17 juli 1980) adverteert tussen 1936 en 1941 herhaaldelijk – bij elkaar ruim honderd keer. Ze is van september 1926 tot april 1940 getrouwd met de banketbakker Rudolf H. Grotthaus (1892–1957). Na de scheiding valt ze in Amsterdam te consulteren aan de Heerengracht 271 en Prinsengracht 271 huis. Op beide adressen wonen dan haar vader en zijn tweede vrouw (zie nr. 50).

Van 1942 tot 1950 is Maria ‘Grotthuis’ Hickmann opnieuw getrouwd. Onderwijl verhuist ze meermaals. Als beroep vermeldt haar persoonskaart in het Stadsarchief Amsterdam achter-eenvolgens werkster, handelaar in beschadigde stoffen, zonder, linnenjuffrouw, zonder en kostuumnaaister. Vermoedelijk werkt ze bij tijd en wijle in dezelfde branche als haar vader, die kleermaker is.

16 Mej. v.d. HEUVEL

Rotterdamsch Nieuwsblad, 26 februari 1927

MEJ. v.d. HEUVEL, Planeetkundige en Handlijnkunde, consult vanaf 50 cent. Gevestigd sinds 1905. Keizerstraat 3, over Bood.

Adriana van den Heuvel-Kok (Poortugaal, ca. 1871 – Rotterdam, 22 maart 1940) adverteert regelmatig van 1913 tot en met 1930 en dan opnieuw in 1940. Gezien de opmerking “Gevestigd sinds 1903” beoefent ze het vak al een tiental jaar voordat ze aanvangt berichtjes in de krant te plaatsen. Ze zal met de consulten begonnen zijn nadat haar eerste dochter in 1902 levenloos ter wereld is gekomen. Soms wijzigt ze de inhoud van de annonce. “Dankbetuigingen ter inzage” is het op 18 februari 1930 in het *Rotterdamsch Nieuwsblad*; “Mevr. v.d. HEUVEL Helderziende en slapend Medium, geeft opheldering in elke zaak” luidt het in dezelfde krant van 2 maart 1940. De naam Van den Heuvel blijft, ook al scheidt ze in februari 1923 van Pieter van den Heuvel (ca. 1878–1924) en hertrouwt ze in 1924 met de voormalig koetsier Rut van Welij (1870–overleden na 1940), die dan zowel weduwnaar (zijn eerste huwelijk) als gescheiden (zijn tweede huwelijk) is.

Door de jaren heen is mejuffrouw Van den Heuvel op verschillende adressen in Rotterdam bereikbaar. Twee dagen na plaatsing van bovenstaande advertentie, wanneer haar adres Keizerstraat 3 is, opent op nummer 3a café De Haan zijn deuren. Mogelijk heeft dit haar wat extra klandizie opgeleverd. Het “over Bood” in dezelfde advertentie heeft betrekking op de kledingzaak van Mozes Bood, gevestigd tegenover het café.

17 Edgar HIRSON

Arnhemsche Courant, 26 februari 1936

NIEUWE BOEKEN IN DE OPENBARE LEESZAAL EN BIBLIOTHEEK.

Hirson, Edgar. *Handen*, 1935, 218 blz.

Een wetenschappelijk leerboek voor praktische chirologie. Men kan, met behulp van dit boek, uit vorm en eigenschappen van de handen, karakter en gezondheidstoestand van den betrokken persoon afleiden. Vele afbeeldingen en teekeningen verduidelijken den tekst.

Alfred Edgar Hirsch (Berlijn, 11 april 1904 – Amsterdam, 9 september 1965) is in februari 1933 samen met zijn tweede vrouw – van de eerste is hij gescheiden – vanuit Londen in Eindhoven gearriveerd. Hij registreert zich als schrijver. In oktober dat jaar geeft hij in dezelfde stad onder de naam Nobody een demonstratie in de zaal van Hotel Hertog Hendrik. Met opvallend succes zou Edgar Hirson, zijn ware naam aldus de aankondiging van die voordracht, in Duitsland als helderziende en telepaat voordrachten hebben gegeven. Naar eigen zeggen doet hij dit “op een wetenschappelijk plan” en zou hij door artsen van naam officieel zijn erkend.¹⁹ Ook zou Hirson in verschillende gevangenissen “interessante onderzoeken” hebben gedaan op het gebied “der physiologie, der handleeskunde ook, waarbij de autoriteiten hem alle medewerking verleenden”.²⁰ Behalve de telepathische experimenten belooft Hirson de bezoekers, indien gewenst, aanwijzingen te geven over hun karakter en lot.

Vier dagen later brengt de krant verslag uit van de avond, gehouden in besloten kring. Het was interessant te zien hoe deze “selfmade-man” erin slaagde “met enkele afgewogen woorden, naar aanleiding van een handschrift of portret, en desnoods met behulp van zijn kennis der handlijnen of der physionomie” een typerende karakterschets van de betreffende persoon te geven.²¹ Hirson gaf bovendien informatie over verleden en de toekomst van personen. De vooropgestelde bedoeling van de helderziende psychoanalist was echter de mensen, die voor raad of opheldering naar hem toekwamen, een ‘hulpzame hand’ te reiken door hen praktische zelfkennis en mensenkennis bij te brengen. Hirson bracht dus geen kermis- of variétéattractie. Een en ander was slechts een inleiding. Hij hoopte dat de omstandigheden zich gunstig zouden ontwikkelen, zodat hij op termijn hierover een cursus zou kunnen geven.

Diverse details duiden erop dat Hirson/Hirsch kennis had van de psychochirologie van Julius Spier. Mogelijk ontleende hij ook zijn claims in Duitsland in gevangenissen en sanatoria te hebben gewerkt en dat artsen van naam zijn werk hadden erkend aan Spier.

Begin 1934 vestigen Hirsch en zijn vrouw zich in Amsterdam. Ruim een jaar later publiceert hij onder de naam Hirson *Handen* (1935) bij zijn eigen Boekerij voor Wetenschappelijke Menschenkennis. De openbare leesalen en bibliotheken van Den Haag, Haarlem en Arnhem nemen het boek in de collectie op. Verder rapporteert de onderzoeker W.H.C. Tenhaeff over ontmoetingen met Edgar Hirson. Tenhaeff acht Hirson een intuïtieve chiroloog, iemand voor wie de hand de inductor is om informatie over de eigenaar van die hand te verkrijgen.²² Hirson ontkent dit niet, maar meent ook langs ‘wetenschappelijke’ weg uit iemands hand informatie af te leiden.

¹⁹ Anoniem, ‘Nobody’, *Eindhovens Dagblad*, 30 oktober 1933.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Anoniem, ‘Practische mensenkennis’, *Eindhovens Dagblad*, 3 november 1933.

²² Tenhaeff, ‘Beschouwingen over mediums en mediumschap’, 17-18. Vergelijk Tenhaeff, ‘Chiromantie’, 120-122.

Eind december 1941 duikt A. Edgar Hirsch alias Edgar Hirson onder. Kort na de oorlog verschijnt hij weer in het openbaar en scheidt hij van zijn tweede vrouw. In 1952 verschijnt onder de titel *Chirologie: Hand en karakter* de herdruk van zijn boek *Handen*. (Rond 1971 volgt opnieuw een herdruk, ditmaal onder de titel *Handentaal*.) Maar meer nog dan het handlezen bekwaamt Hirsch zich in de grafologie. Ook daarover publiceert hij een boek. Af en toe verzorgt Hirsch in Amsterdam een lezing over de grafologie dan wel chirologie. Meestal doet hij dit voor een Joods publiek.

18 W.H. HOLSBOER

Haagsche Courant, 14 december 1932

– Ten bate van de Vereeniging Nationale Dierenzorg houdt de heer W.H. Holsboer uit Davos op Vrijdag 25 dezer des avonds te 8 uur 15 op Arendsburg een lezing met lichtbeelden over handlijnkunde.

Willem Hendrik (Willy) Holsboer (Davos, 7 juli 1900 – een Jappenkamp, ca. 1945) is een zoon van de in Davos geboren Wilhelm A. Holsboer (1870–1943) – wiens vader uit Zutphen komt – en de in Nederlands-Indië geboren S. Hildegonda Greve (1879–1954).²³ Het echtpaar Holsboer-Greve runt een kuurhotel in Davos. Deze erfelijke banden leiden ertoe dat Willy Holsboer af en toe in Nederland verblijft. In oktober 1933 vestigt hij zich zelfs voor een periode in Den Haag, de stad waar een broer van zijn moeder woont.

Als handlezer manifesteert Holsboer zich door middel van enkele lezingen en een reactie op de bijdrage van Miek Janssen in *Het Vaderland* (§ 10.5.2). Maar al eerder liet Holsboer in Nederland van zich horen. In 1930 verscheen een artikel van zijn hand in *Het Leven* waarin hij refereert aan “den heer Spiehr”, die in Berlijn “professor voor handlijnkunde” zou zijn, en van wie een foto bij de tekst is geplaatst (afb. 10b). Verder geeft Holsboer in het stuk een korte analyse van de handen van de Nederlands-Amerikaanse historicus en journalist Willem Hendrik van Loon (1882–1944), de actrice Rika Hopper (1877–1964) en de acteur Louis Davids (de toneelnaam van Simon David, 1883–1939).²⁴

Wanneer Willy Tenhaeff een onderzoek naar handlezen opstart, benadert hij waarschijnlijk Holsboer met het verzoek om experimenten mee te doen.²⁵ Holsboer laat namelijk in zijn ingezonden brief aan *Het Vaderland* weten:

De parapsychologische onderzoeker inviteert een aantal proefpersonen uit verschillende milieus. De chiromant wordt in een aparte kamer geleid, en krijgt – door een luikje – alleen de handen der proefpersonen te zien. De proefpersonen spreken geen woord ter bevestiging of ontkenning van zijn beweringen, welke laatst stenografisch opgenomen worden. Het verslag wordt aan de proefpersonen en hun familie opgezonden voor critiek en aanmerkingen. Juiste diagnosepunten krijgen

²³ Email correspondentie van AN met Benjamin D. Miller, november 2016.

²⁴ Holsboer, ‘Hand en karakter’, 1614-1619.

²⁵ Tenhaeff, ‘Mededeelingen der S.P.R. Jaarverslag van den secretaris’, 211.

een plus. Onjuiste diagnosepunten krijgen een minus. Niet te controleren beweringen blijven zonder waardering.²⁶

Tenhaeff heeft dit onderzoek vermoedelijk nooit afgerond: er is nooit een publicatie over verschenen. Holsboer is zich meer en meer aan de grafologie gaan wijden. Hij reist veel, is adviseur voor “groote industriele en commercieele bedrijven bij de keuring van personeel en zakenrelaties” en vertrekt in 1937 naar Zwitserland.²⁷ In april 1938 vestigt hij zich in Nederlands-Indië.

19 Miek JANSSEN

Het Vaderland, 1 februari 1935

MIK JANSSEN PSYCHOMETRISTE (op verzoek handlijnkundig consult). Iederen Dinsdag 10–12 en 2–5 u. en volg. afspr. te consult. Cons. f2. Juliana van Stolberglaan 314.

De sterk gelovige, sterk gekritiseerde dichteres, kunstenares en schrijfster Wilhelmina Martha Catharina (Miek) Janssen (Arnhem, 11 april 1890 – Hilversum, 20 november 1953) brengt zichzelf vanaf juni 1934 tot en met eind april 1935 regelmatig als psychometriste onder de aandacht. Op verzoek geeft ze ook een handlijnkundig consult. Eerder heeft Miek Janssen een boek van Engelse handlezer Noel Jaquin vertaald en een stuk naar *Het Vaderland* gestuurd (§ 10.5.2). Voor zover bekend verzorgt ze vier keer een voordracht over de handleeskunde. Ze doet dit voor het Gezelschap voor Philosophie en Parapsychologie van Eugen Greven (15 februari 1934), de Vereeniging van Spiritualisten (7 maart 1934), de Spiritualistische Ethische Kring (14 februari 1935) en de Haagsche Vereeniging van Spiritisten Harmonia (19 februari 1935). Ze toont dan lichtbeelden en geeft praktische voorbeelden op basis van handen van toehoorders uit haar publiek.

De lezing voor Gezelschap voor Philosophie en Parapsychologie wordt goed ontvangen. “Spr. wees er op, hoe in de laatste jaren internationaal de belangstelling voor de handlijnkunde is toegenomen”, laat de verslaglegger weten.²⁸ Janssen heeft ook verteld zich sterk te laten leiden door intuïtie, inspiratie en helderziendheid en dat Jan Toorop overtuigd was “dat geesten uit hogere sfeer de mensen influisteren”.²⁹ De journalist van de voordracht voor

²⁶ W.H. Holsboer, ‘Het mysterie der hand: Ingezonden’, *Het Vaderland*, 5 augustus 1932. Vergelijk Tenhaeff, ‘Beschouwingen over mediums en mediumschap’, 17: “[D]e praestaties van z.g. wetenschappelijke chirolgen (...) dadelijk minder worden, wanneer wij het met behulp van een scherm daarheen leiden, dat zij ‘slechts’ de handen van hun bezoeker te zien krijgen.”

²⁷ Anoniem, ‘Handlijnkunde’, *Het Vaderland*, 29 oktober 1935. Zie ook W.H. Holsboer, ‘Handschriften van misdadigers: Het laatste woord in graphologie’, *Soerabaijasch Handelsblad*, 1 december 1934; *Id.*, ‘Psychologische techniek’, *Grensgebieden* 1(7), 1934, 111-112; *Id.* ‘Psychologische techniek II: “Medialiteit” en handschrift trance’, *Grensgebieden* 1(9), 1935, 147-149.

²⁸ Anoniem, ‘Handlijnkunde’, *Het Vaderland*, 16 februari 1934.

²⁹ *Ibidem*.

de Spiritualistische Ethische Kring staat niet open voor de intuïtieve werkwijze van Miek Janssen. Hij vindt dat haar lezing meer leek “op een ethisch-ironisch-paedagogische beschouwing dan op een wetenschappelijke uiteenzetting van de handlijn”.³⁰

Janssen heeft persoonlijke ervaring met het ontvangen van artistieke inspiratie. Ze heeft tekeningen gemaakt waarin haar hand werd geleid: het werk kwam zonder haar wil tot stand.³¹ Waarschijnlijk laat ze een vergelijkbare intuïtie door zich heen stromen bij het lezen van handen. In het nawoord van Jaquins *De hand van de mens* schrijft ze dat ze vaak met Toorop over handen heeft gepraat. Hij kende mensen door de handen en herkende mensen aan hun handen, weet ze. Toorop zou ook meermaals hebben gezegd dat de handen de “psyche van de mens” laten zien; de ogen en het gelaat kunnen liegen, maar handen niet.³²

Op 15 juli 1935 treedt Janssen in het huwelijk met de weduwnaar Rodolphe G.A.C. le Conge Kleyn (1880–1970). “Wat prettig voor Miek”, schreef een kennis aan een andere kennis als bekend wordt dat zij is getrouwd, “ik vond ’t toch zoo griezelig dat zij afgezakt was tot een soort waarzegster. (...) Ik gun haar dit alles van harte, want ’t is toch een goede ziel, al waren er altijd een paar steekjes aan los”.³³ Na de huwelijksvoltrekking staan er van Miek Janssen geen advertenties meer in de krant. In eigen kring zal zij het handlezen wel zijn blijven beoefenen. Tenslotte publiceert ze in het jaar van haar overlijden nog haar boekje *Wat lees ik uit de hand* [1953].

20 Mej. A. Kemp

Rotterdamsch Nieuwsblad, 9 juni 1902

Mej. A. Kemp geeft opheldering in het dagelijks leven, handlijnkundige, werkt ook met het ei, is dagelijks te spreken van ’s morgens 11 tot ’s avonds 10 uur, alleen voor vrouwen, Generaal Van d. Heydenstraat No. 23, 1e Etage, 2m. bellen.

Adriana Kemp (Heemstede, 28 september 1868 – Rotterdam, 16 januari 1940) is gehuwd met de spoorwegbeambte Dirk H. van Weelden (1868–1922). Zij krijgen vier kinderen, waarvan er twee jong sterven. Als “Mej. A. Kemp” adverteert de helderziende van 1902 tot en met 1919 onregelmatig; de handlijnkunde wordt tot 1910 genoemd. Meestal plaatst ze rond de jaarwisseling een annonce om haar klanten en familie een Gelukkig Nieuwjaar te wensen. Mejuffrouw Kemp heeft minstens een paar cliënten naar tevredenheid geholpen:

Rotterdamsch Nieuwsblad, 6 november 1911

Door dezen betuig ik mijn hartelijken dank aan Mejuffrouw A. KEMP, Dirksmitsstr. 83a, voor hare uitnemende diensten wegens haren helderzienden aanleg aan mij bewezen. Namens de Familie DE GROOT. Schoutenstraat 110a.

³⁰ Anoniem, ‘Psychologie en handlijnkunde: Beschouwing van Miek Janssen’, *Het Vaderland*, 15 februari 1935.

³¹ Miek Janssen, ‘Verborgene krachten in den mensch?’, *Het toekomstig leven* 28(3), 1934, 42-44, 43.

³² Janssen, ‘Naschrift’, 252.

³³ Van Vloten & Bakker, *Een tere stilte en een sterk geluid*, 75.

Rotterdams Nieuwsblad, 25 september 1916

Dankbetuiging. Ondergeteekende brengt hiermede haar oprechten dank aan Mejuffrouw A. Kemp, Dirk Smitsstraat 83a, voor de goede opheldering aan haar gegeven aangaande s.s. [stoomschip] 'Kelbergen', Mejuffr. A.Z., Rosestraat, alhier.

21 J.A.F. KLOK

Het Vaderland, 13 september 1934

PSYCHOMETRIE Astrologie – **Chiromancie** Consult dagel. Van 2—5 u. en volgens afspraak, vanaf f2,—. Ook voor lessen. J.A.F. KLOK, Lange Voorhout 96 p/a Boekhandel "SYNTHESE".

Het Vaderland, 10 oktober 1934

OCCULTISME LANGE VOORHOUT 96 DEN HAAG.

Partners: J.A.F. KLOK, Astroloog, Chiroloog, Psychometrist.

1ste ETAGE: BOEKHANDEL 'SYNTHESE', Werken op elk geestelijk en occult gebied.

2de ETAGE: S.J. BOUBERG WILSON, Magnetiseur.

Het Vaderland, 20 december 1934

ER IS LEVENSVERVLAKKING alom. Wie LEVENSVERDIEPING zoekt, wende zich tot **BOEKHANDEL 'SYNTHESE'** LANGE VOORHOUT 96

Parterre: J.A.F. KLOK, Astroloog, Chiroloog, Psychometrist.

1ste ETAGE: BOEKWERKEN OP ELK GEESTELIJK GEBIED.

Naast de drie bovenstaande advertenties waarin Johannes Antonie Frederik (Jo) Klok (Haarlem, 27 april 1894 – Den Haag, 4 mei 1979) staat genoemd, is een vierde getraceerd. Die staat in *Het Vaderland* van 20 november 1934. En in het tijdschrift *Grensgebieden* staat in de maanden november en december 1934 en februari 1935 een vergelijkbaar reclameblokje. Een jaar later plaatst dit maandblad van de heer Klok een reeks van veertien artikelen over handleeskunde.³⁴ Kranten maken regelmatig melding van deze bijdragen. "Van den inhoud van het Juli-nr. [van *Grensgebieden*] noemen wij (...) Handen en mensen door J.A.F. Klok", luidt zo'n berichtje, of: "J.A.F. Klok is toe aan zijn 13^e artikel over: Handen en Menschen."³⁵ Klok schrijft ook een boekbespreking van *Cheiro's taal van de hand*,³⁶ en de boeken *De tarot als raadsvrouw onzer toekomst* (1930) en *Helderziendheid* (1936).

Feitelijk is Klok, in 1922 getrouwd en vader van drie kinderen, een helderziende. Wanneer iemand iets op een stukje papier heeft geschreven en hij ernaar kijkt, verschijnen er "visioenen, beelden, symbolen" op het netvlies van zijn innerlijk oog.³⁷ Zo beschrijft Leonie Snatager

³⁴ J.A.F. Klok, 'Handen en mensen', *Grensgebieden* 2(2, 4-7, 9-11), 1935/1936, 28-30, 56-57, 73-74, 88-89, 113-115, 144-146, 162-163, 178-179, en *Grensgebieden* 3(1-2, 5-6, 9), 1936/1937, 8-10, 24-25, 77-78, 89-90, 148-150, 165-167.

³⁵ *Nieuwsblad van Friesland*, 21 augustus 1936; *Het Vaderland*, 25 februari 1937.

³⁶ Klok, 'De taal van de hand', 130-132.

³⁷ Brief van Leonie Snatager aan Julius Spier, 5 juni 1942 (archief Bernard Penney).

het tenminste, nadat ze van Jacob Wolterbeek over Klok heeft gehoord. Wolterbeek en Klok zijn met elkaar bevriend. Snatager rapporteert hierover aan Julius Spier en beschrijft een consult dat Wolterbeek bij Klok heeft gehad:

Wolterbeek was bij Klok. Klok zei: 'Ik zie U werken aan een bureau. U werkt hard. Ik zie kwik, dat van boven komt. Dat naar beneden valt, óp Uw bureau. Wat is dat vreemd! U kijkt even naar het kwik, maar gaat rustig met werken door: U wordt niet door het kwik verontrust. Wat kan dat zijn?' En dat was het volgende: Wolterbeek is arts. Hij studeert echter voor zichzelf, wat zijn praktijk nu niet bepaald ten goede komt. Hij noemt dat 'Mijn financieele thermometer dáált'. Maar hij trekt zich daar niets van aan: werkt rustig aan eigen studie verder. Klok 'zag' dus het begrip 'financieele thermometer'.³⁸

Volgens Snatager begrijpt Klok lang niet altijd de betekenis van de symbolen die hij voor zijn innerlijk oog ziet opdoemen. Vaak krijgen zulke beelden pas betekenis wanneer de persoon op wie de symbolen betrekking heeft, zelf actief meedenkt. Klok zou vaak hebben gezegd dat "een Freudiaan of zoo iemand" bij een consult aanwezig zou moeten zijn, die dan kan helpen om zijn innerlijke beelden te duiden.³⁹

22 Mademoiselle KRAMER

Haagsche Courant, 11 juli 1921

Mademoiselle Kramer, Pastoorswarande 46. Astrologiste, capaciteit handlijn., handelszaken, echtscheiding, liefdesbetr., erfenis., verschill. kaarten 50 cent, helderz. Spreekt Fransch, Maleisch, Hollandsch.

Mademoiselle G.H., later 'Mej. de Wed. G.H.', begint in 1910 berichtjes in de *Haagsche Courant* te plaatsen en blijft dit trouw doen tot en met juli 1929. (Er zijn meer dan vijfhonderd advertenties geteld.) G.H. is de afkorting van Gijsberta Hoomoedt (Den Haag, 6 mei 1856 – Den Haag, 2 mei 1931). Het wordt Mademoiselle Kramer zodra zij in maart 1911 is getrouwd – haar vierde huwelijk – met de decoratieschilder Theodor F.J.C. Kramer (1849–1928). Deze huwelijksakte vermeldt als beroep van de bruid dameskleermaakster.

Af en toe wijzigt de tekst van de advertentie. Op 8 juli 1912 is Mademoiselle Kramer "in bezit van glazen stolp uit Antwerpen, 3 spel Parijsche kaarten"; op 2 juni 1913 is ze "gearriveerd met Parijsche planeetstolp, nieuwe methode, 3 spel Parijsche kaarten". In 1916 doet het Maleisch zijn intrede. De handlijnkunde vermeldt ze slechts af en toe.

Anno 1926 woont mevrouw Kramer "op slechten stand" en krijgt ze niet veel mensen meer op bezoek.⁴⁰ "De concurrentie was de laatste jaren groot geworden", vertelt ze desgevraagd,

³⁸ *Ibidem*. Jacob C. Wolterbeek (1900–1985) was een broer van 'Spierclublid' An Wolterbeek. Vergelijk Nagel, 'Vriendschap en therapie', 192.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ De Blécourt, *Het amazonenleger*, 112.

“[d]aarenboven was zij reeds hoogbejaard. De meeste menschen bezochten liever een jongere vrouw”.⁴¹

23 G. LARAN

Rotterdamsch Nieuwsblad, 8 april 1940

Serieus wetenschappelijk Handlijnkundige en ASTROLOOG geeft consult. G. LARAN. Vijverhofstraat 167. Spreekuur van 2—4 en 7—9, 0.50.

De heer G. Laran, ook Guido Laran, Prof. G. Laran en Guiseppie Laran, plaatst tussen 1933–1934 en 1938–1941 in minstens vier verschillende dagbladen regelmatig advertenties als astroloog en handlijnkundige. Zijn werkelijke naam is Charles Hendrikus Hallensleben (Rotterdam, 13 oktober 1914 – 19 november 2000). Soms biedt Hallensleben via advertenties spullen te koop aan, zoals een piano, hangkast, tapijt, bankstel en opklapbed.

De halfzus van Hallensleben, Clémence Roos-Hallensleben (1909–2000), en haar echtgenoot Lodewijk G. Roos (1894–1965), zijn lid van de Theosophische Vereeniging. Tussen 1931 en 1934 verzorgen deze echtparen regelmatig experimenteeravonden met psychometrie en helderziendheid in Amersfoort en Noord-Holland. Tussen 1937 en 1939 opereren ze vooral in Delft en Den Haag.

24 Mej. L.B.

Voorwaarts, 9 juni 1922

RAADPLEEG MEJ. L. B. Planeetkundige, jaren gevestigd Benthemstr. 1C, bij de Electriche spoor. Consult van 12—9 uur. Gratis handlijnkunde. Vele dankbetuigingen.

Mejuffrouw L.B. plaatst van juni 1913 tot juni 1922 regelmatig advertenties in het *Rotterdamsch Nieuwsblad*. Van 1917 tot en met 1936 staat het bericht, zonder de handlijnkunde, in het *Zeeuwsch Nieuwsblad* en andere lokale dagbladen met vermelding van een adres in Vlissingen.

25 Mejuffrouw W.S. van der LEE

Utrechtsch Nieuwsblad, 2 december 1904

MEJUFFROUW W.S. VAN DER LEE de beroemdste Planeet-, Gelaat- en Handlijnkundige, geeft ook raad in alle duistere zaken, is te spreken van 's morgens 9 uur tot 's avonds 10 uur, woont in de

⁴¹ *Ibidem*.

Knipstraat 42bis het 2de huis van af de Eerste Daalschedijk, die Buiten Catharijne is bij de Vleutenscheweg, naambord op de deur.

Wilhelmina Sophia van der Lee-van der Sluis (Utrecht, 27 februari 1857 – Utrecht, 26 november 1923) is de tweede vrouw van een weduwnaar met vier kinderen (vier andere kinderen uit diens eerste huwelijk zijn reeds overleden). Zelf krijgt Van der Lee-van der Sluis tien kinderen, waarvan een op eenjarige leeftijd overlijdt. Er zijn van haar drie advertenties gevonden, geplaatst tussen maart 1904 en februari 1905.

26 Madame LEENORMAND

Tilburgsche Courant, 23 juni 1913

Lees dit **Madame Leenormand** Plaeet, Gelaat- en Handlijnkundige en verder voor alle zaken is dagelijks te spreken van 10 tot 4 uur op den Bosschenweg 49

Verder op de **BLOEMENSTAD** Tentoonstelling alhier. Ook aan huis te ontbieden.

Op 23, 24 en 25 juni 1913 plaatst Madame Leenormand (dubbele e) als planeet-, gelaat- en handlijnkundige een advertentie in de *Tilburgsche Courant*. Zij is niet verder opgedoken, wel Madame Lenormand (enkele e). Zie onder meer:

Rotterdamsche Courant, 7 maart 1904

Mej. Antonia, gevestigd Goudsche Rijnweg 67, (afstammend van de beroemde Planeetkundige Made. Lenormand, die aan keizer Napoleon I zijn grooten roem en aan duizenden Edellieden hun val voorspeld heeft) geeft opheldering in het dagelijksch leven, zegt het verleden en voorspelt de toekomst.⁴²

Het Nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië, 4 september 1909

Een planeet-lezeres. Gaarne verwijzen wij naar achterstaande advertentie, waarin Mme Thesée de Saint-Ange bekend maakt, dat zij zich in het Hôtel de France te Noordwijk heeft gevestigd, om als een tweede Madame Lenormand, uit de handlijnen of uit de kaarten de toekomst te voorspellen. Speculanten, minnaars, eierzuchtigen, bedrogen vrouwtjes... tijgt er heen!

Haagsche Courant, 9 maart 1914

Het wonder dezer eeuw, is Mej. Fenna, de eenige in geheel ons land, en werkt als Madame Lenormand, die keizer Napoleons toekomst heeft voorspeld.⁴³

⁴² Mejuffrouw Antonia is Thona Jopse (ook gespeld Jobse) (1873–1940), in 1912 getrouwd met de vader van zeven van haar acht kinderen (Willem de Blécourt, *Trading in luck: Fortune tellers in the Dutch metropolises, late nineteenth to early twentieth century*, ongepubliceerd essay, 2011, (14 pp.), URL <http://www.historicalanthropologist.eu/publication/trading-in-luck>, geraadpleegd op 22 april 2019, 11).

⁴³ Mejuffrouw Fenna is de in Coevorden geboren, ongehuwde en in Den Haag als kaartlegster geregistreerde Hermanna Fenna Wolhuis (1864–1933) (De Blécourt, *Trading in luck*, 1, 9, 12). In haar jarenlang geregeld terugkerende advertenties noemt zij zichzelf sporadisch handlijnkundige.

Haagsche Courant, 22 mei 1928

MEVR. ENELIA, helderziend Medium, bijgen. Mad. Lenormand II, daar zij door haar voorspellingen het wonder dezer eeuw genoemd wordt.

De oorspronkelijke, ongehuwde, beroemde Franse waarzegster Mademoiselle Lenormand, Marie-Anne Le Normand (1772–1843), zou ooit de handen van Joséphine de Beauharnais (1763–1814) en Napoléon Bonaparte (1769–1821) hebben gelezen.⁴⁴

27 Mejuffrouw B. LIPCHITZ-KINSBERGEN

Rotterdamsch Nieuwsblad, 23 juni 1913

Heden voor het eerst uit Breda te Rotterdam, Mejuffrouw **B. Lipchitz** KINSBERGEN, de wereldberoemde Planeetkundige en zeer beroemd in Handlijnkunde, woont Schoolstraat 41. 1-m. bellen. Gelieve s.v.p. op mijn Naam te willen letten. Hoogachtend, Mej. B. LIPCHITZ-KINSBERGEN.

Betje Lipschits-Kinsbergen (Middelburg, 25 januari 1872 – Auschwitz, 15 oktober 1942) geeft van oktober 1912 tot juli 1915 geregeld opdracht tot de plaatsing van een blokje in het *Rotterdamsch Nieuwsblad*. Zij is getrouwd met de marktkoopman Levi M. Lipschits (1866–1941) en is moeder van vijftien kinderen.⁴⁵ Zeven kinderen zijn al overleden voordat het gezin in juni 1911 Breda verlaat. Het laatste kind is vijf maanden na de verhuizing in Rotterdam geboren.

28 MAGDA

Breskensche Courant, 9 februari 1924

Wat de Hand zegt! Populaire Handlijnkunde door MAGDA. Geïllustreerd met uitslaande platen. Prijs f 0,75.

Eenige Hoofdstukken uit dit werkje: Vingers als aanduiding van talenten etc.; De duim als aanduiding van Wilskracht; Handen zonder en met lijnen; De Hoofdlijnen en hun beteekenis; Algemeene regels; Aanduiding voor goede en slechte gezondheid; Aanwijzingen in betrekking tot Liefde en Huwelijk; de lijn van roem, fortuin en noodlot, enz. enz. Een buigewoon werkje voor hen die zich voor deze wetenschap interesseeren!

De uitgeverij A.W. Segboer brengt van Magda behalve *Wat de hand zegt* (1923) in hetzelfde jaar in de serie ‘Segboer’s practische handleidingen’ nog vijf vergelijkbare titels uit: *Droomlexicon*, *Uw toekomst uit getallen lezen: Een inleiding tot ‘cabbala’ of de leer der mystiek*, *Wat*

⁴⁴ Franz Girault, ‘Vollständige Biographie der Seherin Le Normand’, *Magikon* 3, 1846, 155-383; Gettings, *The book of the hand*, 199; Decker, Depaulis & Dummet, *A wicked pack of cards*, 116-143; Caroline Hanken, *Madame Vérité: Een waarzegster in de kringen rond Napoleon*, Amsterdam / Antwerpen: Augustus, 2014.

⁴⁵ Isaac Lipschitz, *Onbestelbaar: Herinneringen in briefvorm aan de Jodenvervolging in Rotterdam*, Laren: Uitgeverij Verbum, 2008, 50-51.

de kaarten zeggen, Minne-orakel: Een boek voor meisjes en Wat het gezicht zegt: Populaire gelaatkunde.

Net als Professor Ketty (§ 9.3.2) gaat Magda uit van astrologische hand- en menstypen. Zo sprak zij over het “[p]ersoonlijk voorkomen van Jupiterianen” en het Saturnus-, Apollo-, Mercurius-, Mars-, Maan- en Venustype.⁴⁶

29 Ph. Leonard van MEERLOO

Algemeen Handelsblad, 27 januari 1939

Het telefoonnummer van **Ph. Leonard van Meerloo** Chirolloog VAN BAERLESTRAAT 37 huis IS VERANDERD IN **96266** Alleen op afspraak.

Philip Leonard Meerloo (Zandvoort, 27 augustus 1908 – Oud-Leusden, 28 november 1942) is de jongste zoon en de zesde van zeven kinderen van de eerste altviolist van het Concertgebouworkest, Hendrikus (Herman) Meerloo (1865–1924), en Isabella (Bella) Meerloo-Tas (1875–1945). Begin augustus 1938 treedt Meerloo in Amsterdam in het huwelijk met de fotografe Johanna Jeanette Willij (Zus) Ziegler (1911–1990). Zijn chirologische praktijk voert hij dan al een jaar vanuit de Van Baerlestraat 57 huis. Maart 1939 verhuist het pasgetrouwde stel naar de Jan Luykenstraat 34 huis. Tegen het eind van het jaar verhuizen ze opnieuw, ditmaal naar de Albrecht Dürerstraat 37 huis. Via advertenties in het *Algemeen Handelsblad* en *De Telegraaf* geeft Meerloo richtbaarheid aan deze adreswijzingen.

Serius en gedreven heeft Meerloo zich verdiept in het werk van handlezende tijdgenoten, invloedrijke negentiende-eeuwse handlezers en oude chiromantische klassiekers. “[Z]igeuners en z.g. beroepshandlezers” wisten volgens hem “eigenlijk bitter weinig van de hand zelf”; zij voelden mensen aan en gingen “op hun geslepenheid en menschkennis” af.⁴⁷ De meeste literatuur over de handlijnkunde classificeert Meerloo als rommel. Hij leert er niets uit en besluit zelf op onderzoek uit te gaan. Dit brengt hem onder meer een ervaring, waarover hij een stukje schrijft:

Een cliënte komt in de spreekkamer.

Het psychologisch aspect van haar handlijnen toont rusteloosheid en een onbevredigd zijn. Verder was waar te nemen dat haar huwelijk een teleurstelling was geworden, hetgeen haar cynisch had gemaakt. De toestand van het bloed was zeer slecht (er ontwikkelde zich zeer langzaam een kankerachtige lichaamstoestand). Ik gaf haar raad omtrent een dieet en advies om deze verslechtering van het bloed tegen te gaan. Plotseling verzocht zij mij op te houden en zeide: ‘Ik heb geen interesse voor mijn gezondheidstoestand, Meneer v. M., die is perfect in orde. De laatste zes jaren ben ik geen dag ziek geweest. Nu ben ik 45 jaar en voel mij absoluut fit. Ik wensch te weten wat er in de toekomst gaat gebeuren.’

⁴⁶ Magda, *Wat de hand zegt*, Den Haag: A.W. Segboer’s Uitgevers-Maatschappij, 1923, 65-79.

⁴⁷ Uit het voorwoord van Meerloo’s manuscript (archief Philip Meerloo).

U wenscht zeker dat ik U ga vertellen wat er met U in de komende maand of het komende jaar gaat gebeuren en welke invloed dat op Uw omstandigheden zal hebben? Hoeveel geld U zult hebben als U 50 bent, en waar U dan zult wonen, enzovoort, nietwaar?

‘Ja, dat wil ik weten. Daar zijn handlijnkundigen toch voor, nietwaar?’

Ik ben bang, Mevrouw, dat het grootste gedeelte van wat zich Handlijnkundigen noemt zich zal beijveren om aan uw vreemdsoortig verzoek te voldoen. M.i. is het voor een ieder onmogelijk U zoo nauwkeurig gedetailleerd in te lichten als U dat wenscht. Maar daar U mij vraagt wat er met U zal gaan gebeuren, wil ik deze kwestie uitvoerig met U bespreken.

Zoover ik kan zien stierf Uw Vader aan een bloedziekte. (Haar linkerhand vertoonde de teekenen die wijzen op een hereditaire voorbeschikking tot een slechte toestand van het bloed.)

‘Ja’, zeide zij ‘dat is inderdaad zoo.’

Als U mijn raad niet opvolgt en toch de dingen blijft doen die ik U zeg om niet te doen en mijn advies betreffende de voeding in den wind slaat, dan kan ik U met zekerheid voorspellen dat U binnen 2 jaar ziek zult zijn. Uw geval echter is er een, waarbij ziekten met succes voorkomen kunnen worden. ‘Gekke nonsens’, zeide zij. ‘Mijn gezondheid is perfect en ik ga niet mijn levenswijze voor iedereen veranderen. Als ik ziek word zal ik een dokter betalen om mij beter te maken.’

Als het dan zoover is, Mevrouw, verzoek ik U zich te willen herinneren wat ik U gezegd heb, het mij te laten weten dan zal ik U het adres van een specialist geven, waarvan ik weet dat hij U helpen kan...⁴⁸

Waarschijnlijk heeft Meerloo de beschreven gebeurtenis als kopij opgestuurd naar het blad *Oké*. Of het ooit is verschenen, is onbekend.

Van de handleeskundige nalatenschap van Meerloo is de bijzondere loependoos naar zijn dochter Marjolijn M. Gobes-Meerloo (g. 1941) gegaan. De boekenverzameling, bestaande uit ongeveer drieduizend Nederlandse, Duitse, Engelse en Franse titels, is voor een klein deel bewaard door zoon Philip L.R. Meerloo (g. 1943). Een groot aantal handafdrukken, talloze aantekeningen voor het manuscript-in-wording en diverse correspondentiestukken zijn ook door hem bewaard.

30 Boris MENCHNIK

De Telegraaf, 27 augustus 1937

BORIS MENCHNIK, **Helderz. Handl.k.** f 0.75. Marnixkade 36 I.

Er zijn drie van deze blokjes in *De Telegraaf* getraceerd. De andere twee zijn op 13 augustus en 7 september 1937 geplaatst. De naam Boris Menchnik duidt op een Russische afkomst.

⁴⁸ Ongedateerde, getypte tekst (archief Philip Meerloo); geredigeerd door AN.

31 Mevr. MOHR

Utrechts Nieuwsblad, 19 november 1921

Mevr. MOHR. Psychise Geneeswijze [sic]. Magnetiseuse Psychologe, Miromantie, Handlijnkundige. Spreekuur Maandag en Vrijdag 11-3.30 uur **Hofstraat 7 huis b|d**. Burgem. Reigerstraat.

Deze advertentie is slechts eenmaal aangetroffen. Het is onbekend wat mevrouw Mohr met miromantie bedoelde. Behelst het waarzeggen met behulp van een spiegel (*mirrormancy*)?

32 Herbert MONTICK

Haagsche Courant, 13 mei 1938

H A N D L I J N E N SPREKEN DE WAARHEID. Consulteer voor al Uw moeilijkheden met zaken of peronen of het eigen innerlijk **HERBERT MONTICK, de Perponcherstr. 86**. Consult van 2-5 en 7-10 uur of na tel. afspraak 334756. **Consult f 1.-.**

Vanaf half oktober 1937 tot en met juni 1939 zijn circa zestig van dit type advertenties aangetroffen in *Het Vaderland* en de *Haagsche Courant*. Onderwijl verblijft Herbert Montick, ook gespeld Montinck, op drie verschillende adressen in Den Haag. Soms claimt hij helderziendheid en biedt hij zich aan als magnetiseur en psychometrist.

33 Else PARKER

Het Vaderland, 21 januari 1937

Handboek der handleeskunde door E. Parker. (P. Dz. Veen, Amersfoort.)

Het boek is keurig uitgegeven, het bevat veel afbeeldingen (natuurlijk van handen) en beweringen (natuurlijk over handen). De waarde der beweringen kunnen wij onvoldoende beoordelen, maar hoog aanslaan doen wij ze zeker niet. Voor mensen, die veel tijd hebben en van waarzeggerij houden, biedt het boek een prachtgelegenheid om den tijd te doden. Maar veel wijzer wordt men er o.i. niet door.

“Het beste werk van voor de tweede wereldoorlog was ongetwijfeld van Else Parker (...) [dat] veelal gebaseerd is op het werk van Ernst Issberner Haldane”, looft Jack Chandu haar *Handboek der handleeskunde* (1936).⁴⁹ Chandu geeft het boek in 1953 en vervolgens in 1978 opnieuw uit en voorziet het van een inleiding. Over Elisabeth Anna Geertruida (Else) Parker (Amsterdam, 3 december 1877 – overleden na 1955) is weinig bekend. Zij trouwt in 1903 met Theodorus L. de Groot (g. 1874), scheidt van hem en hertrouwt in 1913, of eerder, met Ugo Guata de Montepagano, vermoedelijk een Italiaan uit Napels. De scheiding van dit huwelijk

⁴⁹ Chandu, *Chirodiagnostiek*, 8; Else Parker, *Handboek der handleeskunde*, (Jack Chandu, bewerking, voorwoord), Amsterdam: L.J. Veen, [1953; herdruk in 1978].

vindt plaats vóór 7 oktober 1924, wanneer Parker vanuit Gauting, Beieren, naar Nederland terugkeert en in Den Haag gaat wonen. Binnen een jaar treedt ze opnieuw in het huwelijk. Ditmaal met de gescheiden zee kapitein Hendrik A.G. Schippers (1873–1960). Het is mogelijk dat Parker uit respect voor de status van haar derde huwelijkspartner geen ruchtbaarheid geeft aan haar occulte activiteiten.

Maar meer dan aan handen besteedt Parker tijd aan de astrologie. Ze is een paar jaar redactielid van *Urania* en publiceert drie astrologieboeken: *Astrologie en haar praktische toepassing* (1925), *Inleiding tot de moderne astrologie* (1929) en *Maan-phase psychologie* (1950). Het tweede schrijft ze in samenwerking met de theosoof en voorganger van de Vrij Katholieke Kerk in Utrecht, Carolus P.J. (Karel) Groeneveldt (1884–1964). In *Maan-phase psychologie* verwerkt ze data van de Eindhovense ingenieur Jacob van Slooten (1905–1965). Net als haar boek over de handleeskunde, zijn Parkers astrologische boeken in de jaren zeventig en tachtig opnieuw uitgebracht.

34 Professor PEDRO

Amersfoortsch Dagblad, 13 januari 1923

PROFESSOR PEDRO GENEZEND – HELDERZIEND – SOMNABULE

Wereldberoemd Planeet- en Handlijnkundige. Nieuwe Nieuwstraat 19 1 ét. b.d. N.Z. Voorburgwal, Amsterdam. Dagelijks te consulteren van 12–10 uur, ook per brief, met datum van geboorte en ouderdom, gehuwd of ongehuwd en uw voornaam voluit geschreven, met een Gulden en postzegel voor antwoord is voldoende. Duizenden danken hun positie, gezondheid en geluk aan hem, omdat hij alleen de geheimen der Toekomst ontsluit.

Het oudste en soliedste en meest vertrouwde adres op dit gebied.

De advertentie van Professor Pedro staat op 13 januari 1923 dag ook in de *Bredasche Courant* en *Heldersche Courant*. Daarvóór heeft hij van mei tot en met oktober 1922 ongeveer tien keer geadverteerd in *De Telegraaf*. *De Tijd* bericht eind 1924 dat de politie van Beverwijk met behulp van de Amsterdamse recherche de ‘professor’ heeft gearresteerd. Een vrouw zou als gevolg van een behandeling van Professor Pedro ernstig ziek zijn geworden.⁵⁰

De echte naam van de malafide genezer is Petrus Hermanus Velsen (Dongen, 5 februari 1875 – Amsterdam, 31 oktober 1956), viermaal getrouwd en vader van twee kinderen. Begin 1934 wordt Velsen opnieuw gezocht, ditmaal in verband met hypothecaire oplichtingspraktijken. “Signalement: lengte 1.60 m, gezet, grijzend kort geknipt haar, bleke gelaatskleur, spreekt zacht, maakt eenigszins een Joodschen indruk en doet bedeesd in zijn optreden.”⁵¹

⁵⁰ Anoniem, ‘Overtreding van art. 251 bis’, *De Tijd*, 16 december 1924.

⁵¹ Anoniem, ‘Opsporing en aanhouding verzocht’, *Het Vaderland*, 6 januari 1934; vergelijk *Id.*, “‘Professor’ Pedro: Geraffineerde zwendelpraktijken”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, 14 mei 1934.

35 Mevrouw POSSEN

Algemeen Handelsblad, 24 augustus 1934

Mevrouw POSSEN, Helderziende en Handlijnkundige. Consult f 1. Ook schriftelijk. S i n g e l 366 I b/h Spui.

Catharina Antoinette de Kreek (Amersfoort, 20 augustus 1878 – Amsterdam, 8 september 1957) is in 1920 als weduwe met een zoon voor de tweede keer getrouwd. Ditmaal met de meubelmaker en weduwnaar met twee kinderen Stephanus H. Possen (1885–1947). In 1927 verhuist het gezin van Rotterdam naar Amsterdam. Vanaf 1933 tot een paar maanden voor haar overlijden staan meer dan twaalfhonderd advertenties van de helderziende en handlijnkundige mevrouw Possen in het *Algemeen Handelsblad*, *Utrechtsch Nieuwsblad*, *Rotterdamsch Nieuwsblad*, *Het Parool*, *De Telegraaf* en *Haagsche Courant*.

Eerder heeft zij in België en Duitsland als helderziende en astrologe gewerkt.⁵² Van oorsprong is zij modiste. De zoon uit haar eerste huwelijk werkt een tijd als astroloog.

36 Dr. RETANA

Haagsche Courant, 14 november 1923

Dr. RETANA, de beroemde Handlijnkundige, onthult alle geheimen, voorspelt de toekomst. Spreekuur vanaf morgenavond tussen 7 en 10 uur.

2e EMMASTRAAT 177 huis.

Dr. Retana, afgekort Retana en eenmaal Enr. Retana genoemd, is van medio november 1923 tot eind april 1924 in Den Haag gestationeerd. In die periode verschijnt zijn naam via opvallende advertenties meermaals per week in de *Haagsche Courant*, aanvankelijk zelfs met een foto en af en toe met meerdere advertenties tegelijk. Retana geeft aan een internationaal beroemde handlijnkundige te zijn “mit grossen Erfolg in Berlin, Hamburg, Wien, Budapest”. Hij zou Frans, Duits, Italiaans, Hollands en Engels spreken en niet aan hypnose, magnetisme of spiritisme doen.

Rond de jaarwisseling verhuist de toekomstvoorspeller en onthuller van geheimen Retana van de Emmastraat 177 huis naar de Atjehstraat 5. Op het eerste adres woont een bloemist met zijn vrouw, op het tweede een weduwnaar.

⁵² De Blécourt, *Het amazonenleger*, 184 noot 56.

37 Mej. ROOSEN

Haagsche Courant, 8 januari 1912

Mej. ROOSEN, Planeet- en Handlijnkundige, is dagelijks voor alle zaken te consulteren van 11–10 uur, ook des Zondags. Westeinde 127.

De uit Haarlem afkomstige mejuffrouw Roosen is Alida Hillegonda (Alie) Roosen-Koppen (Haarlem, 6 maart 1885 – Heemstede, 13 september 1949), getrouwd met de werkman, glazenwasser, zeeman en illegale stroper Hendricus (Hein) Roosen (1885–overleden na 1949). Om onbekende reden vertrekt Alie in maart 1911 naar Den Haag. Ze adverteert tussen april 1911 en mei 1912 enkele keren, ondertussen verhuizend van de Van der Neerstraat 149 naar Westeinde 127 en ‘hygiënische artikelen’ verhurend.

In het gezin Roosen-Koppen zijn acht of meer kinderen geboren. Vanwege armoede is een dochter jarenlang ondergebracht bij een gezin in Loon op Zand.⁵³

In 1938 begint mejuffrouw Roosen opnieuw te adverteren. Ditmaal zonder vermelding van de handlijnkunde en woonachtig aan de Leidschevaart 38c, nabij de Rollandstraat, te Haarlem.⁵⁴

38 TO RHAMA (Louis ROSENSTEIN)

Haagsche Courant, 4 april 1938

Terug van Tournée **de Heer TO RHAMA**, Helderziende, Handlijnkundige, bekend v. zijn optreden in het West-End Theater, nu weer dagelijks v. 11-9 u. Fahrenheitstr. 517.

To Rhama is de artiestennaam van Louis Rosenstein (Hebenshausen, 8 augustus 1903 – Auschwitz, 30 september 1942). De naam is gekozen in navolging van de ‘Europese fakir’ To Rhama, die van 1924 tot en met 1928 in Europa en Rusland in het circus furore maakte met indrukwekkende hypnose-acts.⁵⁵

Rosenstein is in 1937 naar Nederland gekomen. Na eerst met optredens door het land te hebben getoerd, laat hij vanaf de laatste dag in februari 1938, aanvankelijk onder zijn artiestennaam, tot en met eind december 1940 berichtjes in de krant plaatsen. De eerste twee maanden staan deze in de *Haagsche Courant*. Daarna verruult Rosenstein Den Haag voor Amsterdam en staan ze in het *Algemeen Handelsblad* en *De Telegraaf*. Ook laat Rosenstein zich onder zijn artiestennaam als ‘psycholoog en handlijnkundige’ in het telefoonboek registreren.

Rosenstein claimt helderziendheid. Dit talent exploiteert hij op het toneel afwisselend in de rol van psychometrist, occultist, goochelaar, telepaat, toekomstvoorspeller en

⁵³ John Boeren, *Foster children are part of my family history*, (blog), 16 juli 2015, URL <http://theindepthgenealogist.com/foster-children-are-part-of-my-family-history/> (geraadpleegd op 30 maart 2018).

⁵⁴ Advertentie in *Het Bloemendaalsch Weekblad*, 11 november 1938.

⁵⁵ Alexandra Nagel, ‘Vechtstraat 158, Amsterdam’, in: Frits Rijksbaron, Esther Shaya & Gert Jan de Vries (redactie), *Joodse Huizen 2: Verhalen over vooroorlogse bewoners*, Amsterdam: Gibbon, 2016, 177-184, 177-178.

hypnotiseur. Volgens degenen die een publiekelijk optreden van hem hebben bijgewoond, bezit To Rhama inderdaad een sterke mate van paranormale begaafdheid.⁵⁶ (Ongetwijfeld is hij tevens zeer bedreven in *cold reading*.) Aan de hand van brieven en andere voorwerpen kan hij bijvoorbeeld personen beschrijven, of weet hij over gebeurtenissen te vertellen die jaren eerder in iemands leven hebben plaatsgevonden:

Wanneer men hem een brief in de handen geeft – dien hij niet leest – kan hij door de aanraking met het papier een karakterbeschrijving en ook een persoonsbeschrijving van den afzender geven, waarbij zelfs litteekens van verwondingen niet worden vergeten. Noemt men hem een datum, een plaatsnaam, een straat en huisnummer dan vertelt hij wat daar op dat oogenblik gebeurd is. Tot groote verbazing van het publiek heeft de heer To Rhama op deze wijze een auto-ongeluk, een trouwpartij en een scène in een onzer ziekenhuizen beschreven.⁵⁷

Naar alle waarschijnlijkheid vergaat het Rosenstein in meerdere opzichten goed. Hij heeft werk, hertrouwt en zijn ouders kunnen ook de tocht naar Nederland maken. Totdat de transporten naar kamp Westerbork op gang komen en Rosenstein en de zijnen in Auschwitz de dood wacht.

39 Mr. RUDOLPHO VAZ

Algemeen Handelsblad, 1 juli 1926

Mr. RUDOLPHO VAZ, helderziende – handlijnkundige, is nog slechts korten tijd te consulteren. 's av. 8—9 u. N. Kerkstra. 105 hs.

Rudolpho Vaz plaatst bovenstaand bericht van juni tot en met september 1926 ruim twintig keer in het *Algemeen Handelsblad*. Op 22 juli is het opeens, eenmalig, Ruyschstraat 80 in Amsterdam. Nadien is het M.J. Kosterstraat 11 huis.

De advertentie van 28 juni 1926 meldt 'Mevr.' in plaats van 'Mr.' Rudolpho Vaz. Is de helderziende-handlijnkundige misschien een zij? En op welke wijze is hij of zij gerelateerd aan Benedictus E. van Lier, die 26 juli 1926 na een langdurig lijden op vierentachtigjarige leeftijd overlijdt in het "sterfhuis Nieuwe Kerkstraat 105 hs"?⁵⁸ Kan Rudolpho Vaz een verzorg(st)er zijn geweest die in de avonduurtjes wat wilde bijverdienen?

⁵⁶ Fr. v. R. [Frits van Raalte], 'Een psychometrist', *Algemeen Handelsblad*, 27 april 1938; Nagel, 'Vechtstraat 158, Amsterdam', 178-179.

⁵⁷ Anoniem, 'City Theater', *Alkmaarsche Courant*, 5 november 1938. Vergelijk Anoniem, 'Cabaret Atlantic', *Arnhemse Courant*, 23 oktober 1937: "Met de vooropgezette bedoeling om contrôle te hebben, leverden wij zelf een brief in, ontvangen van een in Indië verblijvend bloedverwant en kregen persoons- en karakterbeschrijving alsmede levensomstandigheden, behoudens een kleine afwijking, nauwkeurig opgedischt."

⁵⁸ Rouwadvertentie in het *Algemeen Handelsblad*, 26 juli 1926.

40 Mej. van SLOCHTEREN

Leidsch Dagblad, 9 december 1916

Mej. VAN SLOCHTEREN, Planeet en Handlijnkundige geeft opheldering in alle zaken. Is te spreken van 10-10 uur, ook des Zondags. Werkt op portret en is ook per brief te consulteren, vanaf 25 cent. Valkensteeg No. 14, b. h. Noordeinde, Leiden.

Zijtje Maria van Slogteren (Den Haag, ca. 1865 – Oegstgeest, 26 juni 1939) is een buitenechtelijk kind. Haar opa van moeders zijde is tapper.

Mejuffrouw van Slochteren – in de advertenties is haar naam consequent met ch gespeld – geeft tussen 1911 en 1938 regelmatig opdracht tot plaatsing van een annonce. Vanaf 1925 is haar adres niet meer Valkensteeg nummer 14 maar nummer 12: ze is met haar tien jaar jongere buurman in het huwelijksbootje gestapt, de koetsier Pieter J. van der Zeeuw (ca. 1876–1956).

Eerder is Zijtje van Slogteren getrouwd geweest met Johan C. Helsper (1863–1915). In die huwelijksacte staat bij hem “koopman in oudheden” vermeld, bij haar “koopvrouw in oudheden”.

41 Mevr. STEENBERGEN

Arnhemsche Courant, 10 juli 1930

Mevr. Steenbergen, Arnhem. Sterre- en Handlijnkundige

Consult: alle werkdagen van 10–6 en 7–9. Zaterdag van 10–3 uur. Velperbinnensingel 7, bij Musis Sacrum. (Men spreekt ook Duitsch.)

Mevrouw Steenbergen huurt in juni, juli, augustus en oktober 1930 een aantal keer een week, of iets langer, een gemeubileerde kamer in Arnhem. Daar is ze dan bereikbaar voor consulten. In een eerdere advertentie dan de hierboven geplaatste, te weten die in de *Arnhemsche Courant* van 28 juni 1930, profileert ze zich met “frenologie, fysiognomie, chiromantie en grafologie”. In oktober 1930 ligt het accent op het maken van een jaarhoroscoop en het verschaffen van inlichtingen voor het komende jaar. Tussentijds, begin augustus 1930, verblijft mevrouw Steenbergen korte tijd in Den Haag, aan de Fluwelen Burgwal 1b. Later houdt ze als helderziend medium spiritistische séances in Rotterdam. Ze blijft dit zeker tot ergens halverwege 1942 doen.

Mevrouw Steenbergen is de eerste die in haar advertentie een tekeningetje van een hand opneemt.

42 Mej. SUZANNA

Rotterdamsch Nieuwsblad, 15 januari 1906

Mej. Suzanna, Wereldberoemde Somnambule en Planeetlezeres, is ook een sterke Gelaat- en Handlijnkundige. Door haar groote bekwaamheid op het helderziend gebied zegt deze Dame dadelijk iedere toestand, behandelt de moeilijkste omstandigheden, voorspelt alles met juisten datum en voorspelt alles wat er in het menselijk leven voorkomt, zegt u ook naam en ouderdom en weet ieder volgens zijn omstandigheden op de hoogte te brengen van hetgeen hun van belang is. Zij bezit duizenden getuigschriften van alle landen waar zij geweest is. Dagelijks komen nieuwe bewijzen harer grooten bijval hier bevestigen. Adres: **v.d. Takstraat 38 1-m. b., Feijenoord**. Consult van 11 uur tot 10 uur 's avonds.

In augustus 1905 laat Mevrouw Suzanna driemaal via de *Haagsche Courant* weten “weederom te consulteeren” te zijn. Als adres geeft ze de Raamstraat 35 in Den Haag op. Van daaruit zal ze naar de Van de Takstraat in Rotterdam zijn vertrokken, waar ze januari en februari 1906 verblijft en negen keer bovenstaand bericht in het *Rotterdamsch Nieuwsblad* plaatst. In juli-augustus 1913 doet de ‘wereldberoemde’ waarzegster Rotterdam opnieuw aan. Ditmaal als Mejuffrouw Suzanna. Ze stelt dan “Nieuw!” in de stad te zijn. Ze is net uit Duitsland gearriveerd en bereikbaar aan de Binnenrotte 41.

Waarschijnlijk is Suzanna haar loopbaan als Mevrouw Ernesta begonnen. Vergelijkbare advertenties, zoals “Mevrouw Ernesta van Parijs, de vermaardste Slaapwandelaarster en Handlijnkundige ter wereld. Ontvangt dagelijks van 9 u. 's morgens tot 10 u. 's avonds”, verschijnen namelijk vanaf 31 oktober tot en met eind december 1904 in het *Rotterdamsch Nieuwsblad*. Ernesta is dan bereikbaar aan de Vlasmarkt 7 in Rotterdam. Vlak daarvoor heeft dezelfde krant meermaals via een advertentie laten weten dat op dat adres een “net gemeubileerde Kamer” te huur is, “met frissche Alkoof, midden der stad en vroolijk uitzicht, liefst zonder Pension”. Deze kamer staat in januari 1905 opnieuw te huur.

Het kan ook zijn dat Mevrouw Ernesta/Suzanna een korte tijd als “Mevrouw Vreeda” heeft geopereerd. Een advertentie in *Arnhemse Courant* van 10 maart 1906 geeft te kennen dat mevrouw Vreeda uit Parijs is gearriveerd, een “wereldberoemde somnambule en handlijnkundige” die dagelijks op de Spijkerstraat 6 in Arnhem te consulteren valt, “ook breedvoerig per brief”.

43 Mevr. SUZE

Algemeen Handelsblad, 10 augustus 1937

Mevr. SUZE, beroemd helderziende, handlijnkundige. Overtoom 268.

Susanna Heere (Amsterdam, 29 juli 1900 – Bennebroek, 28 juni 1958) is een ongehuwde huisnaaister in Amsterdam. Tussen 1934 en 1941 adverteert ze regelmatig in het *Algemeen Handelsblad*, soms in *De Telegraaf*, en neemt daarbij niet altijd het handlezen op. In 1934 is het

bijvoorbeeld “Helderziend medium, astrologe”. Ze woont op verschillende adressen. Dagelijks valt ze van 10 tot 10 uur te raadplegen. Ook schriftelijk, waarvoor ze in 1939 f 1,- vraagt.

44 Mej. TERMAAT

Rotterdamsch Nieuwsblad, 31 augustus 1914

Mej. Termaat is de beroemde Koffiedikkijkster, Handlijnkundige, werkt op Brieven en portret. Zij openbaart u alles, het heden verleden en toekomst. Een bezoek aan haar en gij zult tevreden zijn. Gevestigd Gedempte Slaak 37B. Let vooral op het juiste Adres.

Mejuffrouw Termaat staat vanaf april 1906 tot en met 1930 regelmatig met berichtjes in het *Rotterdamsch Nieuwsblad*. In die periode verhuist ze van de Nieuwe Kerkstraat 25/12 naar de Peperstraat 42 “eerste verdieping, hoek Coolvest”, Gedempte Slaak 37b, Benthemstraat 36a “naast de bakker”, Oosterstraat 35b “2x bellen, beneden” en de Boezemkade 18a, nabij de Boezembrug. De handlijnkunde vermeldt ze alleen in 1914 en 1915.

Volgens Willem de Blécourt hebben Gerda Brautigam en Jan Liber in hun relaas over toekomst voorspellende lieden mejuffrouw Termaat de naam juffrouw Laagwater gegeven. De Blécourt kon namelijk geen andere koffiedikkijkster in Rotterdam vinden dan Termaat; Brautigam en Liber moesten het in hun verslag van hun bezoek aan juffrouw Laagwater dus wel over mejuffrouw Termaat hebben gehad.

Op het moment dat de twee de koffiedikkijkster bezoeken, in december 1938, kunnen zij haar moeilijk vinden. Zij adverteert niet, ze heeft klandizie genoeg. Zodra het paar eindelijk haar juiste adres te pakken heeft, bellen ze bij de woning aan. Het duurt even, maar dan trippen snelle voetstappen de trappen naar beneden. Uit de reportage:

Juffrouw Laagwater bleek een vlug, donker vrouwtje in een donkere japon en met het haar in een ouderwets knoetje tegen het hoofd aan. Op een radde manier deelde ze mede, dat zij ons vanavond niet hebben kon.

– Me kamer zit al helegaar vol, weet-U en ik werk maar tot negen ure. Dan zou U niet meer an de beurt komme en dat zou toch zonde weze. Ken U beter morgenmiddag komme. Aldus spraken we af. (...)

De volgende middag togen we wederom naar juffrouw Laagwater. Ditmaal werden we boven geroepen. Drie donkere trappen. Boven werden we in de voorkamer gelaten, waar drie dames zaten te wachten. Twee vriendinnen en een dame, die alleen gekomen was en ijverig tijdschriften van drie jaar oud zat te bestuderen. Er was nog iemand in de ‘spreekkamer’. De beide vriendinnen, waarvan de één ondanks haar jeugd al getrouwd bleek te zijn, zaten druk met elkaar de resultaten van bezoeken aan andere kaartlegsters te bespreken. Tevens maakten ze een afspraakje om volgende week wéér naar een helderziende te gaan. Ook een vorm van amusement....

In de ‘spreekkamer’ klonk gestommel; de bezoeker nam blijkbaar afscheid. Even later ging de verbindingsdeur open en juffrouw Laagwater verscheen op de drempel om de lezende dame uit te nodigen binnen te komen. Ik kreeg een kans om langs haar heen naar binnen te gluren. De ‘spreekkamer’ bleek de keuken te zijn.

Het wachten begon lang te vallen. Uit de gesprekken van de beide vriendinnen begrepen we, dat de vorige dame precies vijftig minuten in de keuken geweest was. Als ze aan iedereen zolang besteedde, hadden we nog wel even de tijd. Het heeft inderdaad meer dan drie uur geduurd eer we weer op straat stonden.

De tijdschriften, waarvan Marlene Dietrich's verveelde en Jean Parker's weinig zeggende gezicht ons aanstaarden, lokten ons niet erg aan. De conversatie van de vriendinnen, waarvan de één nu uitvoerig aan de ander zat te vertellen, waarom haar man niets mocht weten van de bezoeken aan de waarzegsters, was weinig belangstellend. Ook in de kamer was niet veel, dat de interesse vermocht op te wekken. Groen-met-rood zeil, een gestreepte mat en veel kleinere matjes op de grond, grijs-met-blauw behang, beladen met goedkopen plaatjes, familie- en bruidsportretten, een oude chiffofière, een kast en een verzameling tafeltjes met planten er op. Een bosje tulpen op één der tafeltjes bleek echt, het bosje rode anjelieren, dat er naast stond, nagemaakt te zijn. In de keuken klonk plotseling een mannenstem. Juffrouw Laagwater's zoon bleek even te zijn komen oplopen; hij hield een gemoedelijk familiepraatje over de kinderen, die de groeten voor opoe hadden meegegeven. Even later stommelde hij de trap af. Het eentonig stemmengefluister werd weer hervat.⁵⁹

Uitgebreid beschrijven Brautigam en Liber hoe hun onderhoud met juffrouw Laagwater is verlopen. Hun conclusie luidt dat de Rotterdamse een hoogst onbetrouwbare koffiedikkijkster is, "wier helderziendheid even troebel was als haar koffiedik".⁶⁰ Ze weet listig informatie te ontfutselen en verzint ter plekke situaties die niet kloppen.

Wie achter juffrouw Laagwater alias Termaat schuilgaat is onzeker. Uitgaande van mogelijkheid dat Termaat de meisjesnaam van de koffiedrabkijkster is, of de naam van haar man, zijn er verschillenden die aan de criteria 'anno 1939 in leven' en 'grootmoeder' voldoen.

45 Mad. de THÊBE

Haagsche Courant, 6 augustus 1932

MAD. DE THÊBE terug uit buitenland, geeft wederom consult. Kaart- en handleeskunde. Wetenschappelijke Astrologie en Horoscopie.

Adres: Bosschestraat no. 87, Scheveningen.

De dame die hierboven als Madame de Thêbe adverteert, is niet de oorspronkelijke Madame de Thêbes. Deze adverteerster in de Haagse krant plaatst van december 1931 tot en met april 1932 en van augustus tot en met oktober 1932 het berichtje ongeveer twintig keer, vaak onder vermelding van de voornaam Renée.

Meerdere waarzegsters hebben een connectie met de oorspronkelijke Madame de Thêbes gezocht. Charlotte Naud (ca. 1860–1937), tweemaal getrouwd en tweemaal gescheiden, heeft bijvoorbeeld tien jaar na het overlijden van Madame de Thêbes tijdens een séance de geest van Madame de Thêbes opgeroepen. Daarna is ze een bekende zieneres in Parijs geworden.

⁵⁹ Brautigam & Liber, *Het kwaad der waarzeggerij*, 16-21, 16-17.

⁶⁰ Brautigam & Liber, *Het kwaad der waarzeggerij*, 21; De Blécourt, *Het amazonenleger*, 114.

Verschillende kranten melden in december 1937 dat deze Madame de Thèbes, die sommigen merkwaardige voorspellingen heeft gedaan, is overleden.⁶¹

De helderziende Matylda Průšová is de Madame de Thèbes van Praag,⁶² Anna Veldhuis-Pauel zou haar in Amsterdam zijn (zie nr. 47).

46 H.H. VEEGER

Nieuwsblad van het Noorden, 15 januari 1927

Mej. VEEGER, Helderziend Planeetkundige, en H.H. VEEGER, Fakir-Handlijnkundige-Spiritist.
Spreekuur: dagelijks van 2 tot 10 uur (ook Zondags). Dinsdags van 10-10 uur. **Heerestr. 81a, Kelder.**

Bovenstaande advertentie is een week later in dezelfde krant nogmaals afgedrukt. Het jaar daarvoor adverteerde de heer Veeger uit Groningen als reclamemaker: "RECLAME wordt stipt uitgevoerd met bord, kar of lichtbak, met of zonder costuum door H.H. VEEGER, Heerestr. 81a."⁶³ Mejuffrouw Veeger adverteert in november-december 1926 tweemaal zelfstandig als helderziend planeetkundige. Zij zoekt tegelijkertijd een loopmeisje en dienstbode-voor-intern en noemt zich in die oproep "bodebestedster": ze bemiddelt tussen boeren en dienstmeiden.

Aan de Heerestraat 81 (niet kelder), tegenover theater Luxor, verkoopt een zekere Anna Thoonsen tussen 1922 en 1930 model-, velours- en vilthoeden.

De familie Veeger is in Groningen een grote, rooms-katholieke familie.

47 Mej. VELDHUIS-STUARTZ.

Rotterdamsch Nieuwsblad, 28 oktober 1901

Mej. Veldhuis-Stuartz. Onovertrefbaar in haar werkzaamheden. Koningin der planeetkundigen, wereldberoemde Cartom[an]ciënne. Devineresse, gemedailleerd en gediplomeerd Hoofd- en Handlijnkundige, geeft raad in alle zaken over het Verledene, Tegenwoordige en de Toekomst, zooals Burgerlijke, Militaire-, Handels- en Familiezaken, Destineën, ziekten, Erfenissen, Intresten, Processen, Huwelijken, Verborgene geld of goederen, geheime of afgebroken Liefdesbetrekkingen, Echtscheidingen enz. Dagelijks te spreken ook per brief voor antwoord, Gedachtenlezen à la Cumberland. Adres: Warmoezierstraat tweede huis vanaf de Kortebrandtstraat No. 98, Rotterd. vrij bovenhuis.

⁶¹ Anoniem, 'Tweeërlei voorspelling voor 1928', *De Sumatra Post*, 16 januari 1928; *Id.*, 'Wat Madame de Thèbes voorspelt: Haar geest spreekt', *Algemeen Handelsblad*, 16 december 1932.

⁶² Baba Studio, *The fortuneteller of the Golden Lane: Madame de Thebes read cards at Prague Castle but fell afoul of the gestapo*, (blog) 5 juni 2017, URL <http://magicbohemia.com/2017/06/05/the-fortuneteller-of-the-golden-lane/> (geraadpleegd op 31 december 2018).

⁶³ Advertentie in het *Nieuwsblad van het Noorden*, 25 september 1926.

Anna Maria Pauel (Den Haag, 11 oktober 1879 – Amsterdam, 11 februari 1959) is in oktober 1900 getrouwd met Hinderiekus Veldhuis (1871–1927). Haar vierjarige dochter Margie Pauel (g. 1896) wordt door Hinderiekus erkend en krijgt dan eveneens de achternaam Veldhuis. Samen krijgen Anna en Hinderiekus nog twee dochters en twee zoons.

Direct na het huwelijk begint Anna als Mejuffrouw Veldhuis-Stuartz via advertenties klandizie te werven. De naam Stuartz zal samenhangen met de andere naam in de advertentie: Cumberland. De Engelsman Stuart Cumberland (Charles Garner, 1857–1922) is een van de eerste mentalisten. Blijkbaar heeft Anna Veldhuis-Pauel over hem en zijn gedachtenlezen gehoord en hoopt ze dat door het voeren van zijn naam iets van zijn roem op haar zal afstralen. Van 1900 tot 1915 blijft de naam in de advertenties Mejuffrouw Veldhuis-Stuartz, daarna wordt het Mevrouw Stuartz-Pauël, met een trema op de e. Pauël dient te worden uitgesproken als het “sjieker klinkende pówel”.⁶⁴

In 1904 zijn er plannen voor een reis naar Nederlands-Indië om ook daar de helderziende talenten aan te bieden. Het is onbekend of dit is gelukt. De journalist die het plan ter ore komt, schrijft er humoristisch over:

[D]eze Rotterdamsche dame onthult geheimen bij wijze van p r o f e s s i e. Dat zij hier in Indië, als zij maar eerst haar talenten hier geopenbaard heeft, wel werk genoeg zal vinden, betwijfel ik niet. Herinner u de verzuchting van De Genestet: ‘In raadselen wandelt de mensch op aard!’⁶⁵

Dochter Margie Veldhuis begint in 1919 in Rotterdam het vak te beoefenen onder de naam “Mej. Yvonne (...) dochter van Mevr. Veldhuis-Stuartz.”.⁶⁶ Eenmaal getrouwd wordt ze de helderziende somnambuliste Yvonne van den Brink, “succes verzekerd”.⁶⁷

Vanaf 1924 opereren moeder en dochter vanuit de Spuistraat te Amsterdam. Aan het eind van het jaar publiceert het populaire, geïllustreerde weekblad *Het Leven* de voorspellingen van “Mevrouw Stuartz Pauël” voor 1925.⁶⁸ Men presenteert haar als de Nederlandse Madame de Thèbes.

48 Agnieta VITRINGA COULON

Haagsche Courant, 17 december 1932

Astrologie – Handleeskunde. Privaat- en Cursuslessen door ervaren Occultist. Spreekuur Woensdagavond 8—10 uur: van Loostraat 14.

⁶⁴ Telefoongesprek van AN met een kleindochter van Anna Veldhuis-Pauel, 8 mei 2017.

⁶⁵ Gerrit Goedgewicht, ‘Uit de Club van Zessen’, *De Sumatra Post*, 21 mei 1904. “De Genestet” verwijst naar de dichter en theoloog P.A. de Génestet (1829–1861).

⁶⁶ Advertentie in het *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 24 maart 1919; vergelijk De Blécourt, *Het amazonenleger*, 110.

⁶⁷ Meerdere advertenties in de *Haagsche Courant*, 1920–1922, 1925. Margie van den Brink-Veldhuis is in 1927 gescheiden en een jaar later opnieuw getrouwd.

⁶⁸ Anoniem, ‘Toekomstgeheimen ontsluit...: Wat een Amsterdamsche somnambule voor 1925 voorspelt’, *Het Leven* 18(41), 1924, 1304.

Een vergelijkbare advertentie voor deze handleescursus is geplaatst in de *Haagsche Courant* van 28 juni 1933 en in *Het Vaderland* van 16 september 1933. Aan de Loostraat 14 te Den Haag woont Agnieta Vitringa Coulon (Macassar, 17 januari 1876 – Den Haag, 3 maart 1936). Als een van de eersten in Nederland verspreidt zij het gedachtegoed van Edward Bellamy (1850–1898), auteur van de utopische roman *Looking backward, 2000-1887* (1888).⁶⁹

Agnieta Vitringa Coulon is een achternicht van de indertijd bekende schrijfster en vertaalster Fenna de Meyier (1873–1943).

49 Mej. WALRAVEN

Rotterdamsch Nieuwsblad, 7 mei 1900

Mej. Walraven, den beroemdste planeet- en handlijnkundige, werkt ook met een ei, is dagelijks te spreken van 's morgens 10 uur tot 's avonds 10 uur; is verhuisd van Bagijnenstraat No. 6 naar Korte Baanstraat No.6. Men gelieve wel op No. 6 te letten.

Willemina Jacoba Walrave (Rilland, 4 juni 1846 – Rotterdam, 14 februari 1902), meestal in de advertenties gespeld als Walraven (met een n), is de helft van een tweeling. Zus Neeltje Klazina wordt maar drie maanden oud. Mejuffrouw Walrave is getrouwd met, en gescheiden van de Duitse vader van haar enig kind: Joseph Cilian Nolten (1871–1940). In de overlijdensakte van Joseph Nolten staat als zijn moeder 'Koosje van Walraven' vermeld. Het tweede huwelijk van Koosje Walrave, in 1886, is met de los werkman Petrus Steenbruggen (1855–1915). In die huwelijksacte staat ze geregistreerd als koopvrouw.

Het oudste achterhaalde berichtje van 'Mej. Walraven' stamt uit 1887. Ze begint als sybille en astrologiste en adverteert heel regelmatig tot en met oktober 1901. Handlezen behoort de laatste jaren vrijwel standaard bij haar repertoire. Net als een nieuw adres: om de zoveel tijd valt ze op een andere plek te raadplegen. De Bagijnenstraat 6, waar ze volgens bovenstaande advertentie net is vertrokken, huisvest een Salon des Variétés.

Al die jaren is de sybille in Rotterdam gevestigd, met als uitzondering augustus en een deel van september 1899, wanneer ze iedere dag bereikbaar is op een adres in Den Haag. Mogelijk houdt dit verblijf verband met het overlijden van een bedelares. Het lichaam van deze vrouw van ongeveer zestig jaar, niet groot van postuur en met ondergoed gemerkt A.I., is op 11 juli 1899 opgevist uit de Delftsche Schie. De varensgezel Joseph Cilian Nolten identificeert het korps als zijnde zijn moeder. Zodoende bericht de krant dat de verdrinkene "M[ej]. Walraven" is, "huisvrouw van Steenbruggen, wonende Bagijnenstraat 6 te Rotterdam".⁷⁰

In werkelijkheid overlijdt Rotterdams "beroemdste planeet- en handlijnkundige", die ook "met een ei" werkt, pas drie jaar later. Het gevolg van de foute identificatie is dat er twee (!) overlijdensaktes voor Willemina Jacoba Walrave zijn opgemaakt.⁷¹ Het is voorstelbaar dat zij

⁶⁹ Anoniem, 'Mej. A. Vitringa Coulon †', *Het Vaderland*, 6 maart 1936.

⁷⁰ Anoniem, 'Het lijk', *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 15 juli 1899.

⁷¹ Emailcorrespondentie van AN met Leo Gijsijt van het Stadsarchief Rotterdam, mei 2017.

– bijvoorbeeld om verbaasde vragen als ‘Was u niet overleden?!’ te omzeilen – een poosje in Den Haag is neergestreken.

50 Mevrouw WIT

Rotterdamsch Nieuwsblad, 23 december 1939

Wetenschappelijke **HANDL.KUNDIGE** geeft inlichtingen over heel uw leven. Spreektijd 10-9. Consult f 1. Mevrouw WIT, Nadorststraat 51b, hoek Aert van Nesstraat[.]

Vanaf maart 1939 tot begin mei 1940 staat regelmatig een advertentie van “Mevrouw WIT” in het *Rotterdamsch Nieuwsblad*. Het adres verandert slechts van de Van Oldenbarneveltstraat 121b in Rotterdam naar de Nadorststraat 51b aldaar. Op 6 januari 1941 geeft mevrouw Wit aan dat zij nu is gevestigd aan de Prinsengracht 271 te Amsterdam.

De adverteerder van deze annonces is de in Garenfeld, een plaats ten zuiden van Dortmund, op 27 november 1888 geboren Toni “Gildekötter genannt Schübbe”. Zij is een paar weken na haar zus Selma Gildekötter (1891–1949) in het voorjaar van 1915 in Nederland gearriveerd. De zussen noemen zich artiest en zijn chanteuse bij het cabaret Artistique dat zijn vaste stek heeft in het Palais Mascotte in Amsterdam. Selma, 1,60 m lang, heeft blond haar en blauwe ogen. Toni is met haar 1,55 m iets kleiner en heeft zwart haar en bruine ogen.

Begin november 1922 trouwt Toni Gildekötter-genoemd-Schübbe met de communistisch publicist Johannes Visscher (1872–1945).⁷² Haar in Heidelberg buitenechtelijk geboren dochter woont vanaf dat moment bij haar. Het huwelijk houdt geen stand. Na vijf jaar vindt een scheiding plaats.

In 1934 trouwt Toni opnieuw om na ruim vier jaar weer te scheiden. De achternaam van haar tweede man is Hulswit.⁷³ Het is na die scheiding dat de eerste advertenties van mevrouw Wit verschijnen. Op het adres dat ze dan aangeeft, de Van Oldenbarneveltstraat 121 te Rotterdam, wonen vanaf februari 1939 ook Erika W.H. Bruijn-Hickmann (1904–1974) en haar gezin, inclusief Erika’s vader, een weduwnaar, tevens de vader van Maria Grotthaus-Hickmann (zie nr. 15)!

Op 19 april 1940 verhuizen E. Paul Hickmann (1875–overleden na 1947) en Toni Gildekötter-genoemd-Schübbe naar de nabijgelegen Nadorststraat 51b. Een half jaar later betrekken beiden de Heerengracht 271 huis en vijf weken daarna de Prinsengracht 271 huis (vergelijk met de adressen bij nr. 15). In de week vóór kerst 1940 trouwen Toni en Paul – om na de oorlog weer te scheiden. Paul Hickmann keert naar Duitsland terug. Toni-met-haar-

⁷² Joop Morriën, ‘Visscher, Johannes’, in *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland* (deel 1), 1986, 139-140, URL <http://hdl.handle.net/10622/49784528-824A-4E17-A9E3-30A3B84835A2> (geraadpleegd op 28 april 2019).

⁷³ Van november 1934 tot medio januari 1939 was Toni Gildekötter-genaamd-Schübbe getrouwd met Lodewijk Hulswit (1890–1965). Volgens het Stadsarchief Amsterdam was Hulswit eerst winkelier in vis, daarna huisschilder. Hij zou ook als NSB-lid geregistreerd hebben gestaan.

ongewone-achternaam verhuist pas in mei 1960. Ze gaat naar Den Helder, alweer ze in 1968 of later zal zijn overleden.

In de akte van haar tweede scheiding staat de voormalig chanteuse te boek als winkelierster. Daarvoor en/of daarna is ze 'houdster van een eetsalon'. Ook heeft ze, net als haar dochter, als schoonheidsspecialiste gewerkt. Uit een en ander kan worden afgeleid dat de Duitse Toni Gildekötter-genoemd-Schübbe in het begin van de oorlog een tijdlang het 'wetenschappelijk handlezen' heeft beoefend onder invloed van, of geïnspireerd door haar (aanstaande) schoondochter Maria Grotthaus-Hickmann.

Bijlage 5 Cursusaantekeningen psychochirologie

Van alle aantekeningen van en over de psychochirologie van Julius Spier is slechts een fractie bewaard gebleven. Kopieën van een kleine reeks door cursisten gemaakte notities waren in het bezit van Ruth Busse-Spier. Zij had ze van Hertha Grove-Levi gekregen.

Twaalf van deze dertien sets notities zijn voorzien van een datum. De meeste aantekeningen houden verband met de studie van handen. Een paar notities hebben geen verwijzingen naar handen, maar zijn het verslag van een vraag- en antwoordsessie, gewijd aan psychologie. De laatste set bestaat uit vijf A4-tjes, waarop met de hand “Spier, Holland, after 1940” is bijgezet. Acht passages uit deze ‘Nederlandse’ aantekeningen nam Etty Hillesum over in haar dagboeken.¹

Overzicht van de cursusaantekeningen psychochirologie

<i>nr</i>	<i>datum</i>	<i>‘titel’, onderwerp (aantal pagina’s)</i>
1	13 oktober 1936	‘Vragenavond’, beroepen, lijnen (3 pp.)
2	26 januari 1937	‘Vragenavond’, diverse chirologische notities (2 pp.)
3	mei-juni 1937	‘Chirologische notities’, duim, vingers, lijnen (2,5 pp.)
4	22 juni 1937	‘Vragenavond’, nagels, lijnen (2,5 pp.)
5	augustus 1937	‘Ascona’, handhoudingen, vingers, bergen, lijnen (3 pp.)
6	26 april 1938	‘Cursusavond’, verschil tussen links en rechts (4 pp.)
7	3 mei 1938	‘Cursusavond’, duimen (2 pp.)
8	10 mei 1938	‘Cursusavond’, wijsvinger, middelvinger (3 pp.)
9	24 mei 1938	‘Cursusuur’, ringvinger, pink (3 pp.)
10	11 oktober 1938	‘Middagcursus’, vingers (0,5 pp.)
11	9 februari 1939	‘Over het thema rechts en links’ (2,5 pp.)
12	19 oktober 1939	‘Psychologische notities <i>Ichhaftigkeit</i> ’ (2 pp.)
13	ca. 1941	Aforismen, verwijzingen naar Bijbelpassages (5 pp.)

¹ Nagel, ‘Wanneer schreven Henny Tideman en Etty Hillesum in *Levenskunst?*’, 151 noot 12.

Bijlage 6 Beeldkatern

Afb. 1a & b. Afdruk van de linker- en rechterhand van Etty Hillesum, 3 februari 1941 (archief Dicky van de Heuvel-de Jonge).

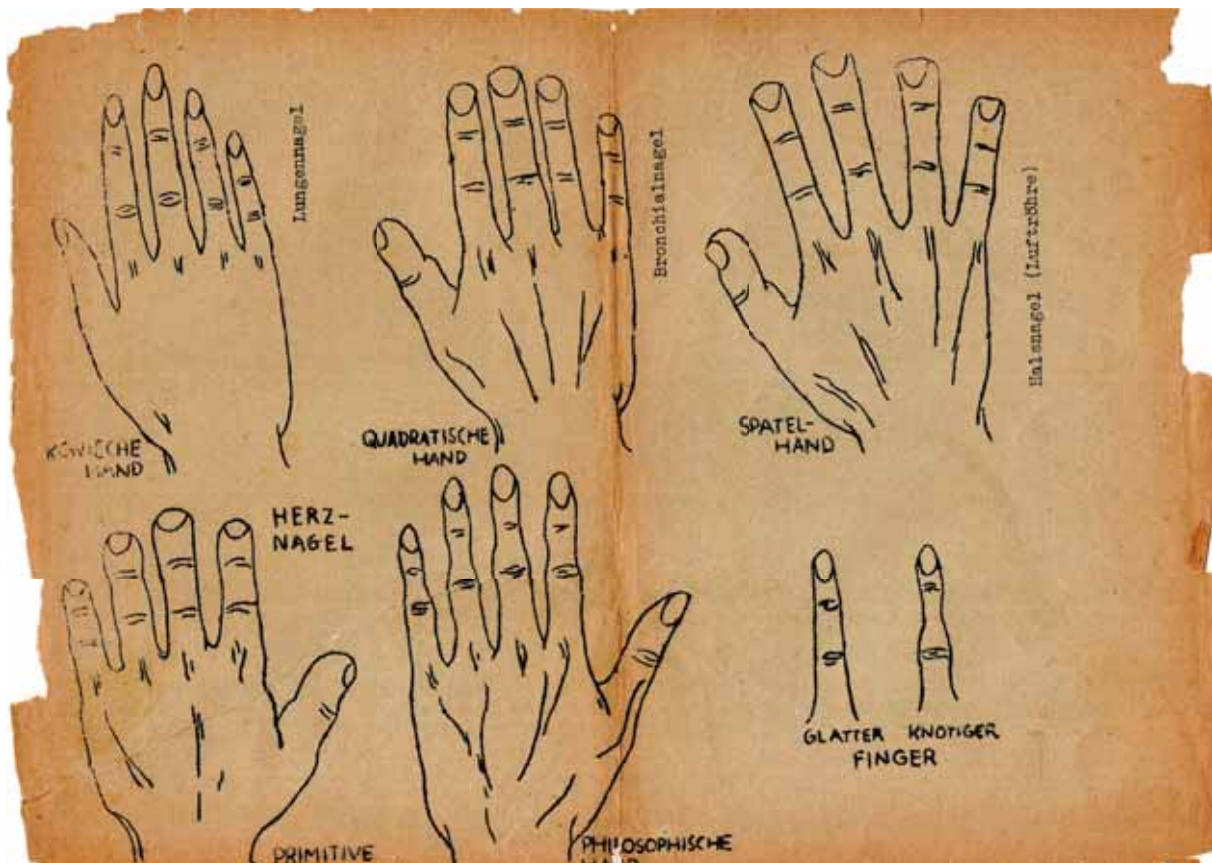

Afb. 2a, b & c. Het handanalyseverslag van Etty Hillesum, 3 februari 1941 (archief Dicky van de Heuvel-de Jonge).

Afb. 3a, b, c & d. Foto's van Etty Hillesum waarop haar handen goed te zien zijn (F900256, F001881, F001894 en F304403, Archief Joods Historisch Museum, Amsterdam).

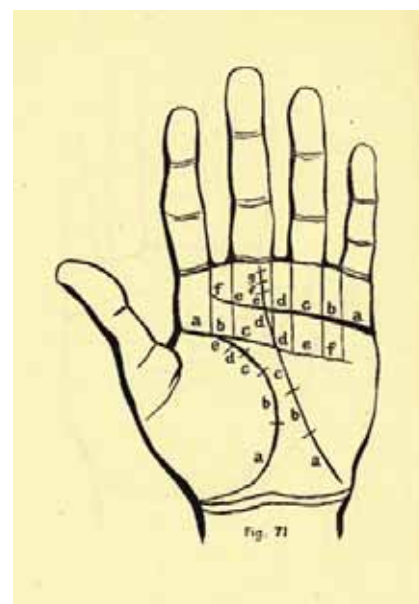

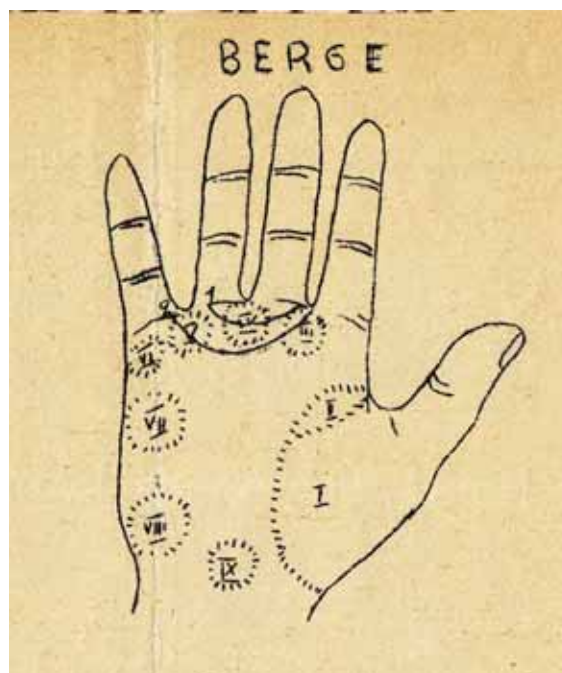
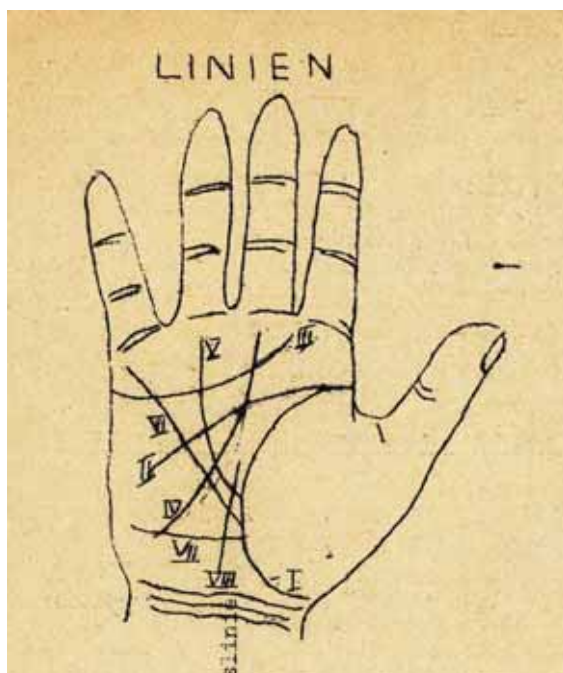
Afb. 4. Los vel behorend bij het Spiers cursusstencil *Methode der Handanalyse* [1942] met daarop de vijf handtypen (de conische, vierkante, spatelvormige, primitieve en filosofische hand), twee typen vingers (glad en knokig) en vier nageltypen. Gekopieerd naar afbeeldingen in *Cheiro's language of the hand* (1892) (archief Dicky van de Heuvel-de Jonge).

Afb. 5. Greep om de consistentie te bepalen (Spier, *The hands of children*, 115).

Afb. 6. Tijdberekening via de hoofdlijnen in de hand (Spier, *The hands of children*, 142).

Afb. 7a & b. Los vel (hier in tweeën geknipt) behorend bij Spiers cursusstencil *Methode der Handanalyse* [1942] met een overzicht van de verschillende lijnen en bergen in de handpalm (archief Dicky van de Heuvel-de Jonge).

Lijnen

- I. Levenslijn
- II. Hoofdlijn
- III. Hartlijn
- IV. Lotslijn
- V. Productieve intuïtieflijn
- VI. Maag- en darmlijn
- VII. Giflijn
- VIII. Milieulijn
- IX. -

Bergen

- I. Venusberg (*untere Venus*)
- II. boven Venusberg (*obere Venus*)
- III. Jupiterberg
- IV. Saturnusberg
- V. Apolloberg
- VI. Mercuriusberg
- VII. Marsberg
- VIII. Maanberg
- IX. Neptunusberg
- 1. Saturnusgordel (kleine gordel van venus)
- 2. Gordel van venus

Afb. 8. Familieportret van de kinderen van Rudolph en Bertha Spier genomen rond 1903. Van links naar rechts: Paul Rudolf Spier (1878–1934), Gustav Isaac Spier (1875–1953), Arthur Michael Spier (1879–1939), Alice Spier (1892–1942), Rosi Spier (1884–1926), Ludwig Wolf Spier (1872–1935), Richard W. Alewyn (1902–1979, de zoon van Tilly uit haar eerste huwelijk, stiefzoon van Ludwig), Mathilde (Tilly) Spier-Schmitz (1880–1945, de vrouw van Ludwig) en Julius Philipp Spier (1887–1942) (archief Ruth Busse-Spier).

Afb. 9. Hedel en Julius Spier-Rocco met de kinderen Ruth en Wolfgang, ca. 1924 (archief Ruth Busse-Spier).

Afb. 10a, b & c. Julius Spier aan het werk in 1930 (SFA022007519 en SFA0022007519, archief Spaarnestad Photo; a. en c. zijn geplaatst in *Het Leven* 27(15), 1932, 468, 469; b. is geplaatst in *Het Leven* 25(50), 1930, 1614 en in *Der Querschnitt* 12(12), 1932; a is ook geplaatst in Brampton-Arrhenius, *Lexikon des geheimen Wissens*, 341).

Afb. 11. Julius Spier (bovenste rij, tweede van links), Evaristos Glassner (bovenste rij, tweede van rechts) en Henny Tideman (onderste rij, eerste van rechts) op bezoek bij An Wolterbeek (onderste rij, derde van links) in Beetsterzwaag (F001867, Joods Historisch Museum, Amsterdam).

Afb. 12. Kopie van de rouwkaart van Julius Spier (Joods Historisch Museum, Amsterdam; de broncode is zoek).

Afb. 13. Bloemen bij het afscheid van Julius Spier (F001867, archief Joods Historisch Museum, Amsterdam).

Afb. 14. Prent van een handafdruk met duiding uit *Die Kunst chiromantia* (ca. 1480).

Afb. 15. Tekening van een hand uit de Nederlandse vertaling van Joannes ab Indagine's *Chiromantia...* (1536).

Afb. 16. Schutblad van Johannes Praetorius' *Ludicrum chiromanticum* (1661).

Afb. 17. Adolphe Desbarrolles (*Revue Illustrée*, 20 dec 1907).

Afb. 18. Spotprent uit 1860 van Honoré-Victorin Daumier (1808–1879) over Desbarrolles en het handlezen (17-07-003372, Boston Public Library).

Afb. 19. Madame de Thèbes in de *Tilburgsche Courant*, 20 januari 1917.

Afb. 20. Madame Fraya (SFA022007445, archief Spaarnestad Photo; in *Het Leven* 27(1), 1932, 10).

Afb. 21. Max von Kreusch (Georg Strelisker, fotograaf, in *Scherl's Magazine* 7(1), 1931, 26).

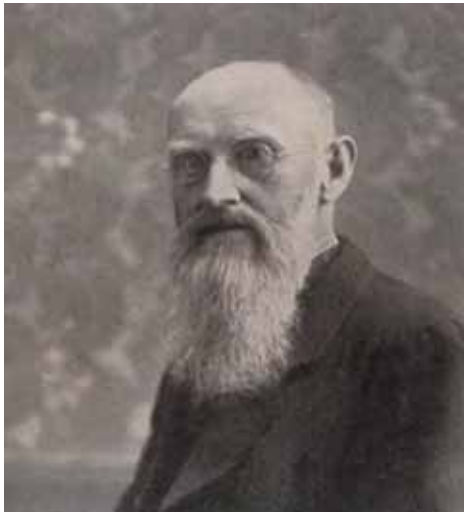
Afb. 22. Margret Naval in *Die Hand als Charakterspiegel* (1922).

Afb. 23. Marianne Raschig getekend door Rudolf Großmann (in *Der Querschnitt* 8(6), 1928, 411).

Afb. 24. Madame Sylvia (SFA022007498, archief Spaarnestad Photo; in *Het Leven* 27(18), 1932, 564).

Afb. 25. Johann Ciocki in zijn boek *Schicksalsgeheimnisse* (1924).

Afb. 26. Else Günther-Geffers (in *Scherl's Magazine* 4(9), 1928, 1002).

**SIE KÖNNEN
HANDLESEN**

Insistent gelehrt
konstanz auch mit Spezialanweisung Original in München, Berlin

Wenn Sie andauernde Anleitung bloß einmal durchlesen, sind Sie sofort und ohne Vorkenntnisse in der Lage, Ihr Schicksal oder das Ihrer Freunde aus den Zeichen der menschlichen Hand zu kennen. Versuchen Sie es, und Sie werden in fünf Minuten Chiromant!

DAS CHIROMETER aus der neuen Reihe
der Verlagsanstalt **Chirometer-Schablone**

IN FÜNF MINUTEN CHIROMANTI!
VON ERIK JAN HANUSSEN

Das Chirometer ist das Resultat langer und nicht müßiger Versuche, eine Vorrichtung zu schaffen, die es nach dem Lesen ermöglicht, ohne alle Vorkenntnisse in der Kunst der menschlichen Hand auf das Verlässlichste die Zukunft zu sehen. Die folgende Anleitung ist eine Probe, die Ihnen die folgende Anleitung ist. Versuchen Sie das langjährige Chirometer von Hand der Hager als, und lesen Sie es genau so auf die Hand, wie es die untenstehende Zeichnung zeigt.

zu lesen, bezieht sich diese Zeichnung, die sogenannte Rege, befindet sich kleine Zeichnung (Stimme, Rege usw.), die die besten Schicksalsveränderungen und Charakterveränderungen in Frage kommen. Wenn Sie sich auf die Hand legen, so ist es notwendig, das Chirometer auf die Hand zu legen, so daß die Hand nicht zu groß ist, und genau so auf die Hand gelegt werden.

III. Wenn Sie sich die Hand des Chirometers auf die Hand legen, so ist es notwendig, die Hand des Chirometers auf die Hand zu legen, so daß die Hand nicht zu groß ist, und genau so auf die Hand gelegt werden.

IV. Wenn Sie sich die Hand des Chirometers auf die Hand legen, so ist es notwendig, die Hand des Chirometers auf die Hand zu legen, so daß die Hand nicht zu groß ist, und genau so auf die Hand gelegt werden.

II. Dadurch können die Ergebnisse sehr (offenbar) die Chirometer genau so auf die Hand legen. Hand

61

Afb. 27. De 'chirometer' van Erik Jan Hanussen in *Die andere Welt* 1(2), 1932, 61).

Afb. 28. Terfren Laila in de *Leeuwarder Courant*, 22 september 1930.

Afb. 29. Een *still* uit de film *Hands of destiny* (1954) toont de foto waaruit zou blijken dat Joseph Ranauld de hand van Adolf Hitler zou hebben gelezen (archief Caroline Curvan). Dit is een gefabriceerde foto.

Afb. 30. Ernst Issberner-Haldane en Julius Spier (SFA022007509, archief Spaarnestad Photo; in *Het Leven* 27(40), 1932, 280).

Afb. 31. De middelste persoon is Julius Spier (SFA022007516, archief Spaarnestad Photo; in *Het Leven* 27(15), 1932, 469, en Brampton-Arrhenius, *Lexikon des geheimen Wissens*, 475).

Afb. 32. De omslag van Ludeman Jr. *De astroloog* (1900).

AANGENAAM ONDERHOUD.
Bij de **GERBROEDERS DIEDERICH'S**, Bloemmarkt, te Amsterdam, en wijders bij de voornaamste Boekhandelaren in Nederland is verkrijgbaar of van hen te onthieden:

DE KUNST
OM DE TOEKOMST TE VOORSPELLEN.
DOOR MIDDEL VAN
HOROSCOPEN, KAARTLEGGEN, WAARZEGGEN
UIT DE HAND, UIT KOFFIJDIK, ENZ.
Bevecht naar de voornaamste Schrijvers,
VOORNAMELIJK NAAR
THEOPHRASTUS PARACELSUS, ETRICIA,
EN RIJSTENDE NAAR
LENOIR HEND,
de Kaartlegger van Napelen.
VELJ GEVOLGD NAAR HET FRANSCH
van **JOHANNES TRISMEGISTES.**
Met vele Afbbeeldingen.

DERDE DRUK. Vermeerderde Prijs: **VIJFTIG CENTS.**

INHOUD. — **VERSCHILLENDE WIJZEN OM DE TOEKOMST TE VOORSPELLEN;** bijv. waarsagen door de Planeten; door Twaalf Kamers van den Zonnetempel; door den Bijl; door Pilen; uit den Bijbel; uit den Rook; uit Spiegels; door middel van Was; door middel van Smeets; door het Lief; door middel van een Zee; door middel van Uien; door Ringen; uit de Aarde; uit Cirkels; uit Ofsneden; door middel van het Water; door middel van de Lamp; door middel van Lood; door middel van Muisen; uit den Naam; uit Eijeren; uit het Gelaat en den Schadel; uit het Vuur; door middel van een Stok, enz. — **HET HOROSCOOP-TREKKEN,** voor beide Seksen; met aanschaling van den invloed der Planeten; waartoe zij geroepen zijn. — **HET WAARZEGGEN UIT KOFFIJDIK;** Tiebe-rekking van het Koffijdik. Verschijningen: 1°. Cirkels, ruiten en ovalen. 2°. Lijnen en punten. 3°. Kruisen, hoeken en driehoeken. 4°. Huisen, knopen, wagenwielden, Boonkransen. 5°. Dieren. 6°. Bloemen en bloemen. 7°. Rijnigen, kaffee, geweten, vinsters. 8°. Menschelijke gedaanten. — **HET KAART-LEGGEN;** 1°. De oude methode. 2°. Verklaring der verschillende Kaarten en der Kleuren. 3°. Wijze om de Kaarten te leggen bij evenen. 4°. Wijze om de Kaarten te leggen bij vijftien. 5°. Kaartleggen volgens de Italiaansche Methode, benevens de verklaring van al de Kaarten. — **HET WAARZEGGEN UIT DE HAND** (Chirognomie). a. Algemeene Regelen. b. Algemeene kenmerken. c. Over de kranten, die de Hand openvert, in het bijzonder. d. Over de Levenslijne. e. De lijne van het Verstand. f. De Gelukslijne. g. De Gewichtslijne. h. De Driehoeklijne. i. De Venus-heuvel. k. De heuvel van Jupiter. l. De heuvel van Saturnus. m. De Zonne-heuvel. n. De heuvel van Mercurius. o. De Maan-heuvel. p. De heuvel van Mars. q. De Gewichtslijne. r. De Nagels.

De **DERDE DRUK** van dit veelomvattende Werkje, dat een randschikking opziedig verschaft, is thans in alle Boekwinkels voor den vermeerderden Prijs van slechts **VIJFTIG CENTS** verkrijgbaar. (3174)

Afb. 33. Advertentie van de Gebroeders Diederichs in het *Algemeen Handelsblad*, 31 maart 1856.

Afb. 34. Grapje in de *Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche Courant*, 13 augustus 1940.

Afb. 35. Charlotte Wolff in Parijs, ca. 1934, met de handafdruk van Aldous Huxley (Kurt Lubinski, fotograaf; SFA007001780, archief Spaarnestad Photo).

Afb. 36a & b. Dr. Charlotte Wolff (1935) door Man Ray in haar boek *Studies in hand-reading* (1936); rechts de close-up van dit twee paar handen, te weten die van Wolff en Dalí's geliefde Gala.

Afb. 37a & b. Links: Julius Spier in Haarlem (1940); rechts: in Laren (ca. 1940) (archief Dicky van de Heuvel-de Jonge).

Afb. 38a & b. Handafdrukken van Julius Spier, 27 april 1942 (archief Dicky van de Heuvel-de Jonge).

Afb. 39. De linkerhand van Julius Spier (archief Paulien Bom-Bos).

